

ПРЕГЛЕД ЛИТЕРАТУРЕ.

ИЗ РУМУНСКЕ ЛИТЕРАТУРЕ О БАЛКАНСКИМ ВЛАСИМА.

Балкански Власи (Аромуни = Џинџари и мегленски Власи) сачињавају за себе један од најважнијих балканских етничких и лингвистичких проблема уопште. Како је њихов живот био у уској вези са животом балканских Словена у прошлости, а великим делом и у садашности, ред је да водимо рачуна о томе, шта наши суседи Румуни пишу о њима. Под горњим насловом за сада ћу да критички промотрим неке њихове најновије публикације о овом питању, а касније ћу приказивати и њихове раније публикације и оно што буде даље објављивано. Радо се одазивам позиву Скопског Научног Друштва на сарадњу и у овоме правцу, будући сам и сâм мишљења, да је оно нарочито позвано да узме у свој делокруг и проучавање Несловена *Јужне Србије* и суседних земаља, а на првом месту проучавање наших Влаха.

Како се ради о делима писаним у језику који није лако приступачан нашој публици, ваљаће ми опширније анализати њихов садржај.

I.

Г. Т. *Кайидан* специјалиста је у питањима румунских дијалеката на Балкану јужно од Дунава. У кратко време публиковао је две студије које иду у област ових питања. За обе употребио је не само своја проучавања на терену, него и свој положај директора румунске трговачке школе у Солуну. Бројни његови ученици из Меглена и осталих крајева, где живе македонски Румуни, били су му згодан материјал за дијалекатске студије.

Год. 1925. издала је Румунска Академија Наука у Букурешту његову монографију „*Мегленски Румуни, њихова историја и њихов говор*“¹⁾. То је била и његова хабилитациона радња за професора универзитета у Клужу. Овај његов рад има два одељка. У првоме говори о крају и насељима мегленских Влаха, о њиховим обичајима, о занимању њихову и о тешком питању њихова порекла. Док је први део етнографско-лингвистички, други је чисто лингвистички. Ту даје фонетику, морфологију и синтаксу њиховога говора, након што је окарактерисао главна врела његова вокабулара: латински, арбанашки, византински (и новогрчки) и словенски елеменат, и одредио му место у области румунских дијалеката.

У уводу одређује аутор понајпре данашња насеља мегленских Влаха, који су данас махом стално настањени и никако се не баве номадском формом пастирства као још деломике други Џинџари. Насеља се њихова налазе, као што се већ и до сада знало, у планинском крају Меглена или Караџове. То су *Nânta Нонџе* или Нонти), стара *Ἐνὸτιζα*, у другом делу Караџове на подножју брда *Ζῶνα*, и општине *Λυγυτζα* и *Βιρυσλαβ*. Од осталих њихових општина (*Οσάνι*, *Λυμνίτσα*, *Κυῖα*, *Црна Река*) једино је *Хума* припала нашој краље-

¹⁾ *Meglenoromânii*. I. св. *Istoria și graiul lor*. р. VII, 225, 5 табла.

вини, док су све остале део грчке територије. У три су општине ови Власи већ славизирани. То су *Баровица*, *Коњско* и *Сирминина*. Црноречки влашки диалекат приближује се аромунскоме у општини *Livadz*, камо су се Аромун са Грамоса доселили пре 150 година. Црноречкоме се приближава и диалекат, који се говори у Хуми.

Овим се Власима први почео бавити Грк Николаидес (1859), после њега Хан (Hahn, 1867), Апостол Маргарит (1874), Пикот (1875) и за тим Перикле Папахаци (1900—2). Научну вредност имају тек проучавања Вајгандова (*Vlacho-Meglen*, 1892).

Аутор описује затим потанко њихова насеља, од којих је најважније *Нонџи*, где су се ови Власи пре 300—350 година истурчили. Словенски се језик овде веома цени. По типу се становници Нонте разликују од осталих мегленских Влаха. Имена махала су делом словенска, а дело турска. Словенска су н. пр. *Боз*, без сумње *бѣзъ* (*sambucus*) и *Горниц*, ваљда исто што и горница (врста крушке). Потурчење њихово настало је у време досељавања Турака из мало-азијске области Конија (т. зв. Коњари). Цркве, чија имена још и данас постоје, претворене су у џамије. Од времена потурчења датира, вели аутор, и ширење словенског језика међу њима, јер су се становници Нонте почели да жене с Помацима из Карацове.

Друго веће њихово насеље *Ошани* (2320 становника) настало је, према приповедању стараца, од 7 села (*cătun*), од којих су чисто словенски називи ови: *Izvoară*, *Elașnița*, *Răsădiști*, *Seliști*. Северозападно од Ошана је општина *Бирислав* на обронку брда *Паук* са 500 становника. У Карацови се налази општина *Луџунца* или *Lundziñ* са 1350 становника, чије име ми се чини да стоји у вези за *лѣгъ*. Земље су ове две општине врло плодне. Становници Хуме дошли су из *Cătuniști*, опустелог насеља између Коњског и Хуме. Име *Cătuniști* свакако доказује, да је то било насеље номадских Влаха, који су истом овде постали сталноседеоци.

После Нонте највећа је њихова општина *Луџумница* са 3000 душа. Име зацело словенско, ваљда супстантивирани адјектив од личног имена *Љуб*. Јужно од ње је *Куџа* са 900 душа. Одатле за 18—20 км јужније је општина *Црна Река* са 800 душа.

Према овим подацима износио би број ових Влаха нешто преко 11.000 душа.

Након овога приказа долазе подаци о становима, породичном животу, веровању и обичајима мегленских Влаха. Ту је аутор дао доста драгоценог материјала њихове терминологије. Једино је жалити, што није дао у гради и називе, које употребљавају и оближњи Словени и Аромун у општини *Livadz*, који овде броје 2500—3000 душа. Исто би било добро, да је по гдегде и забележио акценат у двојбеним случајевима (н. пр. у ген. *curui*). Да је овде словенски елеменат врло велик, зна се дакако а priori. Али не би шкодило, да се н. пр. уз *tream* (простор пред улазом у кућу) каже и исти назив македонских Срба онога краја, („трем“), исто тако за *cl'eti* (= мала избица уз кућу, у Србији „клет“). За *strejur* (= ступ на гумну) н. пр. је очито, да је то *сѣѣжер* осталих Срба, н. пр. у Морихову и т. д. Нада све би било од важности да се тачно зна, колики је данашњи идентитет између њихове терминологије и оне околних Словена, јер је врло лако могуће, да њихов словенски елеменат није посве идентичан с језиком данашњих њихових словенских суседа. Иста примедба вреди и за терминологију за ношњу, што је даје Капидан. Недостатак дела је још што аутор није дао шематичних нацрта за поједине предмете, како би се тачно знало, на што се који термин односи.

Божићна терминологија њихова (р. 37) сва је словенска.

Потанко нас аутор обавешћује и о женидбеним обичајима и о терминологији која је с њима у вези. Истаћи ваља, да ови Власи овом приликом певају само словенске песме, тако да и овде посвема превлађује словенски елеменат.

У одељку о њихову занимању даје аутор и њихову пољопривредну терминологију. Код плуга су сами словенски називи. Ови се Власи данас занимају

пољопривредом и гајењем свилених буба. Строга лингвистичка анализа била би овде прва нужда, да се тачно види, што је словенски, а што латински елемент, јер је још увек отворено питање, нису ли и ови Власи били у прошлости само номади.

Од заната баве се лончарством и бачварством. Пада у очи, да овде има далеко више латинских израза него ли за пољопривреду.

Да је аутор већ у овим одељцима био тачно одредио провениенцију терминологије, зацело би добио још неколико индиција за питање о постанку мегленских Влаха, на које прелази на стр. 54. Капидан с правом одбацује теорију Денсуханову, која вели, да ови Власи потичу од северних Дакорумуна. Не допушта, да је на њиховој данашњој територији, на коју су Византинци населили свладане Печењеге(?), могло доћи до мешања Влаха и њих, како је Јирчек мислио. У главном полази Капидан са гледишта, да ови Власи нису истом у Меглену постали Власима, него да су то били већ пре него су дошли овамо, и да заједно са осталим Аромунима спадају у групу Румуна насталих јужно од Дунава. Он уопште дели Румуне на две зоне: 1. северну, из које потичу Дакорумуни, а од ових се касније одвојише истарски Румуни, и 2. јужну, из које потичу мегленски Власи и остали Аромуни (Џинџари). Главни му је критериј замена *ce ci* за латинско *se si*. Ова је замена старија од словенских речи. Словенске је речи не познају. Констатира, да Џинџари у Моловишту и Гопешу показују неке језичне појединости заједничке са мегленским Власима. Жалити је, што аутор није био детаљнији у овој тврдњи. За одређење времена, када дођоше ови Власи у Меглен, употребљава глас *q*, за који тврди (р. 58, 65 и 92), да су га узели од Словена у Родопама и који је глас идентичан са оним у дијалекту у Ахџрчелеби (р. 64). Одатле закључује, да су ови Власи пре него дођоше овамо, морали бити у Родопама. Како је овај глас настао из *z* после 12. столећа, закључује: 1. да они нису могли доћи у Меглен у 10. или 11. веку, како се досада мислило, него после 12. или можда чак после 13. века; 2. како су Печењези били овде колонизовани у 11. веку, а долазак је Влаха каснији, нису се могли помешати с њима у Меглену, јер се не може доказати, да су се Печењези могли сачувати као народ до њихова доласка; и 3. уза све што ови Власи имају заједничких језичних црта са Дакорумунима, они су ипак огранак јужнорумунске језичне групе и Вајганд греша, кад их меће у везу са истарским Румунима.

Хронолошка теорија Капиданова почива на лабавим лингвистичким ногама. Никако се не може узети, да је њихов глас *q*, који код њих настаје делимице под истим условима као и дакорумунски *i*, и који се никако не налази у ненаглашеним слоговима, развио под утицајем дијалекта у Ахџрчелеби. После консонаната као што су *p*, *c*, *s* и т. д. могу у затвореним слоговима и вокали *u*, *e* да пређу у *q*. У Ахџрчелеби настаје овај вокал *q* из старих словенских полугласова *z* *ь* и назала *ж* *л* у наглашеним слоговима. Истакнути ваља да мегленски Власи не познају тога гласа у словенским речима, него имају за *z* > *o*: *busil'oc* или за *ь* > *e*: *temnița*, за *ж* > *un*: *dumbrava* или *qn*: *scqmp*, за *л* > *in*: *grindă*. Једине речи, које показују *q*, јесу *kqrpă* и *bqdnic*. Кад би мегленски Власи овај вокал били узели од Словена у Родопама, очекивали би га с пуним правом понајпре у словенским речима у њихову говору, а не у латинским. А кад тамо он се налази у латинским речима и само у две словенске, и од тих одговара *kqrpă* посвема дакорумунскоме *cîrpă*. *bqdnic* стоји додуше за *bqdnikz*, али и у дакорумунском има неколико случајева, где стоји *i* за *z*. Може дакле бити, да су мегленски Власи сасвим независно од дијалекта у Ахџрчелеби заменили словенско *z* са својим *q* у овој речи, као што су и турски веларни вокал у суфиксу *-lyk* заменили са *q*: *-lqс* (н. пр. *tipilqс*). Узети дакле ваља, да су мегленски Власи развили глас *q* на место дакорумунског *i* и арнаутског *e* (н. пр. у *pegere* < *paganus*) независно од дијалекта у Ахџрчелеби. Да овоме гласу *q* одговара у ненаглашеним слоговима *ă* или *u*, то је према општој тенденцији овога дијалекта, који строго лучи изговор вокала у наглашеном слогу од оних у ненаглашеном. Колико је ту утицаја словенскога, тешко је засада рећи.

Како се из свега ауторова разлагања види, није посвећена пажња другом једном проблему. Ови су Власи данас сталноседеоци, нису номадски пастири, као што су делимице њихови рођаци Аромуни. Ако се још данас баве сточарством, то чине на начин као и сталноседеоци Словени. Пита се сада, да ли су ови Власи, пре него су постали сталноседеоци, били номадски пастири као и они Власи, што их помињу византински писци. Има ли лингвистичких доказа за то? Проблем је дакле исти као и код Дакорумуна. Одговорити на то питање може само потанка анализа њихове терминологије, из које би се по свој прилици видело, да је њихова терминологија, која се односи на сталноседелачки живот, махом сва словенска. Друго је питање хронолошко, када су они од номадских пастира постали сталноседеоци. Овај се процес догађа и данас пред нашим очима код Аромуна. На то питање би могло да одговори потанко испитивање њихових фамилија и тачна анализа њиховога топономастичког материјала. За ове студије још данас немамо никаквих података.

На ауторова лингвистичка испитивања даћу такођер некоје опаске ситније природе. Одређујући место мегленског влашког говора, он долази до исправнога, али не новог уверења, да је овај говор, уза све што иде у јужну румунску групу, морао бити неко време у вези са дакорумунским огранком румунскога језика. Као најважнију везу са аромунским означаје замену *џе, џи, з (џз)* за лат. *се, ге*. Ову појаву ставља у 5., 6. или 7. век. Ово датирање оснива на томе, што словенске речи не показују ове замене. И овде се аутор вара у своме закључивању. То што слов. речи не показују ове појаве, не треба да стоји у вези с тиме, што су дошле у арум. језик у време, кад је престала споменута замена да важи, јер је могуће и другчије тумачење. Балкански Румуни, како и данас, тако су зацело од најранијег средњег века били народ двојезичан или можда и тројезичан. У својој су кући говорили румунски, а изван ње језиком народа дотичнога краја, где су били са стадом. Није никаква реткост срести данас кога Аромуна, који говори 3—4—5 језика, а да ни најмање не меша фонетске појаве појединих језика. Могло се је према томе и у прошлости лако догодити, да једна фонетска појава која је захватила латинске њихове речи, није захватила у исти мах и словенске речи њихова говора. Да је ово моје резонување исправно, доказују још две фонетске појаве латинских румунских речи, којих нема код њихових слов. речи. Лат. *an* пред вокалом мења се у *in*, *л* међу вокалима мења се у *р*: н. пр. *lana* > *lină*, *pilus* > *păr*. Тога свега нема код слов. речи: н. пр. *pomeană*, *colindă*. Према горњем закључку узимали су неки, да су ове појаве врло старе, да их ваља ставити у балкански латинитет у време пре доласка Словена. Кад би се те појаве биле догодиле у том латинитету још пре доласка Словена, онда би се зацело морале налазити и у латинским речима, које су ушле у слов. балканске језике, и у новорчки. Томе међутим нема никаква трага¹⁾.

Прихваћам, дакле, ауторово мишљење само у толико, да лингвистичка анализа допушта да су мегленски Власи морали бити неко време у вези и са Дакорумунима и са Арумунима. Његова разлагања на стр. 130. сл. о томе, да се је изговор *џе зе* за лат. *се ге* развио из *џе џе*, усвајам потпуно и изводим одатле закључак, да баш ова појава најлепше осветљује језично јединство северних и јужних Румуна. Чудим се, да није запазио, како баш замена са лат. *сџе* најбоље сведочи за постојање изговора *џе* код мегленских Влаха и код Аромуна. У свим диалектима налазимо за *сџе шџи*, које је настало дисимилацијом из *šš* тако, да је задње *š* отпало. Првотно *ч* се уздржало, ако је било подупрто са *ј* или са *š* у идућем слогу: *čur* < *čiur* < *cibrum*, *čireašă* као и *činušă*. Прелаз *č* у *с* (*ц*) сећа нас аналогне појаве у чакавским диалектима. *ч* које је постало од лат. *ti*, није прешло у *с* (*ц*). Ово одступање зачуђава. Биће да су по среди

¹⁾ Упор. и *Slavia*, VI. р. 123 и 127, где сам показао, да ни то што словенске речи не показују ротацизма произашло из назализма, не доказује, да је ротацизам предсловенска појава у рум. језику.

хронолошке разлике. Прва појава је старија од друге. Друга се налази и у лат. речима у слов. балк. језицима: *ratione* > *рачун* као и *rogatione* > *rugătsuni*. Изгледа ми, као да је изговор *џе* опонашање грчкога изговора, који не позна ч. То би требало дакако још испитати.

Фонетска анализа слов. елемента није проведена потпуно. Аутор не узима у разматрање замене за полугласове *buzeai* „*sambucus ebulus*“, које је индентична реч са *bòzej* у Морихову и другде у Македонији. Овде је неакцентовано о за ѓ прешао у и као и у лат. речима, дакле ни трага замени са ђ као у Ахърчелеби. Није нас обавестио на стр. 96, да ли је облик *vrău* са чланом или није. Ако није, онда је то зајмљена реч са македонским чланом *vъo • licșor* (лаган) није доста тумачити са лат. *levis* + *zor* (деминут. суфикс (р. 77, § 56, р. 134), него ваља протумачити и оно с, а то се може само, ако узме уплив слов. *лъѣкъ* истога значења¹⁾.

У § 5. стр. 114., је аутор показао да се у Хуми и у Црној Реци говори *ă* место ђ, а у Љумници о, у ненаглашеном слогу увек *ă*. Када долази као вокал за потпору на почетку (у дакорум. *i* у *îi* = мегл. *al'*), онда имамо само *ă*. Ваљало је дакле одредити филиацију ових гласова: *ă-o-ă*. Тиме би била можда дана веза са аром., који познаје такођер *ă*, врст веларног *ê*, који пишу у Дубровнику једноставно *e*, онако као и у новогрчком: *brenča* = βρέντζα.

Мегленски диалекат делимице палатализира лабиалне консонанте пред *ie* или *i*, као и арумунски, а делимице их оставља без промене као и дакорумунски. Аутор настоји да објасни ову заиста чудну дивергенцију (р. 127). Узимље две могућности: 1. да су међу мегленским Власима били и диалекти који нису палатализирали лабиале, и од тих диалеката остадоше данашњи непалатализовани облици; 2. да су мегленски непалатализовани облици још од времена док су ови Власи били у вези са Дакорумунима. То су дакако само могућности. Али ваља истакнути, да ни Аромунци не палатализирају у свим случајевима лабиалне консонанте. У Скопљу и у Битољу забележио сам н. пр.: *ghine viniși* за мегленско и дакорум. *bine viniși* (= добро дошао). И румунски диалекти на северу Дунава у овом случају различито поступају. Очито се ради о једној палатализацији, коју је тешко било спровести. Док су прву румунску палатализацију дентала и палатала пред *ie* и *i* спровели без изузетка сви румунски диалекти, код ове друге има знатних одступања у сваком румунском дијалекту. Очеvidно је, да се ради о консонантима, где је лакше спровести палатализацију, и где је теже. Лакше се палатализирају дентали него лабиали. У последњем случају ишли су диалекти различитим путовима. Ту могу да буду од важности и мотиви хомонимије. Кад би на пр. мегленски Власи били палатализирали *b* или *v* у *bini* (= добро) и *vini* (= долази), добили би били исти облик за две различите речи, па су се они у Црној Реци задовољили да палатализирају само *ini* (= долази). Исто би се догодило у дакорум. дијалектима, где је *n* > *î*, кад би се било на једнаки начин поступало у лат. речима *viva* (= жива) и *vinea* (= виноград). Закључујем, дакле, да се овакве разлике не могу тумачити онаковим супозицијама, како чини аутор, већ су ту по среди разлози који су нам још данас делом непознати.

У § 119, р. 170 сл., забележио је аутор интересантну појаву, да ови Власи раширују латински герунд са *-ra*, чему још додавају *-le*, а на ово јоште *-a*: *lăgândura*, *-urlea* < *allargando* (= идући). Аутор види у овој форми срашћени имперфект *ară* = *erat*, чему је тешко веровати. Вероватније је, да се овде ради о исто онаковом словенском упливу као и о црногорчком герунду *nirdzeaiçi* (= ходећи), где је латински наставак замењен са словенским, како је аутор добро протумачио. Како је герунд глаголски адverb, додана му је словенска честица *-же* > *r + hac* > *a* или као у *aimintrelea* (= другчије) датив заменице трећега лица у плур: *le + hac* > *a*. И код Аромуна додају се честице *hac* > *a* на герунд: *cântândalui* (= певајући). *Ōndar* (= идући) може да буде *eundo + hac + r* < *-же*.

¹⁾ Упор. *Časopis pro mod. fil. a lit.*, VIII, р. 230, уо 21. Морућ је уплив и деминутивног адјектива *micșor* „маљушан“.

Прво лице през. синг. *sam* = лат. *sum* не треба да буде како мисли аутор (р. 173) „бугаризам“ *сѣмѣ* (кад је *sam* — зашто не србизам?), јер би очекивали онда **сѣт* или **сѣтм*, него је очито аналогички лик према *am* < *habeo*.

Код проматрања стварања речи увукло се аутору неколико грешака, које ћу овде да поправам. Суфикс *-arcă* (р. 187) зацело није грчко *-αρχός*, него чисти словенски суфикс. — Реч *săratca* = *zăr* р. 188 (= сурутка) није изведена с лат. суфиксом *-atică*, кад се ради о очитој туђици из словенских језика. *Săratcă* је индентична са срп.-хрв. *сирѹѹка* или *сирѹѹка*, срп.-македонски *сирѹѹка*. — Чудно је, кад говори р. 188, да су речи *piveala* (= повеља), *streală* < *сѹрѣла* изведене са суфиксом *-eală*. — Суфикс *-ean* (р. 189) није *-ѣнѣ*, него *-јанинѣ* према плуралу *-јане*. — *buzel* „sambucus ebulus“ р. 189 може додуше да буде, како мисли аутор, и мегленски деминутив од *boz* < *бѣзѣ*, али је вероватније, да се овде ради о замени суфикса, јер је аутор забележио и облик *buzeai* (р. 87, 103), који је идентичан са *bōzei* у Морихову. — Интересантна је реч *gârnișor* (р. 191) „кукуруз“, деминутив од *gârnu* < *granum*, јер потпуно одговара мориховском називу за кукуруз *čenka* или *pšenka*, деминитив од пшено. — Чудно је, кад аутор р. 191, примећује код речи *stârniști* (= стрниште), да стоји можда у вези са „буг.“ *ѹѣрнѣ* (*spin*), кад се ради о очевидној словенској позајмици. Не знам, зашто је *-qñ* (р. 193) дошао међу суфиксе за извођење речи, кад је то деклинацијски наставак за плурал. — *-os* у *lăpos* (р. 193) неће бити лат. суфикс, в. мој чланак у *Slavia*, II, р. 489. — Дочетак у *divuțiña* (р. 195) = *sălbatețune* (= дивљач) неће бити суфикс *-utină*, него срп.-македонски плурал као и *чуѹѹња*, *бапремѹѹња* и т. д. — Сасвим је нејасно, какав би то био словенски префикс *pris-* у *priscalic* (§ 141, р. 199). Очито се ради о слов. префиксу *ѹрѣ-*, који је делимиче заменио румунски у *descalcă* према *ѹрѣскочиѹѹ* = *priscalic*. —

Напокон истаћи ми је, да аутор није био увек срећне руке у тумачењу речи. Зацело је истина, кад на стр. 119. вели, да је *florcă* (= свирала) деминутив од *fluer*. Али је ваљало истаћи, да је тај деминутив учињен према слов. *свирка*, које у буг. и срп. значи и *свирала*. Надаље није посвема протумачен облик *frieț* или *sfrieț* истога значења, ако се каже да долази метатезом од *fluier*, кад је очито, да су у вокалу и у почетном *s* мегленски Власи довели ову реч у везу са глаголом *sfiresc* < *свирѹѹѹ* или са старослов. *svirěľ*. У Хуми се каже за овај пастирски инструменат *sfruiali*, која је на влас индентична са *svirěľ* или *svirala*, само у вокалу показује стапање (= контаминацију) са *fluier*. Аромуни кажу *fluiaără*, где је род речи према *свирала*. Очито је дакле у овом случају унакрштавање румунске и словенске речи.

Употребљавам ову прилику, да разложим своје мишљење о румунској речи *fluer*, која долази код нас у облику *фрула*, у арбанаском једном као *floiare*, које одговара посвема аромунском облику *fluiaără*, а други пут без *p* у облику *füel*, који се донекле подудара обликом мегленских Влаха *friel*, јер арбанаско *ü* стаје од *i* после лабуала. Румунска је реч права латинска реч и сва домишљања Густава Мајера не могу да је протумаче. У румунскоме језику имамо већ лат. реч сличнога (или истога) значења *vioară*, која се према Пушкиру и Мајер—Либке-у оснива на *vivula*. Суфикс у *fluer* < **fruel* (на овоме се оснива срп.-хрв. *фрула*) одговара посвема старо-франц. *vielle* < **vivella* (гледе губитка другог *v* упор. *vivenda* > *viande*). Имамо, дакле, да узмемо за рум. *fluer* лат. диминутив **viulella* (за аром.) или **viulellu* (за дакорум. и мегленорум.) > **viurél*. Одатле је сасвим према румунским правилима створен нови примитивум *vioară*, који се не да протумачати са **vivula*, јер и не даје *oa*. Консонантском метатезом, која је веома обична код *p* и *l*, настало је од **viurél* > **flure*, одатле наше *фруле*, јер је *vl* дало *фл*, будући да те консонантске групе не познаје лат. језик, упор. тал. *frana* < *voragine*. **Viurél* измењено је и у **viulér*, а ово даље у *fluier* или са променом акцента као у *preót*—*préot* у *fluier*. *Viula* је и иначе морала да постоји у балканском латинитету, јер имамо у Хрватском Приморју *фидулице*¹⁾ (танац на фидулице, чему одговара на отоку Крку *соѹѣла* од *сѹѹац*

¹⁾ Упор. о овој речи *Archiv f. slav. Philologie*, v. XXXI.

„свирач“ *soiŷŷi* „свирати“). δ у овој речи не постаје од нем. *Fiedel*, него служи за испуњавање хиата у слоговима *vi-u*. Истога је постања и немачко *d* у *Fiedel*. То испуњавање хиата морало се догодити већ у вулгарном латинитету. Овако се најлакше објашњава веза између немачког и романских облика, која је задавала потешкоћа Мајер-Либке-у REW 9419.

Ове све примедбе нису у стању да умање вредност *Капиданова* рада, који долази после Вајгандова и доноси више од последњег. Ђовор мегленских Влаха данас нам је након његове студије сасвим јасан. Желимо само да он што пре публикује и другу и трећу књигу с наративном литературом у том дијалекту и потпуним његовим речником. Тада ће нам бити у свим потанкостима познат као и аромунски или дакорумунски. Тешка питања о постању овога дијалекта, о миграцијама, о ужим и ближим везама са дакорумунским и аромунским, где су и када су те везе и контакти били и када су прекинути, остаће дакако проблеми и надаље. Науку је рад Капиданов свакако обогатио. Жалити је само, што су се увукле бројне типографске грешке, које би се биле лако дале уклопити, да је и други чисто лингвистички део радње био штампан не петитом, него истим словима (гармондом) као и први етнографско-лингвистички.

II.

Годину дана касније објавио је Капидан у Пушкаркову часопису *Dacoromania*, св. IV. студију „Румуни номади, изучавање живота Румуна на југу Балканског Полуострва“¹). У редовима што слеђују даћемо потању анализу садржине и неке критичке примедбе на ауторова извођења. Како аромунски пастири из Фрашери (у Арбанији), са Грамоса и са Пинда у многим крајевима, као у Бери (Верији), Водену и у Меглену, напуштају данас номадску форму пастирства, заиста је на месту, како вели у предговору аутор, да се опише садашње стање те врсте пастирства, пре него сасвим пропадне.

У првом чланку истиче аутор велике климатске разлике на Балкану, које су поговодале развитку ове врсте пастирства. Аутор разликује две врсте пастирских кретања: а) *transhumance*, б) *номадизам*. Код прве врсте само се чобани селе са стадом на летовалиште (= *văratec*) и на зимовиште (*iernatec*). Код друге врсте чини то исто читава фамилија (= *fară, fălcari*) са читавим својим иметком заједно с чобанима. Обе ове врсте сточарских кретања Аромуну јављају се у данашњој Грчкој, Албанији, Србији и Бугарској. На свим овим територијама имају они исту ношњу и исти језик. Њихов номадизам је посебне врсте: врши се периодичким селењем и везан је на провизорне колибе. Из провизорних њихових колиба могу да настану села, па чак и вароши. Овакав се номадизам налази још код неких племена малисорских, чије су сеобе у прошлости даље ишле него данас. Грци, Бугари нешто мање, а Срби и Арнаути нешто више, познају пастирство само у облику „*transhumance*“. Нешто што наличи на аромунски номадизам (према Џвијићу, *Насеља* I. п. CXL) нашло би се само код Срба у Босни на Игману, Бјелашници и Трескавици. Код Дакорумуна нема такођер пастирства у облику номадизма, барем нема доказа зато. Одбађује мишљење Рацелово, да је пастирски живот исто што и номадизам. Истина је само то, да се пастирство посредством од „*transhumance*“ може да развије у номадизам. За време немира „*transhumance*“ може да еволуира у номадизам. Аромуну не воле толико „*transhumance*“ колико номадизам. „*Transhumance*“ познају Аромуну у Тесалији у селима Шеску, Алимери и Бахче, где се мушкарци баве земљорадњом, а шаљу само пастире у планину. То су ови учинили зато да не иду далеко од својих жена. Код Срба, вели према Џвијићу, налазила се „*transhumance*“ од Златибора и Рогозне (између Митровице и Новог Пазара) све до Лике у Хрватској. Код Црногораца вршила се

¹) *Romăni nomazi. Studiu din viața Românilor din sudul Peninsulei balcanice*. Cluj 1926. p. 187. Са бројним сликама. Дело је посвећено г. Пушкарју.

из Брда до мора и Подгорице и т. д. Арнаутски пастири летују у Проклетијама, а зимују око Љеша, Мали Ренсит и Мали Каракачит; бугарски пастири летују на Балкану, а зимују око Рушчука и Свиштова и у Добруџи, они из Средње Горе иду на Марицу, а са Родоп на Егејско море. Романски народи (Талијани и Шпањолци) познају само „transhumance“. У Ердељу зимују т. зв. Мокани, Мороени, Џуцуени и *Frătuți* у равницама Мунтеније и по брдашцима Олтеније.

Узрок развитуку номадизма код Цинџара био је онај исти, који и код Арапа у Алжиру пре француског освојења, где су пастири ради опште несигурности морали бити оборуџани. Несигурност, која је настала доласком Словена и касније Турака на Балкан, створила је номадизам. Данас је аромунски номадизам у потпуној декаденцији.

Номадизам је био у прошлости, као малим делом још и данас, само особеност арумунска. Чини се да га је било и код северних Дакорумуна. Из језика, вели р. 21., даје се то закључити. Овде је аутор нажалост нејасан, јер би хтели знати, који су то језични моменти, који говоре зато. Исто је тако нејасан, кад вели, да установе војводства и кнежевства и челништва говоре зато. Цинџари из Арбаније и Пинда долазе у Акарнанију, Етолију и на обронке Олимпа, они са Грамоса до у Македонију. Пре 200 г. долазили су они са Пинда и у западну Тракију, а они са Грамоса у Родопе и Балкан. Одатле ишли су неки напред у домовину, неки према Дунаву, други на Егејско море и у Солунску Кампању. Такво је кретање било и онога *καππός*-а *Νικολίτζα*, који се помиње г. 1065. у Тесалији. За номадизам код северних Румуна доказ су влашка имена из 12. и 13. века у Галицији и по северним Карпатима. На то упућују и сеобе ердељских пастира у румунске кнежевине све до Добруџе и Дунава. Emm. de Martonne је први исправно упозорио на ова периодичка кретања. До 10. века могу се арумунска номадска кретања само претпоставити. Од овога века даље имамо и историских потврда за њих. Прва је из 8. века са Халкидике, кад се помињу *Βλαχονήγιοι*, како је већ Томашек истакнуо. Аутор и на њих протеже примедбу Ане Комнене, која вели за Влахе, учеснике у борбама Алексија I. (1091) са Куманима, да су номади. Скилицес и Кедренос знају за *βλάχοι ὁδίται*, што је исто као и арн. *uđstar* и *келайтор* (= *călător*) у старосрпским повељама. У 11. веку оснива се за њих у Тесалији посебна управа (*αρχὴ τῶν βλάχων Ἑλλάδος*). Год. 1065 говори Кекаугенос о влашком устанку против Византинаца у Тесалији. Влашки је главар био стари Николиџа. Тада се вели, да су Власи од априла до септембра заједно са женама и децом у „великим брдима у Бугарској“. Ова „Бугарска“ је Самуилово словенско Македонско Царство, које је Василије II. Бугароубица раније уништио. Биће дакле да се ради о брдима македонским и трачким, а не балканским. У Тесалији је Бела Влашка као опозиција Црној Влашкој у Мезији између Дунава и Балкана. И хроничари почевши од Никете Хониата па све до Кантакузена говоре о Власима номадима. Вест Хониатова, да су Петар и Асен нашли у цркви људе са изврнутим трепавицама, одговара арумунском обичају извртања трепавица, кад се хоће неко престрашити. Аромунски се номади помињу у Родопима и у каснијим вековима. Неки француски калуђер јавља нам о номадском животу код Арнаута. Из византиских вести, то аутор особито истиче као и сви румунски писци (н. пр. Јорга), никако не изилази, да су Аромунци били само пастири. Влах = арн. *remet* значи додуше само пастира, али ваља узети, да византиски писци ради влашког селења нису могли да запазе њихова бављења занатима и агрикултуром. Данас се грцизирани Румунци у Загори код Пинда баве земљорадњом. Исто тако и Румунци западно од Пинда, који још сачуваше свој језик у Палиосели, *Pădz* близу Самарине, као и они у Палиохори, Флору, Гребеници, у Мецову (= аром. *Aminciu*) у Епиру, у Сираку, Туриа, Каларли, Смикси, у Фурка, Армата. Велике челнике имало је 11 општина: *Aminciu, Sâracu, Aimeru, Băieasa, Perivole, Abela, Samarina, Smixi, Furca, Deniscu, Gramostea*. Осталих 50 били су земљорадници. Власи око Охрида у Доњој Белој су само малим делом пастири. Песник Белимаче тврди и за Моловиште и Гопеш, да су у почетку били земљорадници. Око Влахоклисуре, под брдом *Agurlu al Chiасу*, три цинџарске општине, *Јажса*,

Cârâgê и *Чуреши*, биле су земљорадничке, али ради немирних времена морале су да пођу у планину. Арнаутски и Маћедонски Власи данас су и земљорадници. Има међутим и језичних доказа за то, да Цинџари нису истом у последње време научили пољопривреду. Набраја за ту тврдњу 11 латинских њихових израза за пољске радње, 5 за пољопривредне алате, 6 за цереалије, 2 за сламу. Међу овим називима разликује две врсте: 1. оне, које су ови Власи могли сачувати из латинскога језика, а да се нису морали бавити земљорадњом, 2. оне, који претпостављају бављење са обрађивањем тла као што су *arîia* (= гумно), *triirare* (= млаћење, вршење), *zvinurare* (= вијање), *seafire* (= срп), *siifurare* (= жетва), особито *sârcl'are* (= плевљење), *aratû* (= плуг) и *vomeră* (= лемеш). Зато одбацује Думкеову тврдњу, да су Румуни научили земљорадњу од Словена, а држи се Јорге, који тврди, да су је задржали још од прије доласка Словена.

Моје се мишљење у овом питању поклапа са Домашкеовим, да су Румуни могли доиста до данас сачувати извесне латинске изразе агрикултуре, али одатле још не следује, да су се у средњем веку морали њоме и бавити. *vomer* је заиста постојао у балканском латинитету, како показује арн. *umb* < лат. *vomis*. Влашке занације могли су сасвим лепо овакову реч да сачувају. Из данашње језичне анализе чисто ништа не следује о томе, шта су Прарумуни (= њем. *Urrumänen*) прије 1300 г. знали, а шта нису знали. Они су у току времена могли изгубити неке латинске речи за земљорадњу, а неке опет, које су им биле потребније са пастирскога гледишта, задржати. Са пастирством у вези је *cale* и *cârare* (= пут), речи које долазе и у топономастици. Из алб. су узели *k'eră* за своје старије *car* (= кола). Не знам, зашто би ове речи *car* и *cârare* говориле за њихово бављење земљорадњом, кад су и пастирима исто тако потребне.

Аутор расправља затим о *челнику*, који данас означаје најбогатијега поседа оваца и уједно главара у једној *fâlcare* од 50 породица. Његов положај је наследан. Има велику власт, некада чак војничку и судску. За тумачење речи употребљава Кекауменосову идентификацију *στρατηγός* = *τελετικός*, које се преводи и са *οικωτέρης*. Закључује, да је код Румуна у почетку *челник* означавао сличног функционера као и код Срба, док је данашње аромунско значење младо. И из развитака ове речи закључује, да су првобитно Аромуни били и сталноседеоци. То исто доказује му и институција *fâlcari*, која одговара словенској задрузи. Ваља ипак признати, да има доста нејасности у овом закључивању.

После тога аутор даје преглед данашњег стања номадизма код Аромуна. Пинд чини највећу масу таквих Аромуна. Пре 200 година били су само Аромуни у Загори. Овде су великим делом грцизирани. Сва њихова кретања немогуће је овде набројити, јер би требало напросто превести овај одељак књиге. Прегледна карта ионако показује, куда и откуда се врше њихова кретања на зимовање и летовање. Данас је још од 40 села остало само 13 аромунских. Нека места као *Băiasă* напустили су Аромуни ради навала Турака и Арнаута.

Топономастички материјал, што га аутор доноси из Загоре и са Пинда, доказује, како су сва ова аромунска насеља уско скопчана са старим словенским становништвом. Има ту места, која показују још исте гласовне појаве као и говори од Прилепа, Морихова па све до Битоља. Место *Laca* биће зацело исто што и *лџка*. Поред тога наводи аутор и облик *Laišta* за исто место. Овај ми је облик нејасан. Упор. и *dab* за *дџбџ* у Епиру. Готово се може рећи према топономастичком материјалу, да Аромуна има свагде онде где је било Словена. Аутор дакако не истиче ове чињенице. Али ће зацело о њој ваљати водити озбиљна рачуна при проучавању постанка номадизма аромунскога.

Поред *Fărșeroți*, друге групе аромунских номада, који су се кретали у северном правцу, ваља споменути као трећу групу њихову Грамоштане (*Gramosteni*), који се крећу у новије доба по Србији и Бугарској. Москопоље и Корица су њихове насеобине. Арбански су Аромуни сви са Грамоште. Разлика између ове групе и Пиндске је у говору. Ради навала Арнаута из Колоње

селили су се у Битољ, Крушево, Трново, Магарево, Ниждопоље и т. д. Словени их зову Власи „Каракачани“ и Јуруци(?) Сами се пак зову „Саракачани“ они који говоре грчки.

Арнаутски су Власи још и данас прави номади. Станују у колибама. Ваља разликовати два краја: 1. у горњем току Девола, и 2. од Драча до Валоне поред Јадранског мора. Центри првога краја су Шипска, Москопоље, Биткући, Габрова и Лунка. Били су на гласу и као трговци. Некада богати град Москопоље данас је једно село, у којем станују Арнаути и Власи. У другом су крају и данас још пастири и кириџије. У Музацији има 40 влашких села и катуна. Центар Влаха из Дангли и из Колоње био је Фрашери. То су *Färşeroți*. Њих има и око Премети. Из Фрашери дошли су и у Корицу. Њихова је и Бела на северу Охрида. Дошли су овамо из *Rmâni* и из Подградеца, где су некада становали сами Власи, који су овамо дошли из места *Niscea* и Лунка. Северно од реке Шкумби око Каваје кретали су се Власи на летовање према Охриду или Пећи. Из другог дела Музације ишли су на летовање на Томор код Берата, где има и румунских имена. Албански Власи ишли су и на југ у Валтос и Ксирумери на десној обали Аспропотама. Ту је било Влаха већ у 14. веку, заједно са Словенима и Арнаутима. Звали су се *Карагуни*, *Арванишовлахи* и *Писџици*. Акарнанија и Етолија била је у Средњем веку Мала Влашка за разлику од Велике Влашке у Тесалији. Овде 50—100 породица чини *stane*, који аутор зове и *fălcari*.

Читав овај преглед данашњег стања завршује се кратким разматрањем о однарођивању Влаха. Они око Призрена и који су ишли још даље на север у Далмацију однарођише се посве. Однарођују се и у Арбанији. У 17.—18. веку однарођивање њихово у Средњој Гори, у Родопима и Тракији је свршена ствар. У Загори грцизирани су они, који су се бавили земљорадњом.

Други главни одељак Капиданове радње о Аромунима као пастирима бави се терминологијом. Описују се живот и ношња пастира. Истиче, да се њихова ношња, која је свуда иста, код оних са Пинда, Тесалије, Грамоса као и код оних у Арбанији, разликује од оне што је носе пастири грчки, бугарски, српски и арбански. Даје опис те ношње и слике. Терминологија није дакако потпуна, јер се односи само на главне комаде одећа, а не на поједине делове, за које би требало дати и шематичке цртеже, да би се тачно могло знати, како се што зове. Разликује два слоја речи: 1. старе: *căculă* (= капа), *cămeașă* (= кошуља), *zmeane* (= гаће), *k'eptar* (= женски прслук преко кошуље), *brân* (= појас), *sar(i)că* (= хаљина за студен), *tâmbare* (= кабаница преко целог стаса). Од ових су илирске речи *brânu*, *căculă* арн. *bres*, *kesule*, латинске *cămeașă*, *k'eptar*, *sarică* и *tâmbare*, док је словенска само *zmeana*. 2. Млађе су му речи *țipune* (= зобун), *cunduș*, (долази преко *țipune*), *tălăgan*, који се не разликује много од *mal'ot* (= хаљина за свечаности), *șoarîț* (= чакшире, хлаче, оно што у Морихову и другде зову *бечви*). Од ових се речи прве три налазе и у другим балканским језицима; *țipune* је млетачка, *cunduș* је турскотатарска, *șoarîț* му је непозната, али може бити у вези са *șor*, *șoara* (= узица). Мени пак изгледа, да је ова реч, коју сам констатовао код Влаха на летовишту у манастиру у Прилепцу као и код оних из Крушева, у вези са *čičor* (нога) у даљој изведеници са суфиксом *-icius* < рум. *-eț* и премештањем акцента: *čičorét* > *čoarîț*. Прва два слога слила су се услед хаплоглогије. Реч је дакле потпуно идентична са срп.-хрв. *ногавица* за чакшире.

Стару влашку реч *k'eptar* заменила је турска *ilek'e*, као и у другим случајевима.

Грци Купачари (од Самарине према северној међи Тесалије) имају исту ношњу као и Аромун. Закључује одатле, да су они грцизирани Аромун. Од исте терминологије за одећу имају само *țipuni*, *talagan*, *mal'ot*, *gumindan* и *pišli*, док им је различит назив *skuk'a*. Али ваља приметити, да сам аутор наводи њихову реч за чакшире, која је, како мислим, зацело словенска. То је *χουλεύγια*, очито иста реч, која долази код Малоруса као *хољава*, а код нас на острву

Крку као *хојџва*. Ако су ово заиста грцизирани Аромуни, како хоће Капидан, а не можда грцизирани Словени, онда је заиста чудно како су могли да задрже ову словенску реч, а не *čoarit*. Проблеми су, дакле, комплициранији, него што се чине на први мах.

Узима као сигурну чињеницу, да нема уплива Грка на ношњу Аромуна, а исто тако ни уплива Словена, које он увек без разлога зове Бугарима. Нејасно је само у том случају, како је могла доћи у говор Аромуна *zmeana* за гаће. Ову реч и сам аутор сматра за страну. Само арбанска ношња показује сличност по његову мишљењу са аромунском.

Код арнаутских Тоска карактеристична је ношња фустан или фустанела. Она се је, вели аутор, као и код Аромуна, развила из кошуље са наборима. Како је то скупа ношња, чобани је не могу носити. Аромунском *țipunea* одговара код Тоска *fl'ocate*, која је реч позајмљена од Влаха. Тоскичка *șarke* је позајмљена од Влаха. И Грци носе фустанелу, али то није њихова ношња, мада они говоре противно, већ аромунска. Како су се Арнаути обучени у ову ношњу у почетку 19. века борили за грчку слободу, дошла је фустанела код Грка у моду и постала њихово народно одело. Али и она се своди на влашку кошуљу = *căteașă*. Паралелни набори на кошуљама су илирскога порекла, како се да закључити по географској раширености њиховој (Арбанија, Грамос, Пинд, северна Грчка до Пелопонеза, Јадранско приморје). Све ово наводимо само као тврдње ауторове, препуштајући му потпуну одговорност.

На стр. 95. поставља методичко питање важно за ове студије, да ли већ та чињеница, што цело одело има страни назив, уједно каже, да је одело страног порекла. Такве су речи н. пр. *țipunea*, *conduș* и т. д. Ово важно питање аутор не решава никако.

Све његове тврдње о оригиналности влашке ношње, о независности њеној од словенске и т. д. чине ми се пресмеле. Ово ће питање требати зацело још дуго студирати и са стварног и са лингвистичког гледишта, у исто време тачно упоређујући variante и сличности у другим балканским ношњама, пре неголи се узмогне доћи до онако аподиктичних тврдња као што су ауторове.

Аутор описује затим полазак оваца у планину узевши као типичан крај око Бера (Верје). У зимовишту крај мора приправља се полазак већ 10 дана раније. Најпре се крећу пастири са стадом и псима, онда читава породица. На летовишту подижу се најпре колибе. Уз опис њихове унутрашњости даје и терминологију. Следи опис *stane* = *cășeare* (= бачила) па о пастиру (*picurar*), о терминологији стада, о болести и лековима, празноверицама, које су у вези, о музењу, приуготавању кашкаваља, разним врстама сира, о дељењу млека и т. д. Када се доврши сирска продукција, врше се свадбе. Уз терминологију што је даје аутор, хоћу да забележим, да влашко име овна предводника *găci*¹⁾ (*γăci*) р. 105 одговара посвема називу *ugič*, који сам чуо у Морихову. За вртоглавицу имају Аромуни такођер словенску реч *vârla* (упор. аром. *anvârliga* = около), која долази као други део композита у адјективу *klavrn*²⁾ < *kolvurnъ са прелазом кол- > кла- као ђол- > ђла- у ђладне, ђландовати.

На ово се поглавље надовезује опис силажења оваца с планине ка мору. Челник изнајмљује у бега *časlaul* < тур. *kyşla* „касарна“³⁾, где ће се уредити *mandra*. Описује се објажњивање и процедуре, ако не ће овде да дају јагњету млеко, као и стрижење и прерађивање вуне и сва терминологија, која је у вези. Има и овде за називе вуне словенских израза, као *bilița* < бѣлица (cf. р. 174) поред, дакако, латинских као што је *niță* < *lana agnicia*.

¹⁾ Р. 172 каже, да је ова реч нејасна постања. Упор. Барићев *Архив*, књ. II, р. 109 сл. 134 сл. Како се види, реч је из арнаутскога прешла и у аромунски.

²⁾ Бернекер, *Slav. etym. Wörterbuch*, I, р. 511. Реч долази и на отоцима Рабу, Цресу (упор. *Јужносл. Фил.*, књ. V, р. 205) и Крку.

³⁾ Турски „кшла“ одговара српско-хрватском „зимовиште“, као што „јазла“ значи „летовиште“ (в. В. С. Радовановић, Тиквеш и Ројед, Насеља књ. 17, р. 162, 497).

Ова врста пастирства још постоји код малог броја Аромуна у Тесалији и Епиру, код Фаршерота у Воденском крају, око Бера (Вериде) и код неких група у Тракији и Македонији. Фаршероти се уопште поред пастирства баве још и кираџијским занатом.

Већ кад су се Аромунци почели бавити трговином настало је опадање пастирства. Од трговине водио је пут до заната. Ово поглавље, које је аутор посветио трговини и занатима код Аромуна, одвише је сумарно. Овде се и много тврди, н. пр. да су они били носиоци византиске културе код Словена (р. 133), да су научили филигранске радове од Млечана, да су им куће далеко чистије него ли словенске, грчке и арнаутске, и да су у томе сачували нешто од грађанског живота римског (р. 132).

И бављене Аромуна карванским саобраћајем допринело је паду пастирства. У прво време могло је бити ово бављење у вези са пастирством, како би се уновчили пастирски производи али касније дадоше се челници на преношење и друге робе, а то је значило онда одвраћање од пастирства. Старост је овога занимања исто тако велика као и пастирства (упор. *ἐδῆται* код Византинаца = келатори код српских Влаха).

Аутор (р. 135) прави разлику између Аромуна и српских Влаха, од којих је остатак данас у Истри. Мисли да су се ови Власи бавили као и Дакорумунци, с којима су били у вези, више агрикултуром неголи пастирством. Српски су Власи кираџијство научили од Аромуна. Не мисли, да су Власи, који су г. 1430. између Требиња били нападнути од Радослава Павловића, били Аромунци, него српски Власи. Али како се у дубровачком документу из г. 1214. говори о челнику, аромунској установи, закључује, да су Аромунци долазили и у Дубровник. Уплив је њихов на српске влахе могућ управо онако као што се може узети, да су Аромунци бугарске земљораднике учили пастирству и кираџијству.

Аутор у свему овоме прави доста велике супозиције. Дали је постојала разлика између Аромуна и срп. Влаха и каква је та разлика била, данас се не може ништа знати. Анализа српских несловенских имена дозвољава нам закључак, да ми све њихове Влахе не смијемо сматрати Румунима. Личка имена *Калембер* и *Муждека* потичу н. пр. очито из два различита извора. Прво је аромунско: *Calimbară*¹⁾ (сретан пут), лични назив као *Mirdite* (= добар дан) у Арбанији. Друго је опет чисто арнаутско састављено од *müs* „мазга“ + *deka* „смрт“, т. ј. човек, који убија мазге. Из историје се зна, да је међу српским Власима било и Арнаута.

Послије ових супозиција прелази аутор на друмове, којима су влашки каравани ишли. То су путови, који су водили, сем у Цариград и Солун, још у Валону, Драч и Дубровник. Одатле су доносили у унутрашњост Балкана скупе штофове, златарске ствари у филиграну, које су долазиле из Млетака и Трста. Они долазе још у Прилеп и Серез. У 18. веку центар је њихове трговине Москопоље. Из аромунских имена споменутих градова (*Pärleap* и *Sear*) може се закључити, да су Аромунци имали с њима веза далеко пре него што су Турци дошли овамо. Исто се види и из имена *Sărulă* од лат. *Salona* за Солун. Њихова имена као *Cavalioti* показују, да су долазили и на мање тргове, као што су Кавала, Драма и т. д. А имена прилепских Цинцара трговаца као *Маџар*, *Халич* упућују на северне путове. У 17. веку долазе у Ужице, Валону и Београд. Грађењем железница опадају влашки каравани; али је значајно, да железница Калабака—Трикала—Воло не успева, јер су трговцима јефтинији влашки каравани за пренос жита.

Аутор је зацело у праву, кад упозорје на цинцарска имена као што су *Pärleap*, *Sear*, где је сачуван стари слов. изговор од *ѣ* много боље неголи код самих данашњих Словена македонских. Али из тога излази и други закључак, не само онај који чини аутор, а тај је, да су Аромунци упознали ова два трга као словенска насеља. Сасвим је други закључак, који се намеће из аромун-

¹⁾ Упор. Capidan, *Raporturile albanoromane, Dacoromania*, књ. II, р. 514.

скога назива за Солун. *Sărună* не може да потиче из словенскога назива, него из претсловенскога **Salona*¹⁾, који је основица и словенскоме. Значи, да су Аромунџ дошли у дотицај са Солуном пре Словена. Али друге градове знају Аромунџ само у турском облику, тако Једрене (Дринопоље), које зову *Idrineil'i*, где је члан додан турскоме облику. Интересантно је, да су Дакорумунџ и овде сачували најстарији словенски облик у локативу²⁾: *Udritū*. Иста се разлика види и у имену за Цариград. Док га Дакорумунџ зову слов. *Tarigrad*, ови знају само грчки *Pole*. Чак и тесалска имена, а то је значајно, примише Аромунџ у словенскоме облику. За *Трикала* кажу *Tărcol*. Промена *a > o* и губитак завршнога *-a* упућује на словенско врело. Исто *Lăsun* за *Еласона* (упор. р. 163). Арнаутску (*Korča* =) Корицу (грчки назив = слов. *Горица*) зову према турском нагласку *Curčao*. Једино је загонетно име места *Băileasă* у Епиру (р. 163) за *Војуша* од старог *Ἀῶος*, *Ἀῶος* (Steph. Byz.), код Византинаца *Βαῶσσα* (г. 1019 код Ане Комнене) и *Βαῶσης* (Кинамос), новогрчки *Voiasa* или *Vovusa* (р. 163). Одношај је Цинцарскога облика заиста нејасан. Одакле долази прелаз од *б* у *б*, ако се узме као исправно моје некадашње тумачење³⁾, да је ово *в* словенска протеза? Како долази *-iasă* наместо *-ωσσα* = слов. *-уша* (у *Војуша*) = алб. *-оса* (у *Bjoca*)? *Sărună* и *Băileasă* су једина влашка имена на Балкану, која су независна од словенских претварања старих имена. Свакако је то значајна чињеница, особито кад се има у виду, да Дакорумунџ уопште не познају таквих случајева.

После друмова влашких каравана, аутор испитује узроке пропасти пастирства. Ратне реквизиције и арнаутска плачкања после руско-турскога рата г. 1769—74, затим кримски рат г. 1857, када их Грци оставише на цедилу, а нада све, када би г. 1877 Тесалија присаједињена Грчкој и одцепљена од Пинда и т. д., присилише Аромуне да напусте делимице пастирство. Стари пастирски живот задржали су само они, који су из Пинда, Грамоса и Арбаније отишли у Тракију и Маћедонију. Око Солуна бавили су се пастирством до балканских ратова. Задња пак сеоба малоазијских Грка у Грчку значи потпуну пропад пастирства а потом и румунства у Грчкој. Румунска влада насељава грчке Аромуне у Добруџи.

Посебно поглавље посвећује писац важном питању, колико има аромунскога уплива на друге народе балканске. Њихов се уплив опажа, вели, код Срба, Бугара и Грка, док је на Арнауџ мањи, јер су ови водили исти живот као и они. Овај се уплив опажа понајпре у пастирској терминологији. Грчка је пастирска терминологија под јаким влашким упливом. На грчко је пастирство тешко специфицирати њихов уплив, јер је у оним крајевима, куда су ишли аромунски пастири, било и Грка пастира. Евидентнији је уплив на Словене. Док је код Грка мањи аромунски уплив на пастирски живот, а већи на пастирску терминологију, код Словена је баш обратно, већи на живот, а мањи на терминологију. Тешко да ће аутор имати право у оваквом уопштавању. Крај, вели, између Дебра и Кичева, па између Скопља и Призрена, показује велики уплив влашких пастира. Овде има планина *Влахиница*. До пре 115 година овде се свет јако бавио пастирством. Али арбанске навале учинише, те Словени оставише ову планину и отидоше као заначије и трговци у Србију, Бугарску и Румунију. Данас се овде само сиромаси баве пастирством. Међу овим Словенима по аутору има много пословењених Румуна, који се однародише, јер се не моглоше повратити натраг у Арбанију. Али тип им је остао влашки. Власи су упливисали и на Мијаке, које аутор без разлога зове Бугарима (р. 149). 28 њихових села налазе се у висинама необичним за Словене.

¹⁾ Упор. Паску, *Dictionnaire étym. macédonoroumain*, I, р. 152, н^о 1360.

²⁾ Упор. *Casopis pro mod. fil. a lit.*, VII, р. 166.

³⁾ *Гласник зем. муз. у Б. и Х.*, XXXI, р. 152. Поп Дукљанин пише име ове реке (terra Duracinorum usque ad flumen) *Dajussium*, у ноти *Bajusa* ○; у *Arhiv za povj. jugosl.*, VI, 161, 165, 184, 193: *Vajusa*, *Vojuša* ib. 181, 191, 277. Саракачани веле Βαβοῦσα, Hoeg, *Les Saracatsans*, р. 64.

До средине 19. века они су били сви номадски пастири или у облику „trans-humance“, а затим у декаданси ради арбанских навала. Путовали су на лето-вишта и зимовишта као и Аромуни. Све је ово по Џвијићу. Наводи такођер и његово мишљење, да име насеља *Галичник* долази од реке *Галико* код Солуна, па да према томе први становници Галичника потичу одатле. Ово мишљење дакако не треба да буде тачно. Кад би потицали од *Галико*, онда би очекивали име као *Подравци*, *Посавци*, *Подунавци*, или *Галичани*, које такођер долази код Даничића, али не за *Галичник*. Како је *Галичник* супстантивирани адјектив, највероватније је, да стоји у вези са адјективом *галџ*, *галичасџ* „ater“, и да се односи на боју земље. Ере у Шумадији и на горњем току Босне су му ваља остаци средњевековних српских Влаха.

Уплив Аромуна на грчку ношњу, и то не само на Купачаре који су грцизирани Власи, и на Хашоте, него и на Грке из унутрашњости је очевидан. У терминологији ношње има влашких назива: *σιάρκα*, *φλοκάτα*, *κατσούλα*. Према Нопчи тврди, да влашког уплива има и на арнаутску ношњу. Влашког су порекла набори на кошуљи код Тоска. Напротив негира уплив на ношњу Срба (код њега дакако „Бугара“) око Битоља, противно мишљењу Вајгандову. Допушта, да би могло бити влашког уплива на ношњу Мијака код куће. Али ношња оних Мијака, што их је он видео у Крушеву, не показује уплива аромунскога.

Што се тиче влашког уплива на језик македонских Словена, узимље исправно, да је конструкција *имам чувено*, *имам видено* — за *чуо сам*, *видео сам* настала код Мијака под упливом Аромуна. Али ваља истаћи, да ова конструкција у Македонији није ограничена на територију Мијака. Ја сам је чуо и у Морихову. Истаћи ваља и то, да је партицип увек у средњем роду. Нико још није испитивао, како језик поступа у овој конструкцији са објектом. Аромуни воле јако перфект (на пр. *Ghine viniși* = *Дсбро* дошао) место сложеноса облика. Македонску конструкцију ваља дакле још студирати, све ако се и може казати, да је врло вероватно, те је настала под аромунским (односно такођер и под арнаутским) упливом.

У погледу цивилизације истиче чистоту и солидност градње кућа као особитост аромунску.

Важан је и чланчић о остацима влашког пастирства у балканској топономастици. И код мегленских Влаха, који су данас земљорадници, имамо имена као *Mirindzu* (= пландиште), *Băciliu* (= бачила) и *Băciliști*, из чега се види, да су се и они бавили пастирством. То је истина, али је истина и то, да нам *Mirindzu* не може да каже ништа, о томе, каквим су се пастирством бавили. Друга два имена могу да потичу и од Словена. Важна су влашка имена онде, где су данас Власи грцизирани, као делом у Загори. Пада у очи облик *Stana*, док је апелатив *stane*. *Stanile* између Кратова и Ћустендила изгледа као да је сачувало влашки члан у плур., упор. *Могорјело* у Херцеговини, од *măgurele*, плур. од *magură* брежуљак. *Stanișor* (влашки деминутив од *stane*) код Врања и Ѓњилана доказује зацело егзистенцију Влаха онде где их данас нема. Влашких имена има око Арте и на Томору. Северно од Драча има аромунски облик словенске речи ториште = *Turaște*. Имена врхова на Пинду су аромунска: *Caprara*¹⁾ (= козјак). Интересантно је, да је Pouqueville забележио у близини од *Caprara* и два словенска имена врхова: *Copanez* и *Codjaça* (= козјача) од којих је друго истог значења као и влашко *Caprara*. Првом одговара *Коџаница* код Влашких Колиба под Кајмакчаланом. Име локалитета *Suma-cu-bradu* на Пинду је заиста значајно, јер доказује, да влашка балканска имена могу бити веома стара, упор. оно, што је горе речено о *Sărună*. Имена као што су *La cășarea di k'atra* (= код каменитог бачила) код Авделе, доказују, да су се код Аромуна као и код Арбанаса бачила зидала од камена. Реч *catun* говори се данас само код

¹⁾ Аутор се вара р. 158, кад вели, да је -а у о ом имену као у *Tricala*, *Târnova*, *Măgărova*, јер је у првом случају још лат. с чланом (< *capraria* f.), а у задња два ради се о слов. феминину.

Дакорумуна, али имена места доказују, да се је говорила некада и код Аромуна. Интересантно је име *Jarbaia* код Тетевена, ако је исправно аутор тумачи са *iarbă* „трава“, јер доказује, да македонски члан може доћи и на овакве туђе речи. Могло би бити и то, да је реч *iarbă* ушла у који словенски македонски диалекат као ознака траве, што расте као сав по планинама, за разлику од оне, што расте по великим планинским висовима у облику бусења. Пастири Фаршероти у Влашким Колибама зову ону прву *iarbă*, а ову другу *tufă*. *Пашунци* код Трна близу Банишора у Бугарској је чудноват назив, ако долази од *pășune* „пасиште“, јер наставак *-ци* код македонских Словена означаје обично имена сојева и фамилијска насеља, на пр. *Будимерци* у Морихову и т. д. Интересантан је назив *Ciobanlades* у Тесалији, где имамо грчки плурални наставак *-adis* = аром. *-adz*¹⁾ додан на аромунски плурал *čobanli*. И називи као *Valea șeasă* код Сираку (одакле исходе Саракачани) и код Мецова (*Aminciū*) у Епиру, где имамо адјектив *șes* = раван који не познаје данашњи аромунски језик, доказују старост оваквих назива.

Иза тога испитује аутор некоје влашке пастирске термине, који су се изгубили у данашњем аромунском говору, а сачували су се другим балканским језицима. Такви су изрази *brânză* (у Дубровнику *brenča*), *strunga*, *țarcu* (данас се каже *cutar* = трло), *negru* „црн“ (данас се каже *laļu*).

Дело своје завршује аутор етимологичким разматрањима о пастирским терминима, што их је навео у својој радњи, и о неким именима места. Добро тумачи аромунски назив *Виларди* из грчкога *Βελέγραδι* за *Бераи*, из чега се види, да се арнаутски данашњи облик оснива на чистом словенском *Бѣлградѣ*, грчки на генитиву *Бѣлграда* = *Βελέγραδς*. На деминутивном облику (или је оно -и арнаутски члан, упор. данашње *Μπεράτι*?) грчком оснива се аромунски. Изгледа, да су Аромунци у овај крај почели долазити, кад већ није било Словена у Берату. Чудно је, кад већ спомиње *Baieasa* = *Bojuša*, да не спомиње интересантну разлику између *Мецово*, које ће бити зацело словенски адјектив од некога личнога имена, и аромунскога назива *Aminciū*. Изгледа ми, као да се ради о неком имену *Минчо*. *ц* место *ч* је грчки изговор. *а-* је као и *amirindzu*, *armân* и т. д.

Постање речи тумачи затим према групама: ношња, породица, становање пастира, начин живота, настан стоке, место где се прави сир, сирни продукти, оруђе којим се прави сир, имена оваца, звона, знакови на ушима, болести, јагњење, објекти које пастир потребује, храна пастирова, имена паса, врста вуне, боје вуне, продукти од вуне. Било би згодно, да је аутор дао у овом одељку прегледну скицу провенијенције речи, да се види, где је јачи латински елеменат, а где грчки, словенски, турски или арнаутски. Према страницама даћу своје примедбе.

р. 164. Не знам у каквој би вези била аром. реч *șipare* „капа у облику феса“ са арн. *k'ipare* „црте лица“, кад се ни значење ни гласови не слажу. *șipare* је у очитој вези са срп.-хрв. *шубара*.

р. 165. Дакорум. *pârtie* „Schneebahn“ није у вези са аром. *părțiță* „rannus“, јер је последње, како исправно каже, слов. *прѣѣѣ*, а друго *прѣѣѣѣ*²⁾.

р. 166. *fălcare* „удружење пастирских породица“ тумачи латинским адјективом *falcalis*, којему би значење имало бити „део земље у облику косе, српа“, као основица старих румунских насеља удешених тако заради лакше одбране. Ово је све једна нејасна супозиција, која није ничим утврђена. Примјери из пиемонтешких имена места не доказују ништа, јер се могу тумачити и као имена за окуке пута. Не знам, зашто се не би могло пре помишљати на

¹⁾ Врло раширен у аромунском. Преко новогрчкога можда је прешао и у срп.-хрв., где је дао колективне именице *Србадија*, *Шокадија*. Ту је грчка плурална основа раширена са апстрактним суфиксом *-ија* као што је н. пр. плурална основа у *παπάδες* „попови“ раширена наставком за феминина *-ија* дала *ὑπαῖδιја* < *παπάδια* (упор. Штрекељ, *Zur slav. Lehnwörterkunde*, р. 48). Овима поправљам и допуњујем оно што сам писао у *Јужносл. Фил.*, књ. V, р. 313.

²⁾ Упор. Миклошић, *Slav. etym. Wörterbuch*, р. 242 s. v. *pertŭ*, *pertŭ*,

адјектив *falcarius* „оборужан косом за одбрану“ или на композитум *fară* (= порођица) + *cale* (= пут)?

р. 167. Турци нису раширили код Словена¹⁾ реч *колиба*, јер је турска реч словенскога порекла, а не грчкога, како показује *о* и *б*. Словенска је реч стара позајмица из грчкога *καλύκη*, како показује *о* за *α*. *б* место *в*, како би се очекивало, сачувано је као и у лат. *санаба* > *коноба*. Значајно је свакако, што су Арнаути и Аромунски позајмили грчко *calive*.

Арн. *bun* „колиба“ стоји у вези са срп.-хрв. *буња*²⁾ (у Далмацији).

Срп.-хрв. *качор* и *качара* немају ништа заједничко са рум. *căscioară* (= кућица), диминутив од *casa*, него су изведеница од *каца* + *-jara*³⁾. Према томе из срп.-хрв. речи ништа не следује у погледу могућности, да је *căscioară* постојала некада и код Аромуна.

р. 170. Ако каже, да се *mas* < лат. *mansum* налази и значењу „Schlafstätte für Schafe“, онда би било добро, да је споменуо срп.-хрв. туђицу са Крка *мошџна*, која значи исто, само је изведена од *mansum* са суфиксом *-ione*.

р. 171. *alcă* (cf. р. 117) = *smântână* „скоруп“ је ваљда турска реч *halka*.

р. 171. Интересантно је *čubană* (р. 112), која не исходи од срп. *čobana*, него од *чобања*; из мађарскога дошла је чак овамо. њ у *чобања* се осећао као пл., зато је у аром. створен нови синг. *са н*.

р. 171. *burgačă* „врста котла“ дошло је зацело у влашки од славизираниога турскога *бакрац*, у овом облику (*ба̀крѧч*) говори се и у Босни⁴⁾.

р. 172. *coacă* „урез у знаку > на уху овце“, за коју реч каже аутор, да је нејасна постања, зацело је исто, што и франц. *coche* REW 2009.

р. 173. *astrik'ire* „јаловост, неплодност (код оваца)“ није нејасно, него је у вези са *sterp*, срп.-хрв. *шѧирка* са *к* место *ѧ*, које до сада није расветљено. Пада у очи метатеза *er* > *ri*, упор. обратно *platanus* > *paltin*.

р. 174. *gagur* (боја вуне) (р. 105) је можда у вези са *grangur*.

У закључним разматрањима поставља аутор ове тезе из својих студија: 1. Као што језик Аромуна, тако и номадство њихово приказује старији стадиј румунскога живота. То још не значи, да су у средњем веку били само номади. Агрикултура је постојала код Румуна и на југу Дунава. Јединство језика између северних и јужних Румуна било је осигурано баш пастирством. 2. Аромунска је ношња њихов спецификум. Нешто од те специфичности налази се и код Арнаута. То говори у прилог оних историчара, који траже постање јужних Румуна на југу Дунава. Да су се они могли одржати, томе је исти разлог као и одржању Арнаута, који избегаше потпуној романизацији тиме, што се склонили у скровита места арбанских планина. Таква високо положена насеља неприступачна Грцима спасла су и Аромуне од грцизирања. Номадски живот помогао им је одржати везу са северним Румунима. 3. У почетку се селе и на исток као и на запад Балканскога полуострва. Источне њихове насеобине сачуваше се до данас. Оне преко Далмације изгубише се. Данас долазе на западу само до Драча, на истоку до Струме, Месте и Родоп. Одатле долази уплив источно-бугарски на Аромуне. Ови се Власи разликују од српских Влаха = каснијих Морлака. 4. Пастирство веже не само северне и јужне Влахе него и Аромуне и Арнаути, јер су ови последњи у средњем веку номади. И Арнаути и Аромунски показују везу са старом аутохтоном ношњом. Свих ових веза нема између Румуна и осталих балканских народа.

Морам признати да сви ови закључци никако не излазе из ауторових разлагања. Испитивање аромунске ношње је сасвим сумарно. Колике су везе овде са Арнаутима, а колике са Словенима, шта је овде прастаро, а шта је настало под упливом касније моде (језично на пр. *tipun*, *benevrecke*, *vilența* упућују на Млетке), то се још све овде мора испитати. Поред језичних, ваљаће

¹⁾ Овако је мислио и Миклошић, о. с. р. 125. Он позна турски облик *kaliba*.

²⁾ Упор. *Nastavni Vjesnik*, XXIX, р. 229.

³⁾ Упор. Маретић, *Gramatika i stilistika*, р. 328 d.

⁴⁾ Ак. Рј., I, 161.

правити студије о самим предметима. Закључак под бр. 3. изилази заиста из ауторових студија само до тврдње, да треба разликовати Аромуне и од Влаха у старој српској држави и од Морлака у Далмацији. За последњу тврдњу није аутор донео никаквих доказа. Да се постигне извесност у тврдњама под бр. 4., требаће још историских студија о пастирству и код балканских Румуна и код Словена, поред опажања о садашњем стању, како би се тачно уочиле сличности и разлике. Свакако пада у очи, што аутор не ствара никаквих закључака из словенскога дела аромунске пастирске терминологије и терминологије ношње. Ако су у овом погледу биле тако големе разлике између Румуна и Словена, како се имају схватити сличности у терминологији? Надаље је аутор пустио потпуно из вида још једну чињеницу, а то је, да свуда, где год има Аромуна, наилазимо на словенска имена места. Њихова су седишта према томе у уској вези са првобитним седиштима Словена. — За све ове ствари требаће још пуно детаљних студија.

П. Скок.

N. Banescu, Changements politiques dans les Balcons après la conquête de l'empire bulgare de Samuel (1018). Nouveaux duchés byzantins: Bulgarie et Paristrion. Académie Roumaine Bulletin de la section historique. Tome X. Bucarest 1923, стр. 49—72. 8¹.

Горња расправа N. Banescu-а, професора Универзитета у Клужу у Румунији, посвећена је питању организације области некадање Самуилове царевине након њена пада и доласка под византијску владавину. Претходно говори писац о историји Самуилове државе те приказује постанак ове државе као последицу померања центра бугарске моћи из дунавских области, које је византијски цар Јован Цимискес 971. год. био анектовао, у западну област Балканског Полуострва, где се у брдским крајевима Македоније и Албаније све до Јадранског Мора концентрисао бугарски отпор, који се по пишењу мишљењу може објаснити једино обилном и енергичном потпором од стране румунског становништва које је у тим областима — нарочито у планинама било бројно заступљено и представљало изврстан војнички елемент. Писцу нису биле познате расправе Dr. Б. Прокића: Постанак једне словенске царевине у Македонији и Јован Скилица као извор за историју македонске словенске државе у Гласу Срп. Кр. Акад. Наука 76 (1906) стр. 217 sqq. и 84 (1910) стр. 61 sqq., те су тако историјат постанка Самуилове словенске царевине, њена етничка структура, њен политички карактер, њена основна политичка концепција и крајњи политички циљеви посве погрешно приказани.

Писац на основу материјала садржаног у византијским хроникама и печатима високих византијских функционера приказује организацију области некадање Самуилове царевине у доба византијског господства. Територија Самуилове државе била је у главном подељена у две велике области: у унутарњу област са средиштем у Скопљу и у приморску област са средиштем у Драчу. Организација ове две области пак изведена је у смислу система тадање византијске администрације, која се оснивала на начелу комбинације војне и цивилне власти у рукама врховног војног команданта дотичне области.

Формирање византијске провинције скопске области пада у доба владавине цара Константина VIII. (1025—1028), брата и наследника цара Василија II. (976—1025). На основу података византијских хроничара може се са доста великом тачношћу одредити опсег скопске области. Она је према том обухватала градове и крајеве груписане око линије Вардара и Мораве, наиме: Струмицу, Прилип, Охрид, Костур, Призрен, Сердику, Ниш и Сирмијум. Средиште ове области био је као што се из савремених докумената јасно може видети град Скопље. На избор Скопља за средиште нове византијске провинције пресудно је утицао централни положај овог града у округу нове области његове, стратегијска важност, те систем комуникације којим је Скопље било везано са појединим деловима провинције.

На челу скопске области налазио се *dux* (δοῦξ), који је имао врховну војну команду над свим војним силама на територији ове области и био уједно шеф цивилне управе. Дух скопске области имао је и карактер и титулу *στρατηγὸς αὐτοκράτωρ*-а, која одговара положају врховног команданта војних сила. Првобитно се у 10. веку титула *στρατηγὸς αὐτοκράτωρ* или еквивалентни термин *παντὸς στρατοῦ* (или *ἐπὶ πάντων*) *ἡγέρ* у употребљавала за означавање врховног команданта укупне убојне силе у великим војним походима и имала је сврху да осигура јединство команде у војсци, јер је једнакост у рангу и функцијама двојице или тројице команданата често била од веома штетних последица по развитаك војних операција. Међутим писац предвиђа да титула *στρατηγὸς αὐτοκράτωρ*, па према том и одговарајуће установе потичу још из много ранијих времена, из рановизантијске епохе VI. столећа. Тада је наиме цар Јустиниан I., у интересу енергичнијег и успешнијег вођења ратних операција за разне војне походе, организовао јединствено вођство и врховну команду поверавао својим најспособнијим генералима. Савремени писци, нарочито историк Прокопије називају врховне команданте у византиским војним походима VI. столећа Велизара, Германа и Нарзеса, *στρατηγὸς αὐτοκράτωρ ἐπὶ πάντων*, *αὐτοκράτωρ τοῦ πολέμου* или *αὐτοκράτωρ παντὸς τοῦ πολέμου*, те *αὐτοκράτωρ τοῦ στρατοῦ* (Procop. B. G. I 5, 4; B. P. I 8, 20. II 18, 6. B. V. I 6, 2. B. G. II 22, 4. B. G. III 21, 25; B. G. II 18, 4). Под непосредном командом *dux*-а од Скопља стоје *duces* нижег ранга, војни команданти градова Штипа, Струмице, Прилипа, Охрида, Костура, Призрена, Сердике, Ниша и Сирмијума, које је још раније поставио цар Василије II. у вези са стављањем византијских гарнизона у ове градове, а који су приликом формирања византијске скопске области, т. зв. скопског дуката, били постављени и на чело цивилне администрације односних области, чије се средиште налазило у граду који је још од ранијих времена био и средиште извесне војне области те резиденција истих војних функционера.

Писац се не упушта у подробнији приказ организације новокреиране византијске области у Скопљу и њена односа према централној влади, него се поред приказа историје њена постанка, ограничава на утврђење листе врховних војних команданата и намесника скопске области.

Првобитно је и Скопље, још за владе цара Василија II, а пред сам крај рата имало само врховног војног команданта и то у особи Давида Аријанита. Први пак војни и цивилни гувернер скопске области био је Константин Диоген, пређе византијски царски намесник у Сирмијуму, кога је цар Константин VIII. поставио на чело скопског дуката. Писац на основу података византијских хроника и печата даје листу дванаест гувернера скопске области у XI. и XII. столећу уз навод важнијих политичких и војничких догађаја везаних за њихову владу. Егзистенција скопског дуката засведочена је документима све до епохе велике политичке кризе византијске империје концем XII. и XIII. столећа. У то време продирања и ширења српске државе према југу и југоистоку, формирање новобугарске државе Асенида са средиштем у Трнову и озбиљних компликација од стране Млетака, које су довеле до освојења Цариграда од стране крсташа у четвртој крсташкој војни, нестаје и скопског дуката, који је два столећа испуњавао важну стратегијску и политичку мисију. Последњи познати *dux* Скопља био је *Λέων ὁ Δραχίτης*, који је веројатно живео у епоси Ангелâ.

Ауторитет *dux*-а од Скопља није се простирао нити на области код Јадранског мора, које су чиниле засебну административну јединицу и стајале под јурисдикцијом *dux*-а од *Dyrrhachion*-а (Драч), који се у изводима први пут спомиње за владе цара Михаила VII. Дуке 1075. год., нити пак на области дунавске бугарске, које су биле формиране као посебна војна и грађанско-административна област под именом дуката од Паристриона. На истоку граничио је скопски дукат са дукатом Тракије, чије је средиште било у Адријанополису, а на југу са солунским дукатом. Према мишљењу аутора не подлежи никаквој сумњи да су извесни крајеви Самуилове македонске царевине ушли у склоп трачког и солунског дуката. Тако је некадање политичко јединство главног дела словенских племена на Балканском Полуострву, реализовано у оквиру

Самуилове државе, било уништено овим административно-политичким мерама византијске владе, која је организацијом администрације на регионалној основи и снабдевањем намесника јаким војним ауторитетом конзеквентно ишла за тим, да отпорну моћ словенских племена постепено ослаби и тако утре пут асимилацији својих словенских племена.

У погледу дунавске Бугарске писац истиче, како је све до сада владало мишљење, да је византијска власт у крајевима између Дунава и Балкана и после освојења од стране цара Јована I Цимискеса (971), односно коначне пацификације од стране цара Василија II (1000), била само номиналне природе. Међутим ово мишљење не само да је неосновано, него шта више историјска сведочанства XI. и XII. столећа говоре у прилог том, да је Византија ефективну власт над овом облашћу за све ово време сматрала виталним питањем своје спољне и унутарње политике, те је поднела многе жртве, како у људима тако и материјалне, да ову власт осигура. И византијска власт у области између Дунава и Балкана фактично је постојала без прекида за време од другог столећа све до конституисања новобугарске државе Асенида са средиштем у Трнову.

Формирање посебне провинције из области између Дунава и Балкана уследило је из разлога првенствено стратегијске природе. Ови крајеви наине били су наскоро после дефинитивне рестаурације византијске власти стално изложени нападајима северних варварских народа најпре Печенег, а касније и Кумана, који су на својим пљачкашким походима продирали у империју преко области Силистрије, често прелазили планину Балкан и пустошили области Тракије и Македоније. Као што се види област између Дунава и Балкана имала је сада, исто тако као и у рано византијско доба, карактер експониране позиције на стално угроженој граници. Византијска влада морала је предузети одлучне мере да осигура своју северну границу на доњем Дунаву и заштити становништво, како ове области између Дунава и Балкана тако и Тракије и Македоније, а у крајњој линији обезбеди и саму престоницу Цариград са њеном непосредном околином.

Из горњих разлога креирана је око 1030. год. из крајева између Дунава и Балкана посебна византијска провинција, погранични дукат *Παρίστρια* или *Παραδούναβον* (*Παραδούναβις*, *Παραδούναβιον*). На челу дуката стајао је војни командант и шеф цивилне управе са титулом *ὁ κατεπάνω τοῦ Παραδούναβου* или *δοῦξ τοῦ Παραδούναβου*, односно *δοῦξ τῶν Παρίστριων* (sc. *πόλεων*). Резиденција *dux*-а налазила се у чврстом граду Дристри, те се по том назива неки пут и *ὁ κατεπάνω τῆς Δρίστρας*. Његов ауторитет и јуридикција простирали су се и на све градове и многобројна утврђења (*Φρούρια*) дуж Дунава и мора, што долази до израза у напред споменутој титули *δοῦξ τῶν Παρίστριων*.

Према мишљењу аутора византијска власт простирала се несумњиво и на леву обалу доњег Дунава, где су биле поседнуте извесне стратегијске важне тачке, као што се види из историје борби цара Јована Цимискеса у северној Бугарској, из информација историка Михаила Аталијата у XI. столећу.

У црквеном погледу потпала је ова област још за владе Цимискеса под јурисдикцију цариградске патријаршије, као њена митрополија са средиштем у Дристри. Од почетка до краја XI. столећа била је саставни део охридске архиепископије, а тада је опет дошла под Цариград.

У градовима Паристриона могао се, благодарећи заштити византијске империје развити нов живот па и благостање, које наравно није могло више достићи ниво благостања за време старе римске империје. Ови градови имали су као и сви гранични градови знатне посаде, а услед имиграције страних елемената, који су долазили из крајева с оне стране Дунава, добили су изразито козмополитски карактер. Најважнији елеменат овог градског живља било је по Banescu-у старо романско становништво, које византијски писци не спомињу никада посебно, него увек под колективним именом скитских народа. Бугарско становништво у овој области било је услед дугих и тешких ратова знатно проређено.

На крају своје расправе даје Banescu на основу познатог историјског материјала листу *duces*-а Паристриона, међу којима је било чувених генерала. Први познати *dux* био је Συμεὼν βέστης καὶ κατεπάνω τοῦ Παραβουάρου око 1030 год. Међу овим гувернерима нарочито се истиче славни војсковођа Катакалон Ке-кауменос, који је 1043. год. уништио последње остатке Руса, побеђених приликом њихова покушаја да Боспором прођу до Цариграда, и његов наследник Михаил, син Анастасијев, који се истакао у борбама против Печенега и имао знатна удела у покрету, који је 1057 год. на византиски престо довео Исакија I. Комнина. Последњи *dux*, кога извори спомињу, јесте Леон Никеритес (1091—2) за владе цара Алексија Комнина I. Комнени су у овом дукату без прекида вршили власт, што најбоље доказује чињеница да су за време ратова цара Манојла I. Комнина против Мађара византијске војне власти обављале у великој мери новачење међу становништвом црноморског приморја, или прецизније у областима дуката Паристријона.

Banescu је горњом расправом унео више светлости у историју византијске владавине у централним и западним областима Балканског Полуострва, те области између Дунава и Балкана у XI. и XII. столећу; а у вези с тим показао је сву неоснованост тезе бугарског хисторика Златарског¹⁾, да је византијска влада, све области, које су улазиле у склоп бугарске државе цара Симеона (893—927), све до цара Алексија I. Комнина (1081—1098) сматрала јединственом административно-политичком целином, и да је на тај начин *implicite* било признато јединство некадање бугарске државе..

Б. Гранић.

August Heisenberg, *Neue Quellen zur Geschichte des lateinischen Kaisertums und der Kirchenunion. I. Der Epitaphios des Nikolaos Mesarites auf seinen Bruder Johannes.* — *Sitzungsberichte der Bayer. Akademie der Wissenschaften, philos.-philol. und histor. Kl.* 1922, 5. Abh. München 1923, стр. 75. 8°.

Исти, *Neue Quellen zur Geschichte des lateinischen Kaisertums und der Kirchenunion. II. Die Unionsverhandlungen vom 30. August 1206. Patriärchenwahl und Keiserkrönung in Nikaia 1208.* — *Sitzungsberichte der Bayer. Akademie der Wissenschaften, philos.-philol. und histor. Kl.* 1923, 2. Abh. München 1923, стр. 56. 8°

Обе расправе проф. Heisenberg-а представљају врло користан принос историји византијске империје у последњим годинама епохе Комнина и Ангела и у доба освајања Цариграда, затим историји првих година Латинског Царства и напослетку историји формирања Никејског Царства, те прибирања и консолидовања народних снага грчког елемента око новог политичког средишта у Никеји.

У првој расправи публикује писац текст епитафа (надгробног слова), који је Николај Мезарит држао 1207 год. своје исте године преминулом брату Јовану Мезариту, вођи и представнику грчког цариградског свештенства у првим годинама после освојења Цариграда. Текст је због усињеног реторског стила доста тешко разумљив, а сачувао се једино у рукопису *Ambros. gr.* 76 sup. foll. 156—181.

Јован и Николај Мезарит били су синови вишег дворског чиновника у последњим данима епохе Комнина, били су заједно васпитани и играли су одлучну улогу у црквенополитичкој историји свог завичаја Цариграда у првим временима Латинског Царства. Николај Мезарит оставио је за собом читав низ реторских и теолошких трактата, који ће, једном публиковани, просути више светлости на историју његова времена. О личности и литерарном раду Николаја Мезарита писао је раније Heisenberg у двама расправама својим: *Analecta, Mitteilungen aus italienischen Handschriften byzantinischer Chronographen.*

¹⁾ *Geschichte der Bulgaren y Bulgarische Bibliothek* hrsg. von Dr. G. Weigand. Nr. 5. Leipzig 1918, стр. 91.

München 1901, стр. 19—39 и Nikolaos Mesarites, Die Palastrevolution des Johannes Komnenos. Würzburg 1907.

Епитаф Николаја Мезарита нема само литерарна значаја него је уједно и важан историјски извор, јер садржи много важних информација историјске садржине, које уносе нове светлости у политичку и црквену историју XII. столећа, историју четврте крсташке војне и освојења Цариграда по Латинима 1204 год., формирање и прва времена латинског царства у Цариграду, те у историји источне политике папе Инокентија III., нарочито његових покушаја да спроведе унију цркава под супрематијом Рима. Епитаф има осим тога опширних и важних података о културној историји тога времена, наиме о елементарној настави и о научним студијама византијске омладине.

Приказ освојења Цариграда по Латинима, пљачкања престонице, који нам пружа Николај Мезарит у споменутом епитафу, садржи и важних нових података, те допуњује и коригује слику конструисану о тим догађајима на основу раније познатог историјског материјала. Но најзначајније су оне информације епитафа, које се односе на покушаје папе и његових заступника да силом приволе грчко свештенство на признање папске јурисдикције и на спровођење уније. У преговорима вођеним са заступницима римске курије имали су одлучна учешћа оба брата Мезарита, Јован и Николај. Неколико месеци после преговора од 1206. год. умро је Јован Мезарит 5. фебруара 1207., а 17. марта исте године држао је Николај Мезарит пред скупљеним свештенством у Цариграду горе споменуто помен слово свом старијем брату.

Писац даје на основу вести садржаних у епитафу опширнији приказ првих преговора о унији, вођених после освојења Цариграда и после оснивања Латинског Царства. Управо у овим информацијама лежи и отсудна вредност епитафа.

На основу раније познате историјске грађе до сада се узимало, да су први преговори за унију почели 1206. год. Међутим према податцима садржаним у епитафу први покушаји Рима у правцу уније падају већ у 1204. годину. Те године наиме папски легат кардинал Petrus Caruano покушао је да грчко свештенство у Цариграду присили на признање јурисдикционог примата римског папе. Преговори између папског легата и грчког свештенства са Јованом Мезаритом на челу вођени су преко тумача у месецу децембру 1204. год. у храму св. Софије у Цариграду. Овим преговорима није присуствовао потоњи латински цариградски патријарх Thomas Morosini, који још није био приспео у Цариград. Папски легат није показивао ни најмање воље да води дуге и детаљне преговоре него је од грчког свештенства кратко и одлучно захтевао да призна папски примат. Кардинал Petrus Caruano по својој природи и темпераменту није био ни најмање погодна личност за деликатне дипломатске мисије; својим преким и самовољним поступком само је погоршао и онако већ затегнуту црквено-политичку ситуацију, те је због неуспеха у преговорима био од папе опозван и добио је због неумешног и неокретног вођења преговора официјелан прекор.

Римска курија је своје покушаје у погледу уније цркава и признања папског примата обновила 1205. год., али је сада ову мисију поверила једној особи много већих дипломатских способности и згоднијег темперамента. То је био помирљиви и умерени папски легат кардинал Benedictus de Sta. Susanna. О преговорима које је овај папски легат водио са грчким свештенством у Солуну и Атини 1205. и 1206. год., те у Цариграду 1206. год., сачувао нам је информације кардиналов пратилац Грк Nikolaos de Otranto, игуман грчког манастира Casole у јужној Италији, који је фунгирао као посредник између кардинала-легата и грчког свештенства. Био је веома погодан за посредничку улогу, јер је с једне стране у догматском погледу стајао одлучно на становишту грчке православне цркве, док је с друге стране као и све тадање грчке цркве у јужној Италији признавао примат римског папе и био отсудан и искрен присталица уније грчке и римске цркве. Николај од Отранта заузимао је као тумач и посредник у диспутацијама и преговорима свагда помирљиво и компромису

склоно становиште, док је ранији тумач легата Саруано својим преким и суровим поступањем већ одмах у почетку онемогућио сваки споразум између странака. Николај је био веома интересантна личност и играо је важну улогу у јужној Италији, која је тада у духовном погледу, нарочито на пољу теолошке литературе, показала много активности.

Николај de Otranto радио је и на литератури те је оставио за собом много песама и разних састава у прози, већином теолошког карактера. Од прозних састава долазе у обзир за историју црквенополитичких питања овог времена нарочито три његове расправе, које је упоредио W. Norden у својој монографији *Das Papsttum und Byzanz*, Berlin 1903. Ове расправе говоре о главним догматским диференцијама између грчке и римске цркве, наиме о исхођењу св. Духа, о евхаристији с обзиром на употребу бесквасног хлеба и напошетку о посту у суботне дане и о браку свештенства. Али ове расправе не садрже нарочит извештај о диспутацијама грчког свештенства са папским легатом Бенедиктом и приказ тока преговора, него се аутор ограничава да изнесе мишљења црквених отаца и закључке црквених сабора, а то је свакако била и битна садржина оног, што су Грци у току диспутација кардинику Бенедикту изложили.

Вредност ових трактата грчког игумана Николаја од Отранта као извора за реконструкцију историје унионистичких тенденција римске курије на истоку почетком XIII. столећа несумњиво је знатна, али истом у теолошким трактатима Николаја Мезарита имамо савремене, иако наравно нешто једностране и субјективне директне извештаје о преговорима кардинала-легата Бенедикта са грчким свештенством у Цариграду. Прву диспутацију која је вођена 30. августа 1206. не спомиње Николај Мезарит у епитафу, очевидно са разлога, што брат му Јован није у тој диспутацији учествовао, него је диспутацију водио сам Николај као представник и говорник грчког свештенства.

У самом епитафу пружа нам Николај Мезарит опсежне извештаје о диспутацијама, које је његов брат Јован у Цариграду водио у име грчког свештенства са кардиналом-легатом Бенедиктом и латинским цариградским патријархом Томом Morosini 29. септембра и 2. октобра 1206. Николај Мезарит унео је, као што се може видети из разлике у стилизацији, исте извештаје у епитаф у оном облику, како их је сам Јован Мезарит према својим забелешкама био фиксирао.

Heisenberg се не упушта у анализу теолошке садржине ових диспутација, али истиче да преговори нису тако мирно и глатко текли, као што би се могло закључити из података садржаних у напред споменутим трактатима Николаја од Отранта. Иако је кардинал-легат Бенедикт показивао велику концилијантност и био вољан да изађе Грцима у сусрет, ипак је код Грка, под још свежим утиском освојења Цариграда, мржња против Рима и Латина била толико јака, да апсолутно није било никаквих изгледа на какав успех и компромис. У току дискусија највећа важност придавала се питању потчињења грчке православне цркве римској столици и признање латинског патријарха у Цариграду. Ова питања као питања првенствено цркв. политизирања представљала су за папу Инокентија III. и његова легата кардинала Бенедикта најважнију тачку, док су исти у погледу догматских разлика били спремни на далекосежна попуштања и уступке.

Преговори од 1206. год. свршили су се како се могло очекивати без икаква резултата; грчко свештенство на територији латинског царства није хтело признати нити примат римскога папе нити латинског патријарха у Цариграду. Међутим се и ситуација грчког свештенства и православне цркве у Цариграду погоршала услед смрти православног цариградског патријарха Јована X. Каматера (умро у јуну 1206. у Дидимотихосу). После патријархове смрти Грци су хтели попунити упражњени патријарашки престо те су се с одобрењем латинског цара Хајнриха I., који је био убеђени присталица црквеног и националног измирења, обратили папи Инокентију III. с писменом молбом да им дозволи избор новог патријарха и да пошаље на избор свог заступника који

би имао мисију да са новоизабраним патријархом и његовим синодом спроведе преговоре о реституцији црквене уније, која се имала постићи уклањањем догматских диференција и признањем римског примата. Ово значајно писмо грчког клира римском папи Инокентију III., које је рецитовао сам Јован Мезарит, саопштено је у дословном тексту у епитафу. Међутим су Грци одустали од овог свог корака, јер нису били ни под каквим условима вољни да признају над собом јурисдикцију римског папе, тим мање, што је сада консолидација Никејског царства под Теодором Ласкаром испуњавала грчки свет надом, да ће у недалекој будућности уследити рестаурација византијске империје.

Друга расправа проф. Heisenberg-а стоји у потпуној органској вези са првом расправом, она је природна допуна ове. У овој расправи публикује писац према споменутом рукопису Ambros. gr. F 96 sup. пет текстова: извештај о унионистичким преговорима грчког свештенства у Цариграду са цариградским латинским патријархом Томом Morosini од 30. августа 1206., молбе грчког клира у Цариграду цару Теодору Ласкару, његовој супрузи Ани и његову сину с односним одговором царевим, те извештај Николаја Мезарита монасима Евергетидског манастира у Цариграду о свом путовању из Цариграда у Никеју на царски двор. Осим ових публикувао је аутор у овој расправи и текст римске мисе на грчком језику са латинском интерлинеарном верзијом.

Први текст садржи извештај Николаја Мезарита о конференцији и преговорима које је као представник цариградског грчког клира водио непосредно иза крунисања латинског цара Хајнриха дне 30. августа 1206. у патријарашкој резиденцији цариградског латинског патријарха са латинским патријархом Томом Morosini. Иницијативу за ову конференцију дао је млетачки Podestà Marino Zeno, који је такођер активно учествовао у истим преговорима, али ови нису донели никакав позитиван резултат.

Конференције и преговори у ствари успоставе уније били су четир недеље после ове прве конференције настављени иницијативом кардинал-легата Бенедикта. Међутим се положај грчке, православне цркве на територији Латинског Царства одлучно на горе променуо смрћу патријарха Јована X. Каматера. Смрт патријархова дала је вероватно повода кардиналу Бенедикту да сазове нову конференцију за 29. септембар 1206. Међутим у току преговора вођених у овој конференцији није могло доћи до споразума, јер су Грци желели да имају свог посебног икуменског патријарха и нису никако хтели признати над собом власт цариградског латинског патријарха. Како римски папа није хтео удовољити молби грчког свештенства у Цариграду и дозволити избор грчког патријарха морали су се Грци, сасвим природно, у овој ствари обратити цару Теодору, који је у северозападном делу Мале Азије формирао нову грчку државу са средиштем у Никеји, која је стојећи на основи теорије о непрекинутом правном континуитету сматрала се легитимним наследником старе византијске империје.

По опуномоћењу грчког свештенства у Цариграду Николај Мезарит је редиговао три представке упућене никејском цару Теодору Ласкару, његовој супрузи Ани и њихову сину, који је тада био још дете, и исте представке лично предао у Никеји, јер је са царском породицом био већ од ранијих времена познат, а нарочито је уживао благонаклоност царице Ане. У овим представкама изложена је молба цариградског свештенства да цар у интересу цркве учини сходно расположење да се избор новог патријарха може обавити на територији Никејског Царства. Молиоце су поред жеље да учине крај неизвесностима и тешкоћама у (грчкој) православној цркви несумњиво руководили и мотиви чисто политичке природе. Ови политички мотиви формулисани су врло увиђено у представи упућеној цару, јер сам оквир представке и потребни обзири пристојности према цару нису дозвољавали да се цар директно упозори на то, да избор патријарха лежи највише у интересу самог цара, јер једино патријарх може обавити крунисање цара и тим актом легитимисати положај

Теодора Ласкара. Али у представи упућеној царици Ани ови политички мотиви добили су одређенији, конкретнији израз.

Од велике важности је одговор цара Теодора Ласкара грчком свештенству у Цариграду. Цар је морао још пре овог корака грчког свештенства увидети, да је избор патријарха на његовој територији најефикасније средство да осигура себи предност испред осталих ривала. Теодор Ласкар је истина био од 1204. год. за све оне, који су били вољни да га признају, цар (βασιλεύς), али није био још imperator (αὐτοκράτωρ). Ово највеће достојанство могао је цар према теорији која се у Византији била развила у позно доба Комнина, добити само актом духовног посвећења т. ј. крунисањем од стране цариградског патријарха. Једино актом крунисања ступа по тој теорији цар у пун посед владарске моћи и компетенције. У свом одговору цар Теодор Ласкар сматра за потребно да нагласи да је сам већ раније размишљао о средствима и начину, како би се могле прилике у цркви санирати, те обавештава свештенство да је у смислу његове молбе издао налог епископима никејске територије да у току треће седмице поста дођу у Никеју ради избора икуменског патријарха, који се имао обавити још пре Велике Седмице, да би нови патријарх могао још обавити освећење св. мира. Цар је уједно позвао и цариградско свештенство да лично учествује у избору патријарха, а оне пак који би били спречени да лично дођу на избор, да свој вотум писмено даду.

У вези с овим Heisenberg расправља питање, када је обављен избор новог патријарха, те када је Теодор Ласкар за цара крунисан. Насупрот досадањем, на податцима црквене историје Никифора Калиста Ксантипула основаном, мишљењу да је Михаил Ауторијан изабран за патријарха 20. марта 1206. год. Heisenberg анализом опширног, али само фрагментарно очуваног, извештаја Николаја Мезарита монасима Евергетидског манастира о свом путовању из Цариграда у Никеју на избор патријарха, о току истог избора и о крунисању Теодора Ласкара за цара, те узимањем у обзир опћеполитичке, црквенополитичке и војнополитичке ситуације, изводи закључак да је избор Михаила Ауторијана за патријарха могао бити обављен једино 1208. год., које је Ускрс био 6. априла, трећа седмица поста 2—8 марта, а Велика Седмица пала је у дане од 30. марта до 5. априла. Према томе нема никакве основе за сумњу у тачност 30. марта као датума избора; једино је код Кантопула индикција 9 погрешно наведена. Каталог цариградских патријараха публикован од Leunclavius-a у *Ius graeco-romanum* (1596) I 296—304 садржи дакле сасвим тачан податак о трајању седисвакандије цариградске патријаршије после смрти патријарха Јована X. Каматера (ἐχίρευσεν ὁ θρόνος χρόνον ἑνὰν, μῆνας δέκα). Патријарх Михаил Ауторијан био је на престолу шест година, пет месеци и шест дана, те се према томе преставио 26. априла 1214., а не као што се досада погрешно узимало 26. августа 1212 год.

Одмах након избора патријарха, још у току Велике Седмице, новоизабрани патријарх обавио је на свечан начин помазање и крунисање цара Теодора Ласкара за ромејског аутократора. Овај акт био је од одлучне важности за даљи развитак политичке ситуације и савременици су правилно схватили велики значај и политички замахај овог догађаја. Цар Теодор Ласкар одмах после акта крунисања развио је у облику престоне беседе свој политички програм, који је постао основа рестаурационе политике Никејског Царства, а клир је на нарочито свечан начин изразио цару и царском дому благодарност за уређење црквених прилика.

У погледу последњег текста, наиме римске мисе на грчком језику, писац је мишљења да је ова миса идентична са ризком литургијом која је била у употреби код Грка у јужној Италији, сједињених са римском црквом, и да је према томе на коректно грчком језику написана. Овај текст мисе донео је у Цариград веројатно кардинал-легат Бенедикт с намером да међу Грцима рашири римску мису у грчком преводу. Николај Мезарит несумњиво је познавао овај грчки текст римске мисе, јер се исти нашао у његовој литерарној оставини.

Проф. Heisenberg има намеру да публикује сву богату литерарну оставину Николаја Мезарита, која по досадањим публикацијама мањих Мезаритових списа обећава да ће дати још много драгоцених података за историју Византије концем XII. и почетком XIII. столећа.

Б. Гранић.

Heisenberg August, *Aus der Geschichte und Literatur der Paläo-logenzeit. — Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissen-schaften, philos.-philol. und hist. Kl. Jahrg. 1920, 10. Abh. München 1920.* стр. 143 са 4 фотографије. 8°.

Историја Византије у доба Палеолога, нарочито историја унутарњих од-носа, није још довољно испитана и проучена, те садржи много неразјашњених питања и нерешених проблема. Научници ранијих времена нису радо присту-пали проучавању историје последње епохе византијске империје, јер она као доба декаденције и агоније није представљала за њих никакав већи интерес, и ако једна држава и у таковој фази свог развитка има несумњиво много ин-тересантних момената, који су вредни веће пажње и проучавања.

Последњих година публикована су два рада која имају за предмет исто-рију епохе Палеолога. Први рад је гореспоменута расправа А. Heisenberg-а, професора Универзитета у Минхену и наследника К. Krumbacher-а на катедри средње- и новогрчке филологије, а други рад потиче од Е. Stein-а, приватног доцента Универзитета у Бечу, носи натпис *Untersuchungen zur spätbyzantinischen Verfassungs- und Wirtschaftsgeschichte* и публикован је у часопису *Mitteilungen zur osmanischen Geschichte* 2 (1924) 1—60.

Како ми је рад Stein-а до данас остао неприступачан принуђен сам огра-ничити се овде на приказ садржине расправе проф. Heisenberg-а. Као што се из самог натписа ове расправе види обухвата она историјска и литерарноисто-ријска питања у Византији у епохи Палеолога. Расправа је подељена у пет делова, од којих је сваки посебним проблемима посвећен. Први део говори о грчком рукопису Државне Библиотеке у Минхену *Cod. Mon. gr. 442*, из 14. сто-лећа, који садржи историјско дело Георгија Пахимера, византијског историка из првих година 14. столећа, у коме је описана историја Византије од 1255 до 1308; овај рукопис још није био употребљен приликом досадањих едиција Па-химерова дела, а по суду Heisenberg-а заузима и у погледу старости и у по-гледу квалитета прво место међу очуваним Пахимеровим рукописима. У другом поглављу писац расправља питање употребе двоглавог орла као царског сим-вола у Цариграду и долази до закључка да је двоглави орао постао царским симолом тек за владе цара Андроника II. Палеолога и да се има сматрати позајмицом латинског порекла. Латински цареви у Цариграду увели су грб двоглавог орла, који је симболизовао њихову власт над Истоком и Западом; а може бити да је исти мотив утицао на увођење двоглавог орла у византиј-ском царству. Првих година владе Андронина II. почиње освајање византијске територије у Малој Азији од стране османских Турака, који су 1288. год. под вођством Османа победили византијску војску и у освојеном граду Мелангика (данас Караџа-хисар) основали први турски главни град на византијској тери-торији. Андроник II. није имао никакву ефективну моћ да спречи етаблирање Турака на византијској територији, али је сматрао за потребно да симболички, у виду грба, одржи византијска територијална права у Малој Азији. Коначно решење питања о постанку византијског царског грба може бити донесено по-главито на основу западних извора, јер грчки извори не пружају довољно материјала за ову сврху.

У трећем делу писац говори о двома хрисовулама цара Андроника II. од 1293. и 1301., у којима император подељује митрополиту Монемвасије у Пело-понезу достојанство егзарха Пелопонеза и с истим достојанством спојена почасна и јурисдикциона права. Тако је у смислу повеље од 1293. митрополит имао право ношења сакоса при свечаним богослужењима, које је иначе припадало само цару и патријарху, а изузетно се царским декретом подељивало извесним

црквеним великодостојницима. Четврто поглавље доноси инструктивним коментаром снабдевени текст простагме цара Михаила VIII—Палеолога од месеца новембра 1272. о постављању савладара у особи сина му Андроника Палеолога, потоњег цара Андроника II (1282—1328). Напоследку пети део садржи критично издање текста и коментар пригодних песама двојице грчких песника из првих времена владе Палеолога, Николаја Ириника и Мануела Холобола. Пригодне песме ових песника садрже веома интересантан материјал за реконструкцију живота на тадањем византијском царском двору. У вези с овим описује аутор две важне дворске церемоније: перипатос и прокипсу. Перипатос је био свечана процесија о Лазаревој Суботи, која се уз учешће цара и царског двора те патријарха и свештенства, уз појање црквених песама кретала из царских просторија у царском двору ка храму. Ова процесија, која опомиње на свечан улаз Христа у Јерусалим, имала је сврху да императора прикаже јавности као заступника Бога на земљи. Постапак ове церемоније пада у доба победе над иконоклазмом (середина 9. столећа), када царски двор и сав дворски церемонијал почињу све више губити световни и добијати црквени карактер. Ова промена извршила се несумњиво под утицајем тада свемоћне представе, да је император заступник и наследник Христа на земљи и да у дворским церемонијама треба приказати, како је свакидањи живот цара успомена на земаљски живот Христов. Церемонија прокипсе постала је позније, у доба Комнена, и обављала се на Божић и Богојављење на овај начин. Од Бадњег дана до Богојављења био је пред влахерниским храмом на стубовима подигнут дрвени подијум са степеницама; овај подијум и церемонију, која се на њој обављала, називао је народ прокипса. Церемонија је почињала после довршеног богослужења. Тада је цар излазио из храма и ступао са члановима царске породице на завесама заштити подијум, где се преоблачио у сакос и црвене ципеле, стављао на главу круну и узимао у руку скиптар. После овога, на дани знак, подизала се завеса и у тамној ноћи у којој је сијало безброј светиљака указала би се на подијуму царска породица, са царем у средини. Тада би певачки збор уз пратњу музике интонирао полихронион (многољетије), затим би свирка престала а певачи би отпевали песму „Христос се родио, који је тебе, царе, крунисао“. После овога наизменце су певане пригодне песме, а на завршетку је дошла акламација цара и царице, те многољетије. За време многољетија спуштала се завеса и цар се преоблачио те је одлазио у царску палату где је примао честитке. На Богојављење спајало се с овом церемонијом и водоосвећење. Осим у ове дане прокипса се обављала и приликом крунисања императора те приликом свадбе у царској породици. У доба дворске жалости није се обављала прокипса.

Међу гореспоменим одељцима несумњиво је најважнији четврти, који се односи на простагму цара Михаила VIII. Палеолога од месеца новембра 1272. у ствари постављања Андроника за савладара. Простагма се сачувала у форми преписа на два листа у Пахимерову рукопису Cod. Mon. gr. 442 између fol. 352 и fol. 355, камо су накнадно дошла на место два листа првобитног текста, која су била испала. Важност овог текста у толико је већа, што се, колико је познато, није сачувао ниједан акт о постављању савладара. Ова простагма представља врло важан докуменат за историју позновизантијског јавног права.

Именовање Андроника, 14. годишњег сина цара Михаила VIII. Палеолога (1259.—1282), за савладара у новембру 1272. догодило се из чисто династичких разлога. Овај акт био је мера предострожности против Јована сина и наследника Теодора II. Ласкара (1254—8), кога је Михаил Палеолог насилним путем уклонио с престола. Ексимператор Јован Ласкар имао је у Цариграду још доста снажну и утицајну странку, која је Јована сматрала легитимним владарем, а Михаила-Палеолога узурпатором. Извесне одредбе простагме донесене су због малолетности савладара. Андроник у дворском церемонијалу заузима положај аналоган положају пунолетног савладара, али сама компетенција новог савладара знатно је ограничена читавим низом одредаба.

Иако је компетенција савладара јако ограничена и његов правни однос према императору зависан, ипак је цар Михаил сматрао за политички целисходно,

да се акт постављања изврши у прописаној државноправној форми уз истовремено признање од стране народа, војске, сената и цркве, хотећи тим осујетити могућност опозива овог акта са разлога каквих недостатака формалноправне природе.

Детаљне одредбе простагме, које опредељују делокруг савладара, веома су важне, јер бацају више светлости како на државно право и администрацију, тако уопште и на унутарње прилике у византијској империји у доба Палеолога.

Уводне одредбе простагме регулишу у позитивном смислу оне тачке дворског церемонијала које стоје у вези са положајем савладара на двору, и то: право седења на царском престолу у присутности императора, право примања страних савладара и место савладара на узвишеном, за владара резервисаном месту при царској трпези приликом обеда које је император давао о великим црквеним празницима после богослужења.

Од највеће важности је одредба 3. алинеје у простагми, која карактерише суштину државноправног положаја савладара. У овој одредби изражена је државноправна мисао, да у престоници Цариграду, као државноправном средишту империје, може само једна личност вршити владарске прерогативе. Андроник пак има право, да заузима положај носиоца врховне државне власти и да врши с истим положајем спојене функције само, када се налази ван Цариграда и борава у службеној дужности у провинцијама. Приликом вршења званичних функција у провинцијама савладар има право на царску пратњу и неке царске почасте, које му у Цариграду не припадају. Према одређењу дворског церемонијала ова пратња састоји се из три највиша државна достојанственика: 1) великог доместика који је главни командант сувоземне војске; 2) једног од протостратора који имају команду над лаком коњицом и 3) једног између двојице паракимомена (*παράκοιμῆμενοι*), од којих је један био шеф царске приватне канцеларије (*παράκοιμῆμενος τῆς σφενδόνης*), а други је био врховни царски коморник (*παράκοιμῆμενος τοῦ κοιτῶνος*), *praepositus sacri cubiculi* позноримског и рановизантијског времена. Најважнија царска почаст која се у таквим приликама савладару указује, јесте ношење царског мача пред њим; царски мач, пак био је један од најбитнијих симбола царске власти.

Четврта алинеја говори о суделовању савладара при церемонијама перипатоса и прокипсе.

Пета и шеста алинеја простагме садрже одредбу о уређењу двора савладарева и о положају функционера истог двора. Високи функционери царског двора у Цариграду не стоје уопште у каквом личном односу према савладару, него врше дворске функције уз савладара само у случајевима када он заступа одсутног императора. Особље при двору савладара било је према врсти своје службе подељено у више категорија. На челу двора налазио се дворски маршал савладара (*πριμικήριος τῆς αὐλῆς*), а њему је био непосредно подложен дворски церемонијар (*τζαούσιος τῆς αὐλῆς*). Службу при дворској трпези и подруму обављала је нарочита група персонала која је била под надзором двојице дворских високих функционера *ὁ ἐπὶ τῆς τραπέζης* и *ὁ πυχέρνις*. За организацију дворског лова постојала су два посебна дворска чиновника (*ὁ πρωτοκυνηγός* и *ὁ πρωτοεραχάριος*). Међутим савладар није имао свог сталног стегоношу (*ὁ σκουτέριος*), чија је дужност била, да при свечаним иступањима императора носи стег и штит, него је за савладара само у случају његова учешћа у војном походу постављан посебни стегоноша са функцијом да носи штит и копље савладара али не и стег који је био знак врховног команданта оперативних трупа, дочим савладару обзиром на недорасло доба није могла бити поверена тако одговорна функција. Најважнија личност на двору савладара био је *ὁ τατὰς τῆς αὐλῆς*, васпитач младог принца, који је с обзиром на свој интимни однос према савладару морао имати на двору велик утицај. У персоналу царског двора налази се такођер овај функционар, који се први пут спомиње у 13. веку на царском двору у Никеји; он није стајао у непосредној личној служби императора, него је имао задатак да васпитава царску децу.

Диспозиција седме алинеје простагме односи се на важну церемонију, о значењу у тексту грчким техничким изразом *κτῆσις*, за који не постоји у нашем језику еквивалент. Ова се церемонија састојала у том што су византијски цареви у одређене дане, праћени дворским функционарима, царском гардом и музиком предузимали шетњу на коњу кроз Цариград и том приликом примали непосредно од својих поданика писмене молбе и жалбе, те исте одмах у претрес узимали и решавали. Ова церемонија, која је описана код Кодина (*De officiis* ed. Вон. pag. 31), јавља се у каснијем времену, после Константина Порфирогенита, али се време и повод њена постанка не могу тачније одредити. Међутим обичај, да император у непосредном додиру са странкама лично обавља и изриче суд, потиче још из времена Комнина. Први пут се спомиње у хроници Јована Зонаре, који наводи да је цар Алексије Комнин у одређене дане седео на Филопатиону и том приликом вршио функцију судије, те непосредно примао од појединих странака писмене молбе, издавао их одмах својим секретарима ради проучења, па је на основу њихових извештаја и образложених мишљења непосредно на лицу места доносио судску одлуку, која је странкама била одмах уручена. Михаил Палеолог дозволио је савладару Андронику вршење гореспоменуте церемоније, али са важним ограничењем: да Андроник при овој церемонији може вршити функције врховног судије у Цариграду само у случају царева одсутности. Ово ограничење имало је сврху, да нарочито истакне, да постоји само један император у прегнантном смислу, који је искључиво поседник пуне царске власти. Али да би се омогућио трајан континуитет овог начина вршења јудикатуре, император је савладару делегирао право, да у случају царева боравка ван престонице обавља исту церемонију и функцију као заступник императора. — Ова церемонија преживела је за дуго времена пропаст византијске империје, јер су турски султани после освојења Цариграда примили и наставили ову византијску установу.

У алинеји осмој простагме регулисан је правни однос савладара према царском двору у том правцу, да је његов положај на двору још јаче ограничен од положаја који је заузимао у државном животу. Ово ограничење савладарева положаја на двору добија формалан израз у одредби, да на територији царског двора нема права на пратњу царске гарде.

Идућа алинеја нормира једну важну тачку дворске етикете: седење савладара на престолу у присуности императора и с тим у вези ранг његов међу члановима царског дома.

Веома важна је алинеја десета, која говори о уделу савладара у управи државе. Савладар нема никакав самосталан делокруг. Потпуно је искључен од удела у централној државној управи, која је у пуном облику и искључиво императору резервисана. Међутим предвиђене су за савладара нарочите мисије у области провинцијалне администрације. Тако савладар има генерално овлашћење за обилажење провинција и вршење надзора над радом функционера, како у цивилној управи тако и у војсци. Историјски извори не пружају у толикој мери информација у погледу унутарње управе у Византији да бисмо могли створити себи приближну слику о техници и начину, како се вршила контрола над провинцијалном администрацијом. Изгледа да је у првим временима Палеолога контролну функцију вршио чиновник при централној државној управи, који се зове *ὁ ἐπὶ ἀναμνήσεω*.

Али ни у вршењу споменутих функција, које претпостављају велико искуство и рутину, савладар, с обзиром на своје незрело доба, нема потпуну самосталност, него је упућен да се у свим својим поступцима придржава постојећих закона и да слуша савете и мишљења својих саветника, које му је отац у ову сврху доделио. У вези са вршењем контроле над провинцијалном администрацијом подељена је савладару и једна позитивна функција: право унапређивања чиновника у рангу и повишавање њихових берива. Уједно су савладару делегиране потребне пуномоћи и коерцитивна средства за поправку установљених недостатака и неуредности у администрацији, у првом реду право дисциплинарног поступања против чиновника, који су били одговорни

за неисправно стање. Али и овде је савладар био ограничен у слободи акције, јер је имао право потврђења и извршења само судских одлука донесених у погледу кривица нижих чиновника док је право потврде судских одлука у погледу кривица виших чиновника било резервисано самом цару.

Алинеја 11—13. простагме регулише положај и функције савладара при војним походима: Право самосталног вођења рата и војних операција изузето је од компетенције савладара, који још није дорастао за овакве функције. Император врши искључиво врховну војну власт те у том својству поставља команданте војске за сваки поједини војни поход и издаје све потребне налоге опћените војничке природе који стоје у вези са вођењем рата. Савладар има једино дужност, да води бригу о извршењу царских расположења.

Савладар није имао посебну са својим положајем скопчану дотацију него је примао апанажу из царске дворске касе.

Положај савладара носи као што се јасно може видети из горенаведених одредаба, све ознаке несамосталности; император и савладар нису два равно-правна државно-правна фактора, два носиоца државне власти са једнаким правима, него се савладар налази према императору у односу државноправне потчињености. Ову инфериорност правног положаја савладара најбоље илуструју две чињенице: 1) савладар је имао право да издаје простагме, али није имао право да их потписује испуњавањем односног месеца индикције, јер је овај акт спадао у круг царских резерватних права, него једино да исте потписује својим именом и потписом титуле βασιλεύς; 2) савладар није имао право на пуну царску титулу, него само на први део титуле (βασιλεύς), док је други, важнији део титуле αὐτοκράτωρ (imperator), који је управо званични технички израз за саму суштину царског положаја, резервисан за императора.

У вези с коментаром уз простагму Heisenberg чини интересантне екскурзе у област византијског државног права, администрације, финансија и пореза, аграрних односа, војне организације, црквеног уређења и царског двора, те тако добијамо увид у структуру тадањег државног и друштвеног живота у Византији. — Приказујем овде садржину важнијих екскурза, који могу имати већи интерес по нас због јаког утицаја, који је Византија вршила на средњевековну српску државу.

У област државног права спадају екскурзи о титули βασιλεύς и αὐτοκράτωρ, о крунидбеном праву и о акламацијама императору.

Између титуле βασιλεύς и αὐτοκράτωρ постојала је у Византији у доба Палеолога оштра јуристичка дистинкција. Носилац титуле βασιλεύς нема право на владарску власт, док титула αὐτοκράτωρ карактерише правног поседника државног суверенитета. Савладар Андроник носи само титулу βασιλεύς и потписује се Ἀνδρόνικος Χριστοῦ χάριτι βασιλεύς Ῥωμαίων.

О византијском крунидбеном праву ранијих времена постоји добар рад од Sickel-a, Das byzant. Krönungsrecht bis zum 10. Jhdt. (Byz. Ztschr. 7 [1898] 511—57). Heisenberg мисли да у Sickel-овој расправи није довољно истакнут удео народа и војске при постављању императора, специјално њихова саизвола за преузимање владе. Удео народа долазио је до израза у свечаним акламацијама приликом крунидбених свечаности. Право учешћа народа у овом акту јасно истиче Кодин у свом делу De officiis у поглављу περὶ στεφροφορίας βασιλέως (ed. Bon.), које садржи важан материјал за реконструкцију византијског крунидбеног права у доба Палеолога. Изабрани сматрао се пуноправним владарем у оном моменту, када су народ, сенат и представници војске у Цариграду свечано изговорили име императора са додатком πολλὰ τὰ ἔτη, а после овог обављен је црквени акт крунисања уз акламацију (εὐφητρία), који је световном акту давао духовну допуну.

Heisenberg истиче државноправни значај акламације при крунисању, јер путем ових даје народ саизволу, да избрани може преузети царску власт. Акламације нису биле празна форма, него су оне чиниле битан услов за пуноважност самог крунидбеног акта. Већ Кодин у споменутом свом делу налази за потребно да истакне значај ових акламација. Исто тако су и приликом

интронизације новог патријарха акламације важиле као битна претпоставка за правоваљаност његова ступања на патријарашку катедру. Православни клир се против спомињања римског папе на литургији (*μνημόσυλον, εὐχαρίστας*) у грчким црквама, које се имало обављати на основу споразума постигнутог на црквеном сабору у Лиону 1272., борио с толиком одлучношћу поглавито са разлога, што је у акламацијама било садржано формално признање примацијалних права римског папе над источном црквом.

О организацији провинцијалне управе у доба Палеолога нисмо подробније информисани. Провинцијална администација у време иконокластичких царава и владара из династије Македонске имала је војнички карактер (т. зв. устројство тема), али када је касније, почев од 11. столећа настало опадање тематског устројства и када су се велике провинције распале у низ малих административних јединица тада је престала и употреба назива *στρατηγός* за ознаку шефа провинције. У позно византијско време (епоха Палеолога) провинција добија место ранијег назива *θέμα* назив *κεφαλαιῶν*, а намесник провинције добија простонародни назив *κεφαλή*. Процес преображаја провинцијалног устројства, који почиње у 11. столећу, није још довољно испитан и расветљен.

Финансије су од увек играле веома важну улогу у државном животу Византије. После рестаурације византијске власти у Цариграду стање државних финансија било је тешко и несређено. Покушаји цара Михаила VIII. Палеолога, да финансије побољша, дали су слаб резултат, а за владе каснијих владара, нарочито од момента продирања османских Турака на византијску територију у доба цара Андроника II., почео се нагло развијати процес опадања византијских финансија, а с тим у вези и процес опадања животне способности старе империје. Дуготрајне унутарње борбе и трзавице у XIV. веку утицале су разорно на некад чврсту организацију администрације, која је чинила основу државног опстанка. Овај процес распадања византијске империје може се лепо и тачно пратити на основу грађе садржане у званичним документима и делима византијских историка. Последице овог процеса опште дисолуције најтеже су се осећале у области државних финансија. Порези су све слабије утицали, јер су сељаци за време грађанског рата између старијег и млађег Андроника у масама напуштали своја села и поседе, које су опљачкале трупе зараћених странака. Велики испад у порезима изазвао је општи поремећај у државном господарству, државна каса била је празна, а централна влада имала је стално да се бори с оскудицом новца, те је морала прибегавати унутарњим зајмовима код имућних званичних и приватних личности, да би могла исплатити дужну најамнину војницима. У год. 1341. пада последњи покушај санирања државних финансија.

У гореспоменутој простагми постоји нарочита одредба у погледу сврхе и опредељења пореза који се имају првенствено употребити за одбрану и заштиту државне територије, те резервисати за исплату редовне најамнине војницима. Међу фискалним чиновницима епохе Палеолога заузима најважније место *ἀπογραφεύς*, висок чиновник при централној порезној благајни (*βεστιάριον*) у Цариграду, у чији је делокруг спадала ревизија катастра и одмеравање пореза, те је исти од времена на време обилазио у ту сврху провинције. Евенуални вишци у порезним сумама служили су за покриће нарочитих додатака, које су примали војници најамници уз своју редовну најамнину. По неки пут, што се ретко дешавало, враћан је један део сувишка поседнику, обично манастирима, који су уживали многе погодности. Убирање пореза за фиск вршио је нарочит порезни чиновник (*ἐνεργών*). Централна влада није слала своје органе у провинције у сврху убирања пореза, него је ова функција била поверена локалним органима.

Михаил Палеолог излаже у споменутој простагми веома хумана начела у погледу начина поступања према поданицима, који плаћају држави потребне порезе, те опомиње свог сина и савладара Андроника да се свагда истих начела придржава. Али ова лепа државнополитичка теорија била је веома често у пуном контрасту према административној пракси, према којој су сами вла-

дари већином били немоћни. Али је ипак карактеристично да је византијски император у оним тамним данима опадања државе документовао узвишеније схватање владарског позива. Heisenberg наводи интересантан случај цара Андроника II., који је у својој хрисовуљи од 1319. године, упућеној становницима епирског града Јанине (ed. Miclosich-Müller, *Acta et diplomata graeca medii aevi* V 82) позвао тамошње грађане, да се обратe с образложеном представком самом цару, ако им порезни органи чине какве незаконитости и неправде и наносе им штете, те им за такав случај ставља у изглед, да ће дотични функционар или морати почињену погрешку и неправду исправити или ће пак бити разрешен свог положаја и на његово место биће постављена друга личност.

Као што је напред изнесено високи фискални функционар *ἀπογραφεύς* имао је и функцију да прати и констатује све промене код земљишног поседа, да установљује његову вредност и да према тој процени одређује порез, коме дотични посед подлежи. Делатност овог фискалног органа била је у првом реду управљена на земљишни посед храмова и манастира те свих велепоседника уопште. Он није био ограничен на чисто административне функције, него је имао и право јудикатуре у својој званичној области, те је у том својству расправљао и решавао све спорове настале у погледу власништва или поседа земљишта. *Ἀπογραφεύς* иставао је земљепоседницима званичну исправу о обављеној ревизији њихова земљишног поседа (*ἀπογραφικὴ κατάστασις, ἀποκαταστατικὴ γράμμα*). Сачувало се више овакових докумената, који нам пружају драгоцен материјал за историју аграрних поседних односа овог времена. Велики поседници имали су интереса, да њихови комплекси остану поштеђени од катастарске ревизије, те су често успевали да исходе за себе специјалне царске привилегије, које су њихов посед изрично изузимале од вршења прегледа по споменутом функционару.

Веома интересантни су екскурзи Heisenberg-а о византијској војсци у време Палеолога. Војска је била састављена из најамника (*ρουχτῶρες στρατιῶται*), који су примали најамнину у готову новцу, и из т. зв. стратиота, који су били поседници војничких добара те су били трајно обвезни на војну службу; ова обавеза била је правно везана за ово добро и свагда је с добром прелазила на наследнике и потоње поседнике. Технички израз тог времена за најамнину био је *ῥόγα*. Најамници су осим најамнине и додатка на исту добијали на терет државне благајне и потпуну војничку опрему.

У војсци заузимају привилегисан положај трупе царске гарде, од којих се нарочито спомињу Варанги и Вардариоти, први енглеско-норманског а други турског порекла. Варанги су били у пратњи императора, када се овај појављивао и ишли су иза цара, те је због тога њихов командант носио назив *ἀκόλουθος*. Вардариоти нису били комбатанти, него трупе за одржавање реда, а ишли су обично испред цара и имали су задатак, да народне масе одрже што више удаљене од особе императора. У царском двору Вардариоти држали су стражу на улазној капији.

Раније је било говора о војничким добрима, која се у простагми називају *πρόνοια*, док је ранији назив био *στρατιωτικὰ κτήματα*. Императори позновизантијског времена поклањали су проблемима одржавања и издржавања војске исто толико пажње као и императори ранијих периода. Старање императора у првом реду било је управљено у правцу, да војничка добра стално остану у рукама војника и да не пређу у посед невојничких личности или корпорација. Први од византијских императора, који је предузео законске мере, да заустави и спречи овај по војску и државу веома штетан процес, био је цар Роман Лекапен. Одлучном месту у Романовој новели од 922. (*Ius graeco-romanum* III p. 241 ed. Zachariae a Lingenthal) Heisenberg даје на стр. 73, прим. 1 своје расправе другу, вероватнију интерпретацију него правни историк Zachariae von Lingenthal у делу *Geschichte des griechisch-römischen Rechts*, 3. изд., стр. 272. Док последњи заступа мишљење да новела одређује да се војнику има од његова војничког добра вратити толико колико му је потребно за нову опрему, Heisenberg је мишљења, да је цар Роман у истој повељи

расположио: да се сва у току претходних 30 година продана војничка добра имају вратити у том случају ако пређашњим поседницима истих добара није преостао толики комплекс, да би поседник приликом новог новачења могао удовољити војној служби. Наследници Романа Лекапена у 10. и почетку 11. столећа допунили су аграрно законодавство свог претходника. Простагма Михаила Палеолога садржи нарочиту одредбу, која забрањује повећавање једног војничког добра на рачун другог, које привремено нема поседника. Постојао је и посебан чиновник (*ἐξισότης*) с функцијом, да води сталну евиденцију о војничким добрима. Он је имао да мотри да се комплекс војничког добра не повећа преко његове законите површине, која одговара вредности 4 фунте злата; овај чиновник имао је право да одмах предузме редукцију повећане површине таквог добра.

Међу високим официрима спомињу се *ὁ μέγας δομέστικος*, врховни командант сувоземних трупа и *πρωτοστράτωρ*, командант лаке коњице. У доба мира постојао је само један протостратор, а у случајевима рата на више бојишта постављано је више протостратора. Велики доместик и протостратор имали су поред својих војничких функција и одређене дужности и права у царском двору.

У разним поглављима Heisenberg-ова дела налазимо низ бележака и примедба, које се односе на црквену политику, организацију цркве и поједине црквене обреде.

Овде у првом реду долазе у обзир црквенополитички преговори који су за владе цара Михаила VIII. Палеолога вођени између Рима и Цариграда у сврху успоставе црквеног јединства и који су се успешно свршили на црквеном сабору у Лиону 1274. год. Већ је раније, у вези са приказом акламација цару и патријарху, приказан узрок нерасположења грчких маса против комеморације римског папе на богослужењима. На основу песама савременог песника Мануела Холобола, који је играо видну улогу у политичком и друштвеном животу тог времена, Heisenberg приказује, како је цар Михаил VIII. хтео спровести црквену унију на синоду, одржаном у Цариграду 1273. Већина високог клира била се поклонила царском диктату, али Холобол је имао одважност да отворено устане против царевих унионистичких намера. Heisenberg, у вези с приказом ових унионистичких покушаја, лепо истиче, како римска курија тежи да идеју светске империје оствари у духовној форми путем уније са грчким народом и грчком црквом.

Писац не даје опћенит приказ организације православне цркве у Византији у доба Палеолога него, говори само о појединим вишим црквеним функционарима.

Од црквених богослужења и обреда писац спомиње само оне, који су се вршили у вези са дворским свечаностима о великим празницима Божића, Богојављења и Лазарева Суботе.

Не мање занимљиве су белешке Heisenberg-а о персоналу царског двора, о дворској етикети и о разним обичајима дворског живота.

Сав дворски персонал груписан је у одређене рангкласе; за ове је пак постојао дворски церемонијал, који у појединостима регулише њихов положај на двору, њихове функције као и њихов узајамни службени однос. Дворски персонал има своју униформу, а високи дворски достојанственици носе од времена цара Андроника II. сребрне штапове.

Врло утицајна личност на двору у доба Палеолога јесте дворски исповедник. Пре Палеолога исповедник није играо никакву важнију улогу нити у животу појединих особа нити у самом друштву. Са доласком династије Палеолога настаје уопће велика промена на двору и у дворском животу; дворски живот губи живост, слободу и еластичност ранијих времена, описаних у делу Константина Порфирогенита *De ceremoniis aulae Byzantinae*, те добија посве уокочену форму, која је позније у 16. веку владала на шпанском двору, где се развио строги шпански дворски церемонијал.

На царском двору Палеолога постојала је још и церемонија прања ногу на Велики Четвртак, која се још и данас врши на шпанском католичком двору. У Цариграду јавља се ова церемонија тек у позније доба.

На послетку Heisenberg у оквиру своје расправе говори и о византијској дипломатици 13. и 14. столећа, која показује знатнија одилажења од начела и праксе ранијих времена. Писац се не упушта у детаљније испитивање ових проблема с мотивацијом, да друга једна личност (Franz Dölger) припрема опсежан систематски приказ византијске дипломатике. Ограничује се само нато, да истакне да је после првог пада Цариграда (1204) царска канцеларија била разрешена и уништена, њене тајне напуштене а писмо профанисано. Тада је, по мишљењу Heisenberg-а, у време Никејског Царства, била напуштена римска традиција и у канцеларији, где се још најдуже и најживабије држала, те је замењена проналасцима специјално византијског карактера. У доба Палеолога постоји тенденција, да се врати старијој традицији, те византијска дипломатика оног времена представља компромис старије и позније традиције.

Heisenberg-ова расправа представља несумњиво леп и ваљан прилог за боље познавање и тачније схватање унутарњих односа у византијској империји за владе династије Палеолога.

Б. Гранић.

Heinrich Felix Schmid, Die Burgbezirksverfassung bei den slavischen Völkern in ihrer Bedeutung für die Geschichte ihrer Siedlung und ihrer staatlichen Organisation. — Sonderabdruck aus den Jahrbüchern für Kultur und Geschichte der Slaven N. F. Band II, Heft II, p. 81—132.

Између више серија издања врло подузетног младог (од 1918) Источно-европског Института у Бреслави истичу се особито Годишњаци за културу и историју Словена. У цитираној расправи у Годишњаку настоји градачки универзитетски професор г. Шмид да, на ограниченом простору, истакне значење организације срезова око градова (тешкоћу чини двоструко значење наше речи град = Burg, Stadt) за историју насељења и изградњу државне организације код Словена, са гледишта, које се постигло у науци на немачком правном тлу. Упоредним проматрањем долази г. Шмид до резултата: да је раширење и формирање тих срезова зависило од државних и територијалних сила, које су се међусобно искључивале или једна другој одржавале равнотежу. Искључиву власт државне силе констатује г. Шмид у чешкој држави Средњег Века, а превласт њезину под територијалном аутономијом у средњевековној Пољској и предколонијалној земљи лужичких Срба, обрнут случај пак у периоду удеоних кнежевина код источних Словена и московске државе друге половине 16. века. Равнотежа између државне силе и локалне аутономије види се у Кијевској Русији. У почецима хрватске и српске државе и у козачкој држави подударају се државна и територијална организација, пошто носиоци ове последње преузимају државну власт, али имају наскоро да се боре с аутономним тежњама нових организација. Пример су историја Срба и источно-словенских градских држава, особито Новгорода. С престанком или умањењем државне силе појављују се нове територијалне силе (Црна Гора, Козачка држава). Племена је више територијална, а братство крвна заједница. Племена Јужне Далмације, Црне Горе и Албаније настају у брдима, подаље од утицаја страних државних власти.

Проширењем власти једне жупе над више њих настала је српска и хрватска средњевековна држава; једнога кнеза над другима — чешка држава; припојењем суседних подручја државној матици — пољска држава. Кијевском Русијом, напротив, завладали су страни војнички и трговачки кнезови; а бугарску је државу основао страни народ задржавши територијалну основицу.

Према том, у Чешкој су се развиле државне кастеланије, у Пољској и у Лужичкој Србији појављује се у њима рудиментална аутономија, у Русији је волост, а на словенском југу је „жупа“ насељенички привредни срез.

Жупанија, волост, српско-хрватска племена и козачке организације не морају имати град (Burg) као средиште. У том што је додан тај град у организацију, г. Шмид неће, ипак, да види неку новотарију државе, него природно средиште на неком извесном ступњу развоја. Већ према наведеном развоју

развило се из тога жупско и селекцијом кастеланско или градско уређење. — Што даље све више одговарају вароши потребама времена и замењују градове (Burg).

Функција градова била је поглавито војничка, секундарно финансиска.

Пропадање организације њихових срезова долази изнутра, издвајањем целих група становника особито због сталешке диференциације, која доводи до издвајања сељачког реда и до стављања финансиске функције градских органа над сељацима у спахиску службу.

С развитком вароши пропадају градови (Burg). Јавна и привредна функција вароши стоје у тесном међусобном односу. При денационализацији боље се очувају старе границе организација.

Резултати упоредног проучавања појава, које на изглед немају никакве међусобне везе, доводе г. Шмида до методских рефлексја: вође аутономних организација постају с пропадањем ових спахиски надгледници.

На тај начин лако се, по г. Шмиду, може растумачити и примена назива жупан за господара жупе и за сеоске чиновнике и чак, према новијим истраживањима у Мазовији, за чланове судова, који нису били чиновници. Даље прикупљање материјала о примени назива жупа, жупан и *zuprarius* имало би да доведе до решења овога проблема. Прикупљање и упоређење материјала са целе области словенске привредне и правне културе, са целе источно-европске културне области, омогућило би, по госп. Шмиду, решење многих нерешених питања словенске археологије, правне и социалне историје и историје Немаца, Мађара и Румуна, на које је утицала словенска култура, н. пр. проблеми у вези с речима *vitęzъ*, *kasęzъ*, *кѣмеѣъ*, *boljarъ* и т. д., у вези са постанком и социално-историским значењем словенских имена места, с обликом и правом најстаријег словенског насељења. Само обухватањем целог словенског света може се стићи циљу да се реконструише прасловенска култура и да се уклопи у европску синоптичким проматрањем источно-европског и западно- и средњо-европског културног развоја.

Студија г. Шмида интересантна је по својим закључцима, по потицају за проучавање истакнутих питања под призмом широких племенских и територијалних источно-европских веза и инструктивна у прегледу литературе, која осветљује ток проучавања и целокупну слику овога питања.

Васиљ Појовић.

ИЗ ПОЉСКЕ НАУЧНЕ ЛИТЕРАТУРЕ.

Научни и литерарни живот у препорођеној, обновљеној и уједињеној Пољској развија се успешно и даје врло лепе плодове. И за нас, на словенском Југу, његови успеси и резултати представљају несумњиву добит. Вреди истакнути да се и проблемима, који интересују специјално ово наше Научно Друштво поклања код Пољака извесна пажња и ово нам даје прилику да изнесемо, уз опсежнији приказ неких новијих пољских публикација, које спадају у наше специјално подручје, и нека кратка опажања о извесним другим појавама на пољу науке у Пољској, о којима се иначе код нас није никако писало или се писало врло мало. Разуме се, да су ове белешке само веома делимичне, а донекле и случајне. Треба имати на уму да су размене и набављање научних публикација између наших земаља још, на жалост, доста слаби, тако да смо у могућности говорити само о ономе што нам је више мање случајно пало у руке.

Лавово је врло важан центар пољске културне делатности; не улазећи овде, из сасвим појмљивих разлога, у претресање веома компликованог и деликатног политичког питања Лавова (*Lwów*, *Лѡвовъ*, *Лѡвѣв*), тог већином пољског острва усред претежно руског (малоруског или украјинског) мора источне Галиције, морамо одмах истакнути велику културну вредност оних напора, које тамо чине Пољаци. Средиште ове делатности јесте Лавовски Универзитет Јана Казимира, уз „Народни Завод Осолињских“ (*Zakład Narodowy imienia Ossolińskich*) и неке друге установе.

У средини Лавовског Универзитета ваљда најкрупнија личност јесте бивши ректор, професор Др. Осваљд Баљцер (*Oswald Balzer*, рођен г. 1854), чија је прва радња изашла у штампи пре више од пола века (1873.) и чији попис радова износи 231 број на 35 страна посвећене му збирке радова његових домаћих и страних колега, ученика, пријатеља и поштовалаца, издате у част 70-годишњице његове. Међу тим радовима налази се и „*Corpus Juris Polonici*“, голема публикација изванредно велике научне вредности, узорно, по тачности употребљених метода критике и објављивања текстова, издање споменика старог пољског права. Као прво дело у овом нашем летимичном прегледу споменућемо Баљцерово дело: *Królestwo Polskie (1295—1370). Napisał Oswald Balzer (Prace Naukowe, Wydawnictwo Tow. dla popierania Nauki polskiej. Dział I—III, t.t. VI—VIII)* св. I: 8 нен. + 448 Лавово, 1919; св. II: 8 нен. + 536, Лавово, 1919; св. III: 8 нен. + 364, Лавово, 1920. Ово је заиста монументално дело, написано поводом „садашњег препорода државе Пољске“, а говори о обнови некадашње Пољске Краљевине под последњим Пјастовићима — Владиславом Локјетком и Казимиром Великим, након дубоког опадања и страшне анархије „удеоничког доба“ (1139—1295). У овом делу пољске историографије, политика и личност Казимира Великог, тог савременика Душана Силног, који, нарочито својим законодавством (чувени Вислицко-Пјотрковски Статут), старањем о правди и радом на уједињењу и увеличавању земаља своје државе толико подсећа на цара Душана, приказане су исцрпно и са изванредном вештином. Природно је, да су ученици знаменитог научењака искористили његову седамдесетгодишњицу да му припреме један леп поклон у облику једне велике збирке под насловом *Księga Pamiątkowa ku czci Oswalda Balzera* св. I: LI + 534 стр.; св. II: X + 692 стр., Лавов 1925, са 29 цртежа у тексту и 41 цртежом на 27 посебних таблица. По лепој опреми и веома богатој садржини ова књига спада у ред врло ретких и веома заслужних издања те врсте. Већина писаца је, разуме се, Пољаци, али има и страних, поглавито словенских научењака. Огромна већина објављених у књизи прилога спада у подручје хуманитарних наука, али има нешто и са других подручја. Свега је објављено 76 краћих или већих расправа које, готово свака, третирају понеко занимљиво, свеже и актуелно научно питање, износе необјављену грађу, односно неке нове тачке гледишта. Правних чланака има 29, од њих су 10 са подручја историје пољског права; историјских чланака објављено је 25, од њих 17 тичу се историје Пољске; историја уметности и археологија заступљене су са 7 расправа, историја књижевности и филологија са 8, теологија са 3, природне науке са 2, математика и филозофија са по 1 чланком. Споменућемо само оне, који су најближи интересима нашег Друштва.

Проф. Св. С. Бобчев (Софија) објављује занимљиви и лепо обрађени чланак „Челядџа вџ бџлгарското народно право“ (*Księga Pamiątkowa* I стр. 65—73). По објашњењу г. Бобчева реч „челядџ“ значи у Бугарској: 1) малко то домаќинство — баџца и мајка, които живљятъ сџ деџцата си вџ една кџџца; 2) голџмото домаќинство (задругсто): праџџџдо, дџџџџџ, баџца, мајка, чичови, братя, сестри, унуки, кои то живљятъ на едно; 3) само деџцата, ротбитџ или чаџдата на едно спружество“. Аутор говори о „челаџи“ у првом и другом значењу те речи и износи пуно занимљивих опажања о породично-друштвеном животу бугарског народа, основаних на његовим пословицама и обичајима. Том приликом говори и о „роду“, који према теорији многих научењака (напр. познатог историчара руског и опште-словенског права Леонтовића) није ништа друго но задруга. Према излагању г. Бобчева није јасно, какво стајалиште заузима сам г. Бобчев у том питању те се види, како и најбољи правни историџи још лутају, каџа се такну питања о роду, чак и сџмог појма „род“. Изглеџа несумњиво, да је „голџмото домаќинство“ — „голџмата челяџџ“ = задруга = род. Интересантне су понеџде узгред изнете мисли и запажања старог бугарског писџа о дубокој моралној и друштвеној кризи која мори бугарски, и не само бугарски, народ а која се оглеџа у опадању „челаџи“, и у једном и у другом смислу ове речи у бугарском, која се јавља између осталог, према мишљењу аутора, и

тиме што маса света без довољна разлога трчи за средњим и вишим образовањем, и „при неvēзможностъ да се получи каквото трѣбва, стигва се до полуученостъ опасна за живота, бидејки годна само да декласира притежателитѣ њ.“. На крају своје расправе г. Бобчев говори о ширењу епидемије развода у бугарском друштву, што такође сведочи о опасној кризи „челади“; док су раније разводи били редак изузетак, тако да је створена народна пословица, коју наводи г. Бобчев: „Оставена жена и нахапана чушка — не пипай!“

Професор Варшавског Универзитета г. Dr. *ЗимунѢ Цибиловски* (*Zygmunt Cybichowski*), лично познат и код нас, јер је 1925. године походио Београд, износи у врло концизном и документованом чланку „Ка питању важности и отказа малог Версаљског уговора“ (*W sprawie waŹności i wypowiedzialności malego traktatu Wersalskiego*, op. cit. I стр. 153—161) своја посматрања о правима народносних мањина, како их формулише т. зв. „мали Версаљски уговор“, коме је и наша Краљевина приступила, те тиме његова научна разлагања имају за нас већу важност. Аутор полази са гледишта међународног и уставног права и пориче правну вредност овог уговора поглавито с тога, што он руши и крњи суверенитет држава, које су по њему примиле на себе извесне обавезе; што је он једностран, јер не намеће никаквих обавеза уговарајућим странама — Великим Силама (напр. Италији, која има и наших и немачких мањина); јер, најзад, нератификован од свију потписника, пошто је изостала ратификација од стране Северо-Америчке Уније, те према клаузули *rebus sic stantibus* и пошто се стање ствари овим поступком из темеља променило, уговор је и према томе изгубио правну вредност, ако ју је кад и имао. Г. Цибиловски стога и предлаже да се тај уговор отказом од стране Пољске коначно анулира, још и за то, што су нормe за заштиту мањина ушле у пољски устав од 17. марта 1921 год.

Писац ових редака у чланчићу *Socialno i nacionalno politički momenti u Hrvatskom pokretu god. 1848.* (op cit., I стр. 527—534) даје, као што сам у томе чланку каже, неку врсту делимичног резимеа, допуне и примене на питање његове студије *Seljački pokret u Hrvatskoj i Slavoniji 1848. god. i ukiđanje kmetske zavisnosti seljaka*, Загреб 1925. — „У њему, вели он, ја обраћам нарочиту пажњу на извeстан сукоб између национално и социјално-политичких момената, који се више пута јавља у народним покретима“.

Знаменити чешки научењак, професор упоредне историје словенских права на Карловом Универзитету у Прагу, г. Dr. *Карел Кадлец* претреса веома актуелно питање организације научних истраживања на широј подлози у своме чланку „О потреби историјских словенских речника“ (*O potřebě historických Glosarů Slovanských*, op. cit. II стр. 1—11). Проф. Кадлец позива се на реферат и предлог проф. Баљцера изнет на I. конгресу пољских правника и економиста још пре више деценија а оштампан у његовој збирци *Studia nad prawem polskiem, Poznań, 1889.* У томе реферату проф. Баљцер је предлагао да се састави и изда термилошки речник пољскога права. Осврнувши се подробно на овај предлог, који је до сад код Пољака остао неостварен и поред огромног њиховог рада око историјско-правних питања, госп. Кадлец говори и о постојећим већ словенским речницима овог типа. Ту, разуме се, највидније и прво место припада Мажуранићевим *Prinosima za hrvatski pravno-povjestni rječnik* (Загреб 1908—23.) Рад ове врсте је свакако јединствен. Затим долазе застарели, по мишљењу г. Кадлеца, Даничићев „Рјечник из књижевних старина српских“ (Београд 1863.-64.), Брандлов *Glossarium illustrans bohémico-moravicae historiae Fontes* (Брно, 1876.) и најзад врло мало познати и сувише локални руски речник Горбачевског Словарь древняго актоваго языка сѣверозападнаго края и Царства Пољскаго (Виљно, 1874.). Полазећи од критичког прегледа појединих тачака предлога проф. Баљцера и постојећих већ речника, проф. Кадлец износи читав ред веома значајних методских и термилошких напомена тако, да његова расправа постаје право методолошко узор дело. „Идеалом за све правне историчаре словенске, вели он при крају, био би, као што је већ речено, термилошки речник, који би се односио

на историју права свију словенских народа. — Израђен на начин, као што је изложено, он би био добар темељ за упоредну студију правне историје свију Словена“ (Катедру овог предмета држи у Прагу, као што рекосмо, сâм г. Кадлеџ; код нас у Љубљани проф. Михајло Јасински из Кијева и у Београду, након Димитрија Мијушковића † 1903., проф. Dr. Тодор Торановски из Петрограда, који је своја предавања делимично већ објавио под насловом „Увод у историју словенских права“, Београд 1923. — В. о томе *наш* прилог у „Јужној Србији“ бр. 21.) Проф. Кадлеџ дакле позива све словенске научењаке — историчаре и правне историчаре, као и установе — Академије Наука и научна друштва да на томе послу раде.

Г. Роман Лујман из Гданског, у духовито написаном чланчићу обрађује веома актуелно и замршено питање логике и методологије историјске науке, а на име „Проблем истине у историји“ (*Zagadnienie prawdy w historyi* op. cit., II стр. 103—112.) и долази до једног доста песимистичког закључка односно могућности постићи знање фактичке и апсолутне истине о историјским догађајима.

Патријарх наше правно-историјске науке г. Dr. Владимир Мажуранић, бивши председник југославенске Академије Знаних и Уметности, објављује свој *Pozdrav bratski sa našeg Jadrana* (op. cit. II стр. 123—147). Поред лирски написаног увода и закључка, аутор се бави поглавито историјским делом писца XVI столећа Дубровчанина Јакова Лукарића (Lussari), приказује у кратко личност писца и средину у којој се он бавио и радио; затим пабирчи по његову делу, те износи читав ред занимљивих извештаја и забележака Лукарићевих, уз обилати коментар и паралеле из других извора и литературе. — Има ту и бележака, које се односе на српску историју, поименце пак на историју Јужне Србије.

Г. Јосиф Сјемењски из Варшаве, на доста оригиналан начин конструише са мноштвом цртежа, који служе за графичко приказивање предмета, периодизацију историје пољског уређења (*Podział historyi ustroju Polski*, op. cit. II стр. 441—463). Не можемо да се на овом месту упуштамо у приказивање и критику његове свакако занимљиве методе; хтели смо само да споменемо овај чланак, држећи да можда неби било без користи да се нешта слично покуша и код нас.

Најзад, из наше средине је никао један једини руски написан чланак у целој збирци, а то је расправа Дра Тодора Тарановског, професора Београдског Универзитета „О обезбеђењу права спахијског земљишног поседа у сталешко-монархијском уређењу московске државе“ (*Обезпеченіе правъ служилаго землевладѣнія въ сословно-монархическомъ строѣ московскаго государства*, op. cit. II, стр. 583—593). Не можемо да не поздравимо као врло угодну појаву публикације чланака двојице врло угледних руских научењака (г. Тарановског и пок. Павла Виногродова, професора у Оксфорду) у једном пољском зборнику, издатом у част виђеног пољског научењака. Чланак проф. Тарановског писан је са оном *elegantia juris*, која је њему обична. На основу анализе извесних законских одредаба московског права поглавито XVII. ст. аутор изјављује, да је „могућна двострука изградња појма сталешко-монархијске државе“: 1) његово ограничавање на систем сталешких „слобоштина“, те, према томе, искључење из њега државности источно-европске као сасвим њему неадекватне; и 2) његово проширење са његовом деобом на две подфеле — систем сталешких „слобоштина“ и „неподвижный крѣпостной уставъ“ (т. ј. систем непомичних и неразрешивих обавеза појединаца и staleжа наспрам државе и међусобно) државног службовања staleжа, те, према томе, обухватање у једном заједничком појму и запада и истока Европе. Нама се чини, вели аутор, да је друго решење правилније, јер даје потпунију синтезу историјског пута државно-правног развијања европске културе. Што је за нас од нарочите вредности у овом чланку, то је опсежна напомена на стр. 9 (целокупног зборника св. II стр. 591) у којој проф. Тарановски каже следеће: „Интересантно је забележити да се сталешка монархија у Србији, нарочито за

време Стевана Душана, градила не према принципу спецификације „слобоштина“, него државно-правних обавеза, свакако на темељу првенства ових потоњих...“ Споменувши чувеног старог пољског историчара права Мацејовског, који је у оцени и објашњењу правног развитка словенских народа, нарочито истицао значај поделе целокупног Словенства према вери, аутор поставља извесне оправдане примедбе на ово схватање Мацејовског, те, између осталог, вели: „Свет византијске културе изградио је складан систем објективне законитости управе, што је до сада остало непознато за историчаре права и није се од њих узимало у обзир“. За образложење овог тврђења позива се проф. Тарановски на своју расправу „Начело законитости у Законику цара Стевана Душана“ (у „Споменици . . . С. М. Лозанића“) и на расправу г. Дра. Николе Радојчића „Снага закона по Душановом Законику“ (у „Гласу“ СКА, СХ.). На тај начин је г. Тарановски уочио извесан паралелизам између државе Немањића и државе Московске, нарочито првих Романова. Вредно би било да се најзад почне са паралелним проучавањем таквих споменика словенског права као што су Законик Душанов, Статут Казимира Великог, Псковска и Новгородска Судне Грамоте, Московски Судебници (великокнежевски год. 1497. и царски г. 1550.), најзад Литвански Статут свији трију редакција и Уложеније цара Алексија Михајловића (г. 1649.), на које се највише и позива проф. Тарановски у своме чланку.

При уређивању Споменице у част проф. Баљцера узео је нарочито видну улогу његов угледни ученик и колега проф. Dr. *Пршемислав Домбковски* (*Przemysław Dąbkowski*), који држи катедру историје пољског права у Лавову. Као декан и као управник семинара пољског права Dr. Домбковски је издао три књижице извештаја, из којих се лепо види напредан и неуморан рад целог факултета и семинара, који раде по најбољим принципима савремене организације научног и педагошког рада ове врсте (*Prof. Dr. Przemysław Dąbkowski*, *Seminarium historyi polskiego prawa sądowego. Sprawozdanie za lata 1919—1924. Lwów 1924. стр. 32*; исто за год. 1924/5. *Lwów, 1925. стр. 32. Sprawozdanie Dziekańskie za rok akademicki 1925—1926. W Lwowie, 1926. Стр. 97 + 3 нен.*).

Проф. Домбковски, поред рада организатора и покретача туђих радова и сам неуморно ради, као научењак, те показује врло обилну продуктивност. Између других послова он је покренуо и уређује збирку монографија средњег и мањег обима под насловом: *Pamiętnik Historyczno-prawny*, т. ј. „Споменик историјско-правни“, од којег је до сада за нешто више од две године изашло 16 свезака. Не можемо овде износити ни попис тих књига, као ни дела самог г. Домбковског. Задржаћемо се само на монографијама које се баве историјом српског права. У овој збирци има их две. Обе ове монографије изашле су из пера г. Дра Владислава Намисловског и обрађују питања о „Српском имовинском праву у Средњем Веку“ и о „Српском судском праву у Средњем Веку“. (*Władysław Namysłowski, Zarys serbskiego prawa majątkowego w wiekach średnich* [*Pamiętnik . . . т. I, 2. Lwów, 1925. стр. 2 нен. + 47*] и *Serbskie prawo sądowe w wiekach średnich* [*ibid. т. II, 4, Lwów, 1926 стр. 85*]).

Уопште г. Намисловски, иначе генерални конзул Пољске Републике у Берлину, пуно ради на праву Јужних Словена. Овамо спадају и следеће његове радње: *Ustrój sądowy w średniowiecznej Serbji*, *Lwów 1922. стр. 2 нен. + 61*, од које су неки одломци изашли и код нас у „Мисли“ (г. 1921, св. 39—40 — „Судско уређење Србије у Средњем Веку“) и у „Архиву за правне и друштвене науке“; *Agrarne instytucje w kodyfikacjach bałkańskich*, у Лавовском *Przeglądu prawa i administracji 1918.*; *Kazneni postupnik za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo 1919; Muslimanie w Jugosławiji. — Szkic polityczny* (у *Przeglądu Dyplomatyczn. Warszawa 1920.*); *Bibliografija prac historycznoprawnych serbsko-chorwackich*, *Lwów 1921.* и др.

„Преглед имовинског права српског у средњем веку“ састоји се од следећих одељака: Увод (*Wstęp*), Преглед извора српског права имовинског (*Źródła serbskiego prawa majątkowego стр. 1—3*), Право земљишног поседа (*Prawo*

gruntowe стр. 3—24), Право обавеза (Prawo obowiazkowe стр. 24—34), Сеоски закони (*leges rusticae*) (Prawo wýskie стр. 34—39), Право наслеђа (Prawo spadkowe стр. 39—45). На крају је додата кратка библиографија извора и литературе (стр. 46—47). — „Ова радња, изјављује сам утор у кратком уводу, јесте први покушај систематског прегледа права земљишног поседа (аграрног), права обавеза и права наслеђа у средовечној Србији. Развитак аграрног права у Србији значајан је с те тачке гледишта, што представља у пластичном облику прелаз од аграрног колективизма (*wspólnoty grúntowej*) ка индивидуалној својини, бацајући уз то светлост такође и на генезу врховног права на земљу владара (*władców*) у Средњем веку. Прегледправа обавеза због недостатка метеријала у изворима могао је да се представи само у главним цртама. . . Право наслеђа, најзад, које се тек рађало, везано је непосредно са правом аграрним. . . Недовољни подаци о наследном праву, дају само главне његове црте, остављајући многе подробности неразјашњене.“

Из прегледа извора (и библиографије) види се да је аутор употребио само штампом издате изворе, и то он изреком спомиње: повеље српских владара, хрисовуље којим се дају повластице манастирима, Законик цара Душана, благовѣрнога и Христољубиваго цара Јустиниана законъ — о записанји (аутор транскрибира тај наслов пољски са ј на крају последње речи), Крмчију или Номоканон и Синтагму Матије Властара.

У поглављу посвећеном праву земљишног поседа аутор даје преглед главних врста тог поседа и то баштине, племеништине, баштине племените и оне сељачке, коју држе люде земљане (Зак. Ц. Душана, чл. 174), купљенице, проније, горе, селишта „села запустјевша од вијека“. Свака се врста карактерише само на основу извора. Зато се, због директног ћутања извора, баштина јавља тек негде око год. 1300, исто тако као и пронија. Међутим пажљива истраживања са употребом компаративне методе могла би довести до закључка да је баштина прастара установа, порекло које се губи негде у временима *происто*ријским, и ако не баш *и*реисторијским. Аутор је у уводу говорио о томе како „пластично“ постаје у Србији Средњег века индивидуална својина и врховно право владара на целокупно земљиште; али у самом излагању њему није пошло за руком да прикаже ову „пластику“, нити да уопште расветли, како треба, ова врло важна питања социјално-правне и економске историје Србије. Аутор спомиње да се појам баштине „приближавао“ појму римске индивидуалне својине, али у колико се он збиља „приближио“ и какав је био овај процес приближавања није довољно расветљено (стр. 11 и сл.). Аутор истиче, како се постепено градио појам баштине краљевском односно царском милошћу, попут баштине, која је постојала тако рећи од памтивека; овај процес, који је добро подвучен и веома је значајан а могао би се лепо објаснити, паралелом руском — појавом попут извѣчныхъ вотчинъ (т. ј. баштина од памтивека), вотчинъ жалованныхъ, које жалуеѣ Великиѣй Государѣ за службу (баштина поклоњених, које дарује цар ради службе). Ми смо горе изнели приказујући чланак проф. Тарановског паралелу између Немањине Србије и Московске Русије; а ево већ конкретног примера тог паралелизма, уз које се лепо може додати и паралела проније и помѣстїа (који израз се касније преводио српски са речју спахилук), а прва појава којег историјски је утврђена баш у првој половини XIV столећа у тестаменту вел. кн. Ивана Калите из г. 1328. (в. Духовная његова у Соборниѣу Государственныхъ Грамотъ и договоровъ, т. I. № 22.). Та паралела поред чисто социолошког објашњења може се лако још и делимично објаснити заједничком филијацијом правних установа под утицајем византијског права — директним у Србији Немањина, посредним, више књишким, у Московској Русији Даниловића и Романова. Али паралела је много ширег значаја, тако да је г. проф. Dr. Тиро Трухелка потпуно оправдано спомиње у вези с *allodium* и *feudum* (в. Dr. *Ciro Truhelka*, *Historična podloga agrarnog pitanja u Bosni*, у Гласнику Земљског Музеја у Босни и Херцеговини XXVII, 1 и 2, Сарајево 1915. стр. 111 и сл. — Г. Намисловски не помиње ову важну расправу у својој библиографији).

Најзад, у поглављу, о коме сада реферишемо налазимо оправданих напомена и о ограниченим правима својине баштиника (властеле и сељака) као и пронијара и о колонизацији пустих земаља и места опустошених.

Говорећи о праву обавеза г. Намисловски наглашује недостатак изворне грађе у том погледу, али оправдано тврди да је цивилни обрт био већ јако развијен у Немањићевој Србији. Када се узме у обзир њен уопште високо културни ниво, нарочито пак цветање трговине, ова напомена изгледа довољно образложеном и треба да се прими. Аутор, на основу изворних докумената, даје више мање догматски преглед главних врста обавеза односно уговора у средњовековном српском праву; ту налазимо, дакле, и куповину-продају, и размену, и поклад, и залог, и узимање новца на дуг (са и без камата), и најам, и дар.

Поглавље о „сеоском“ или „аграрном“ праву (*prawo wiejskie*) говори о правним обичајима и донекле привредном начину, на који су обрађиване земље властелинске (световне властеле и манастирске) као и сељачке. Говори ту и о различним врстама сеоског становништва (не спомињајући меропхе!), о „коллективизму аграрном читавих села“ (стр. 36, без довољне обраде предмета), о најму услуга. Г. Намисловски износи још и јаки уплив у томе погледу византијског права преко српске компилације зване „благовјернаго и Христољубивог цара Јустинијана Закон о записању“.

Најзад, у посљедњем поглављу прикупљени су најважнији изворни подаци о наследном праву и то највише о наслеђу по обичају и закону, а не по тестаменту, које се, према аутору, веома касно појављује у српском праву. Ово питање остаје код њега недовољно расветљено (в. стр. 43; упор. расправу Пејрановића у *Radu Jugoslavenske Akademije*, XXIII стр. 38 и сл.).

Изнели смо извесне празнине и нејасности у расправи г. Намисловског (овим празнинама могла би се додати још и непотпуност библиографије), али то не значи да ова расправа нема вредности. Ми нипошто не споримо њој значај првог систематског, и ако догматског и можда превише кратког, прегледа установа српског имовинског права у каснијем Средњем веку, расправе, коју је свакако вредило и требало написати. Споменута горе брошура Дра Намисловског о уређењу судства у средњовековној Србији даје више догматски но историјски преглед главних судских установа Немањићке Србије — царске односно краљевске власти (њена „резервата“), царских односно краљевских управника и повереника, властеоских и манастирских судова, судова мешовитих („станак“ и други), најзад судова градских. Аутор дискутује између осталих питања и о средњовековној српској пороти, придружујући се мишљењу већине научењака (оба Јиречека, Стој. Новаковић, Јов. Ћ. Авакумовић) да су поротници прави суци, против сумње Владимира Мажурапића, који би хтео у поротницима да виде познате из других европских права Средњег века *conjuratores* (слично, према тумачењу неких историчара руског права, руским „*ислусима*“).

На стр. 55 и сл. аутор говори о градовима у Србији, па износи мишљење да их није било у западно-европском смислу. То би мишљење требало проверити.

На стр. 59 спомиње аутор да су и после рефорама цара Душана у Србији остали администрација и судство нераздвојени. То је потпуно природно и сасвим у духу средњовековног и не само словенског права (руски *намѣсници* и *вѣлосѣли*, пољски *starosty* и *kasztelany*, енглески *earls* итд.)

У расправи „О судском праву српском у Средњем веку“ аутор третира у општим потезима историју целокупног српског права, ослањајући се на штампане изворе, поглавито на законске споменике, које је издао Ст. Новаковић и на Законик цара Душана, као и на главне монографије о том предмету. — У предговору аутор напомиње, да је он хтео дати историјску подлогу својим ранијим више догматским студијама (две од њих смо горе приказали). У уводу (стр. 4—10) г. Намисловски предлаже периодизацију српске правне историје. Прво доба 1168—1281, друго 1281—1348, треће 1348—1459. Доба

пре Немање остаје ван оквира студије, јер нема писмених правних споменика. Ослањајући се само на њих, аутор на пример говорећи о „суду Божјем“ (испитивање у „котлу“ т. ј. кључалом водом и „жељезом“) спомиње га тек око г. 1300 (стр. 39 и сл.). Сем увода налазе се у књизи ова поглавља: Владавина Немање и краља Стевана и синова му Радослава и Владислава; Владавина краља Стевана Уроша и сина његова краља Драгутина; Владавина краља Уроша II, зв. Милутина, и сина његова краља Стевана Уроша III, зв. Дечанског; Владавина цара Стевана Душана и Доба политичког опадања крајева српских. На крају дата је кратка библиографија извора и литературе. Свако поглавље подељено је на неколико параграфа; у поглављима I—III први параграф говори о „тлу политичко друштвеном“. Забелешке ту изнете имају више мање случајан карактер и не дају довољне синтезе. Преглед садржине Закона цара Душана, услед краткоће, и сувише је сумаран. — Иначе има у расправи пуно добрих напомена о законодавству, материјалном и формалном казненом праву, судском поступку и цивилном праву,

А. Јелачић.

Beiträge zur Geschichte und Geographie Altmazedoniens von Dr. Hald: Auf den Trümmern Stobis. Mit 62 Abbildungen und Kartenskizzen. Stuttgart 1917. 68 страна.

Под овим насловом издао је немачки војни свештеник Dr. Hald: једну малу књижицу, у којој он пописује све античке споменике и трагове њихове, које је нашао на месту старог Стоби-а или у околини тога града. У уводу расправља писац о једној књизи Г. Џенова: „Goten oder Bulgaren“, која нема нимало везе са Стобима, а која иначе спада у врсту оних шовинистичких књига, које хоће на основу недовољног историјског образовања, да изводе замашне историјске закључке у корист свога народа, те стога науци тога народа донесе више штете него користи. После тог опширног увода писац износи, на 12 страна, историју и опис остатака града Стоби-а. Пошто писац није стручњак, разумљиво је да је историја мршава и да су многи објављени подаци остали писцу непознати. Што се самог описа рушевина тиче, треба забележити, да ни једна од обе поменуте „клоаке“ (стр. 21) није оно што Халд каже. Нешто пажљивије посматрање морало би му то одмах показати. Профилирани мраморни блок (клоака А код Халда), као што сам већ у Гласнику I стр. 298 казао, није ништа друго него архиволта на северном улазу античког позоришта, а клоака В је улаз у један подземни засвођени подрум. Натпис, који је на стр. 23 врло рђавом сликом репродукован, одавно је био познат и од г. проф. Вулића у Ost. Jahreshefte VI Beibl. sp. 6 f тачно публикован. Натпис гласи сасвим друкчије.

И ако Халд прави утисак, као да све тачно бележи — само остаци старог моста остали су му непознати —, ипак изгледа, да је нека ископавања на античком гробљу прећутао. Он, на име, на стр. 24 каже: Nach Westen zu lag, soweit es sich nach den jetzigen Resultaten feststellen lässt, die Begräbnisstätte. Какви су ти резултати? И како се дошло до тих резултата? Даље каже: Ferner spricht dafür die Tatsache, dass die alten römischen Gräber in Stobi etwa 4—6 m unter der Humusschicht und die bis jetzt freigelegten vollständig leer, also offenbar schon durchsucht sind, während 2 Gräber sogar unter den Grundmauern eines Hauses liegen, was nach m. E. nur dadurch erklärlich ist, dass diese Grundmauern aus jüngerer Periode stammen. Међутим, о самим тим ископавањима нема ни речи код Халда.

Извештај о ископавањима у Паликури много је бољи. Код плана на стр. 30 треба ипак споменути, да Халд није приметио, да је паралелно са апсидним зидом још један други нижи зид, који је служио као седиште за свештенике (Priesterbank). Рељеф (сл. 30 код Халда) је данас изгубљен. Што се тиче остатака у Росоману, и они су данас изгубљени, сем великог мраморног блока, који лежи у близини данашње железничке станице. Тај блок потиче из епископалне цркве у Стобима, где је служио као надвратник. Халд није могао да прочита натпис

на њему, и ако је врло јасан. Други ред уопште није приметио. Натпис који је врло важан, биће на другом месту публикован.

У вези са тим доноси Халд још 4 слике Хадријанове табле у Сиркову, иако је само једна довољна. На крају књиге су још описане рушевине и ископавања код Демиркапије и у Оризару. Овај је део важан због тога, што су сви предмети, који су ту нађени, изгубљени, те су слике код Халда једино што је о њима остало.

Све укупно може се казати, да је ова књижица више рад једног дилетанта са добром вољом, него озбиљна научна расправа. То се види не само по садржају, него и по спољашњој опреми. Цртежи, на пр. бр. 14, 37, 52, 54 јесу потпуно сувишни, јер ништа не кажу. Књига може, да нам служи само у толико, што су данас многи споменици изгубљени, који су код Халда са прилично добрим сликама приказани.

Балдуин Сариа.

Dr. Buday Árpád, Régészeti kutatás Albániában (Recherches archéologiques en Albanie) у Dolgozatok az erdélyi nemzeti múzeum éremés régiségtárából, IX, Kolozsvár 1918.

Професор археологије Сегединског Универзитета г. Арпад Будај објављује о овоме, у научном свету мало познатом часопису, резултате свога пута, који је он 1917. год., за време аустријске окупације, учинио кроз западне делове Јужне Србије. Наслов чланка може да доведе у заблуду, јер се писац бави скоро искључиво јужноспрским крајевима. Само југозападно од Ђаковице, код Круме, где је 10 тумула констатовао, задржао се он кратко време на албанској територији. У главном област његових истраживања јесте Метохија и крајеви северно од Косовске Митровице. Резултати нису бог зна какви. У близини Пећи, на самој обали Бистрице, нађени су надгробни споменици, који се сада налазе у Скопском Музеју. На њима су ови натписи:

1. D. M. Aeli(us) Maurus Kandidate karo filio suo et sibi et coniugi.
2. D. M. Ulp(io) Attico et Ulpianus (!) Ariae et Ulp(io) Thalaso Pasades uxor marito et filiae et n(a)epoti bene meritis posuit.
3. Ulpius Aper vivus sibi posuit.
4. D. M. RVFINVS DAS SI PR ET ANDIAE DAS () SI CONIVGI MEMORIAM SIBI VIVI POSVERVNT STA DVM VENIO (10) MEMORIA SV PERIS VIXIT ANN LX.

Код овог задњег надгробног натписа десила се писцу једна велика омашка (упор. стр. 25). У 8. и 9. реду, где је исписана једна на надгробним споменицима уобичајена формула „sta dum venio“, тражи писац једну досада непознату римску станицу Statio Dumvenio (!!).

У близини тих натписа нађени су зидови, који наговештавају једну гробницу. У Студеници (код Пећи) слуги Будај једну римску насеобину. У Злокучанима код Пећи нађен је један надгробни натпис једног младића, кога су разбојници убили. И тај натпис изгледа, да није добро прочитан.

Од археолошких истраживања у близини Косовске Митровице најважнија су она у Слатини. Тамо су аустријски официри пре дузимали једно мало ископавање. Нађени предмети послати су од стране окружне команде Народном Музеју у Београд, али их је данас немогућно идентификовати. Зато је вредно да се бар списак тих објеката, који се у музејској архиви чува, публикује:

M. A. Nr. 3942.

Verzeichnis

der aus dem Gräberfelde, Sandgrube an der Strasse Mitrovica—Slatina—Novi Pazar, nördlich von Slatina gefundenen Gegenstände, welche an das K. u. K. Mil.

Gen. Gouv. Serbien in Belgrad übergeben wurden:

- 1 grauer Topfkrug mit Henkel 23 cm hoch, intakt.
- 1 graue Tonkaraffe mit Henkel 18 cm hoch, intakt.
- 1 rote Tonkaraffe mit Henkel 19 cm hoch, beschädigt.

- 1 grauer Tontopf mit Henkel 13 *cm* hoch, beschädigt.
- 1 roter Tontopf ohne Henkel 12 *cm* hoch, intakt.
- 1 grauer Tontopf mit Relief Hermesstab, gebrochen.
- 1 graues Tongefäß, gebrochen.
- 1 Öllämpchen grau mit Relief, gebrochen.
- 3 Trümmer 3 Tongefäße, gebrochen.
- 1 „ „ eines Öllämpchens, gebrochen.
- 1 Tränenfläschchen aus lichtem Glas, intakt.
- 1 Instrument aus Kupfer, intakt.
- 1 kupferne Haarnadel, intakt.
- 1 kupfernes Armband, intakt.
- 1 knopfartiger Ziergegenstand, intakt.
- 1 Metallgefäß mit Kalk überzogen, intakt.
- 1 Bruchstück eines Bechers aus grünem Glase, gebrochen.
- 1 Kupfermünze.

In kleinen Kistchen verpackt:

- 1 Tonkaraffe 18 *cm*, intakt
- 1 „ 19 *cm* „
- 1 Öllämpchen, geleimt.
- 1 Tränenfläschchen, intakt.
- 1 kupfernes Armband, intakt.
- 1 Tonkaraffe 17 *cm*, intakt.

Mitrovica, 27. Mai 1917.

A. B.

J. Kröll, Oblt. с. р.

По Будају ти су предмети нађени у 18—22 скелетних гробова. Налазишта у Слатини дају писцу повод, да се и једним саркофагом забави, који је у близини нађен и који је Domaszewski CIL III 8297 публикувао. На том се саркофагу помиње *municipium D. D.*, што Домажевски чита *Municipium Domavianum*, док Будај мисли, да се под *D. D.* крије неко друго, још непознато име.

Поред римских старина бави се писац узгред и неким средњевековним споменицима. Погрешно мисли он, да је Звечан саградио тек краљ Милутин. Звечан се помиње још у 12. веку. На крају књиге је опширан француски резиме.

Балдуин Сариа.

Dr. Лазар Мирковић: Монахиња Јефимија (Одштампано из „Хришћанског Живота“). Сремски Карловци 1922 8^о страна 35.

У овој књижици сакупио је г. Мирковић историске податке о монахињи Јефимији, кћери кесара Војихне, а жени деспота Угљеше. Као што је познато, тих података је врло мало и због тога је веома тешко реконструисати живот ове чувене везиље.

Кратку, али врло тачну оцену овог рада г. Мирковића дао је г. Никола Радојчић, *Narodna Starina* 1, 1922, 336—337. Ми ћемо на овом месту учинити само неке напомене.

Од несумњиве су користи коментари г. Мирковића на извезене текстове монахиње Јефимије. Ти су коментари дали могућности г. Ст. Станојевићу да утврди 1402 год. као тачан датум постанка Јефимијиног покроба кнезу Лазару (у приватном писму г. Мирковићу, објављеном као Допуне к расправи „Монахиња Јефимија“ у Гласнику срп. прав. патријаршије 4, 1923, 27—28).

Монахиња Јефимија, као што се зна, пратила је с пролећа 1398 год. кнегињу Милицу, тада већ монахињу Јевгенију, на познатом путу к Бајазиту. О том путу упор. Љуб. Ковачевић, Деспот Стеван Лазаревић за време турских међусобица (Отаџбина 4, 1880, 290—291 и нап. 3) и St. Stanojević, *Die Biographie Stefan Lazarević's* (Archiv f. slav. Phil. 18, 1896, 421). Монахиње су ишле на Сер, где се зими обично бавила турска војска, спремна за ратне походе на запад (Јиречек, Историја Срба 2, 1923, 99), и где се свакако понајпре могао

наћи Бајазит. У повељи, издатој 1 августа 1398 год. у манастиру Жупањевцима за Лавру Атонску, „Јевгенија монахиња кнегиња“ каже: „...и крѣмѣ ми се приложити њти к великомоу гбодароу и нагоше ми старци и протѣ ѿреміа оу дождоу под ером...“ (Споменик 56, 1922, 10).

Константин Филозоф говори о сродству између кнегиње Милице и Јефимије. На жалост не даје нам ближе податке. О томе у каквом су сродству оне биле не говори ни Иларион Руварац (Старинар 9, 1892, 119—122), ни Ст. Новаковић (Срби и Турци у XIV и XV веку, 1863, 158 — белешка), па ни г. Л. Мирковић. Ми међутим мислимо да су оне биле у сродству преко својих очева. А ево како. Јефимијин отац кесар Војихна, по нашем мишљењу, идентичан је с Војихном, братучедом цара Стефана Душана, коме Душан 1348 год. потврђује дар Хиландару: „въ Пострумскомъ прѣдѣлѣ село Потолиново“ (Соловјев, Одабрани Споменици 1926, 132—135. Упор. чланак Вл. Ђоровића у Ст. Станојевића Народної енциклопедији 1, 394). На то нас наводи у првом реду чињеница, да и једног и другог налазимо у истом крају, у врло кратком размаку времена. Братучед је Душанов у Пострумском 1348 год., а кесар се Војихна спомиње као господар Дrame 1357 год. у нападу Матија Кантакузена на српску државу, када је потукао Матију код Сера (Јиречек, ор. cit. 1, 310). Војихна је управљао Драмом и околином још и за владе цара Стефана (И. Руварац, Старинар 9, 1892, 120). Не треба заборавити да је титула кесар била веома велика и да се некад у Византији давала само наследницима престола или царским сродницима (Ст. Новаковић, Византијски чиновни и титуле. Глас 78, 1908, 246). Сва је вероватноћа да су, бар за владе цара Стефана, титулу кесара и код нас добијали само царски рођаци. Од четири кесара, који се спомињу за владе Стефанове (Прељуб, Војихна, Гргур Голубић и Гргур Бранковић — Јиречек, ор. cit. 3, 1923, 30), два су свакако царева рођака: Прељуб и Гргур Бранковић. Прељуб је имао за жену Јерину, за коју цар Стефан Урош у једној повељи од 15 априла 1357 каже да му је „всерсдачна сестра“ (Споменик 56, 1922, 6—7). Када је умро Прељуб, Јерину је Урош преудао за Хлапена, српског војводу и намесника Бера и Водена (Јањинска хроника монаха Комнена и Прокла. Гласник 14, 1862, 241). Гргур је био син севастократора Бранка Младеновића, а овај је био неки рођак царев (Љ. Ковачевић, Вук Бранковић — Годишњица 10, 1888, 227; Ст. Новаковић, Глас 78, 245). О Гргуру Голубићу знамо врло мало (Глас 78, 274). Као братучед царев можда је Војихна и добио титулу кесара. Кнегиња Милица, као што је познато, сматрала се за сродницу династије Немањића; по родословима и летописима, она води порекло од Немањиног сина Вукана (Љ. Стојановић, Стари српски родослови и летописи 1927, XXXII мисли да је то народна традиција из почетка XV века).

У „Монахињи Јефимији“ г. Мирковић је додирнуо питање плаштанице у манастиру Путни (Буковина). О њој је у Гласнику срп. прав. патријаршије 5, 1924, 214—216 нешто више расправљао, а у Старинару 2 (III серија) 1925, 109—121 посветио јој је читаву расправу. Грчки натпис на плаштаници, по нашем мишљењу, не допушта да се она доводи у везу с нашом монахињом Јефимијом, као што то чини г. Мирковић. У натпису се спомиње нека српска кесарица Јефимија. А Јефимија, кћи кесара Војихне, била је деспотица и себе је називала деспотицом (на завеси у Хиландару: „Ефимит монахин, дѣщи господина ми кѣсара Воихне, лежешаго здѣ, нѣкогдаже деспотица“. Љ. Стојановић, Стари српски записи и натписи 1, 1902, 61 бр. 197). Ст. Новаковић је мислио да је та кесарица Јефимија била жена кесара Угљеше, господара Прешева, Врање и Иногошта (Глас 78, 247). О тој расправи г. Мирковића написао је белешку г. М. Ласкарис у Мисли 18, 1925, 823, који усваја мишљење г. Мирковића да је плаштаницу радила Јефимија, удовица деспота Угљеше. Парафразирајући ову своју белешку, г. М. Ласкарис је још у три маха писао о плаштаници (Revue hist. du sud-est europ. 2, 1925, 356—361; Прилози 6, 1926, 149—150; Byz. Zeitschr. 26, 1926, 423).

С. Тројановић, Сретачка Жупа и њена изумрла ношња. — Прештампано из Зборника радова посвећених Јовану Цвијићу, поводом тридесетпетогодишњице научног рада од пријатеља и сарадника. Београд, 1924, 4^о, страна 17.

Кратко, али овлашно и непотпуно, описао је г. Тројановић изумрлу народну ношњу из Сретачке Жупе, једнога краја, који је, како каже, „због издвојеног географског положаја, а још више због непријатељског околног живља постао са свим самостална етнографска целина с карактеристичном посебном ношњом“. Говор је, изгледа, и ако то г. Тројановић не каже, само о празничној, стајаћој, ношњи; о свакидањој нема помена. Ако има и тога ваљало је рећи, јер се из текста не види. Свакидања и народна ношња, нарочито код женскиња, није увек једно исто. О оделу деце, сем девојчица, за које вели само толико да „обично носе фес с испришиваним новцима и другим дрангулијама“, нема ништа. Коса и њено намештање је врло важан део ношње. О томе говори г. Тројановић само у неколико речи код мланесте (младе невесте). Међутим ваљало је рећи како је код деце, како код девојака, како код жена. Ни о коси код људи није ништа речено. Како је говор о изумрлој ношњи, ваљало је што рећи и о перчину, кога је било свуда у нашем народу, о коме се пева у песмама и о коме има и сад развоетних успомена, али који као да није био свуда једнак. О облику перчина у једној тако затвореној области „с карактеристичном посебном ношњом“ било би врло интересантно знати бар нешто. Ни о бради нема ни речи. Оно што је речено о оделу девојака, мланеста, жена и људи не можемо контролисати; без сумње је тачно и, можда, потпуно. Рекли бисмо, међутим, да г. Тројановић није свуда довољан. Што тако мислимо видеће се из следећег примера. Г. Тројановић тврди да Сречани „гаће пре нису носили, а од скоро су их одомачили гурбетлије“. Ако је тако, откуда је онда дошло име гаћник, који тамо „праве терзије или плету жене од вуне“, и откуда је то да се тамо горњи део чакшира „где се опасује“, такође зове гаћник. У изумрлој ношњи Сретачке Жупе, кад већ није било гаћа, морало је постојати нешто друго што се звало гаће, па је од тога изведено име гаћник. То је требало разабрати. Врло је интересантно оно што наводи г. Тројановић да су, у старо време, свадбе бивале два пута годишње: с пролећа, око Младог Светог Николе, и с јесени, око Светог Ђурђа. Да је само још питао да ли су тада била и венчања, можда бисмо добили драгоцен податак за објашњење члана трећег Душанова Законика. Најзад, морам напоменути да би г. Тројановић боље урадио да није писао никакав Закључак, или бар не онај и онакав какав је написао. Оно и није закључак, но нека врста коментара. То су, пак, тешке ствари и боље би урадио да није улазио у њих. Сlike су добре.

Т. Р. Ћ.

Тих. Р. Ћорђевић, Упуство за прикупљање градива о ношњи у нашем народу. — Засебно одштампано из Гласника Земаљског Музеја у Босни и Херцеговини, Сарајево 1926. 8^о, стр. 1—20.

Уважени професор Београдског Универзитета, г. Др. Тихомир Р. Ћорђевић, задужио је наш народ и нашу науку о њему и овим својим радом, који пружа главне методе и упуте за прикупљање градива о ношњи у нашем народу.

Колико велики значај има ово Упуство за организацију научног рада на проучавању наше народне ношње, овде није потребно нарочито истицати, јер је познато, као што и сâм г. Ћорђевић износи, да још ни из једнога краја наше Отаџбине немамо ни потпуни попис народног одела и накита, нити имамо њихове исцрпне описе, па према томе немамо и не можемо засад да имамо ни њихову научну обраду. Од Ослобођења и Уједињења стекли су се сада бољи услови и за овакав рад на науци о нашем народу. Али с тим радом треба неодложно одмах и што више похитати, јер се под новим условима и приликама живот и материјална култура нашег народа брзо мењају, а нарочито су велике и брзе промене у народној ношњи.

Стога је Упуство г. Ђорђевића уједно и апел једнога родољуба, који позива на сарадњу све наше стручне и писмене људе из народа, да у своме крају или селу опишу народну ношњу, да би се тако сачувало од заборава и пропадања за науку и ово наше народно благо. Г. Ђорђевићу треба још захвалити, што је на његов позив Земаљски Музеј у Сарајеву отворио у своме Гласнику места свима потпуним и добрим описима народне ношње из свих крајева наше Отаџбине, где ће сви прилози бити штампани по реду пристизања и уз пристојну награду.

Упуство је сасвим исцрпно, јасно и прегледно написано, тако да ће и нестручњацима, који желе и имају љубави да пруже свој прилог за науку о нашем народу, потпуно омогућити да у своме крају или селу прикупе све градиво о народној ношњи. У уводу Упуста, где се говори о ношњи у опште, укратко су изнети узроци постанка одела и накита, затим је пропраћена њихова еволуција, која је условљена колико природом земљишта или дотичном географском средином, толико народним мешањем и саобраћајем са другим крајевима, из којих се чине позајмице ношње тамошњих људских заједница. Поред тога увод садржи кратак преглед о томе, шта нам све недостаје за потпуно познавање и научну обраду наше народне ношње, а затим опште упуте за скупљаче и испитиваче градива о њој.

Главни део Упуста садржи методски изложена сва она многобројна и разноврсна питања, на која треба испитивачи да обрате пажњу, и у своме опису народне ношње после темељних и савесних самосталних испитивања да донесу одговоре. Прва група питања односи се на одело, мушко и женско, које треба описати издвајајући летње од зимског и свакидање од празничког, затим на одело у деце, стараца и баба, и на специјална одела. У другој групи питања траже се исто тако сви подаци о накиту код народа, а затим о ношењу косе, бркова, браде и ноктију. Трећа и последња група питања садржи упуста за испитивање промена у ношњи. Овде се износе главна искуства о променама и трајашности народне ношње, а затим постављају питања о томе. То је и најсуптилнији део рада на овим испитивањима, која и на основу ових добро и довољно прикупљених података имају да утврде порекло и развитак наше народне ношње. То је овде и најважнији научни посао. Поред горњих питања, у Упусту су често изнети и одговори, на основу којих ће се испитивачи још лакше снаћи у своме раду и схватању суштине онога што се тражи.

Овим је пружена могућност велике добити за науку о нашем народу, и нетреба сумњати да ће се довољан и одабран број савесних сарадника наћи на овоме научном послу за наш народ. Желети је да се у овоме правцу научног рада посвети нарочита пажња Јужној Србији, која и са те стране народног живота и културе располаже материјалом обилнијим, разноврснијим, те и значајнијим, него и у једној другој области нашега народа.

Вој. С. Радовановић.

Ernest Nowack: A Contribution of the Geography of Albania. The Geographical Review, New York, Oktober 1921., стр. 503—541.

За време Великог Рата *Ernest Nowack* је поред геолошких снимања вршио и географска проматрања у средњој Арбанији и северном делу јужне Арбаније. Резултати ових проматрања чине један добар прилог за регионалну географију суседне нам земље, о којој су пружена сва главна географска обавештења, од састава земљишта до психичких особина становништва. Како је Арбанија досад била географски врло мало позната, приказашу у целини главне резултате, до којих је писац дошао врло темељним и разноврсним проматрањима.

Проучене области Арбаније писац је поделио овако: *Доња Арбанија*, приморски крај Средње Арбаније, области ниских планина, испросецаних долинама и равницама, између Маће и Семение, а на западној страни од планинских гребена изнад Кроје, Тиране и Елбасана; *Малакасира*, приморска планинска област између Семение и Војуше у северном делу Јужне Арбаније; и *Унуирашња*

Арбанија, планинска област на истоку од ових двеју области, према Црnome Дриму и Десаретским Језерима.

Геолошку грађу Доње Арбаније чини марински и бракични терцијерни флиш свих катова од Еоцена до Плиоцена, трошни пешчари и конгломерати, глине и лапори; затим Плеистоцен. Највиши Миоцен има лигнита. Терцијер је набран у две велике антиклинале; испросецан у раседима. Набирање је почело у средњем Миоцену, а завршено у Квартеру, праћено издизањем изнад мора. Издизање још траје.

Сличне је грађе и Малакастра. Плиоценски су слојеви на западу набрани правцем СЗ—ЈИ, а према унутрашњости се јавља и најахивање старијих слојева преко млађих. На истоку су већином литотамнијски кречњаци средњег и горњег Миоцена, набрани правцем С—Ј. Још даље у унутрашњости настају четири велике антиклинале правца С—Ј из кречњачких слојева Креде и Еоцена; синклинале су испуњене набраним флишем. На југу источне Малакастре има неогени басен, с источне стране прекријен флишем. Набирање је настало још почетком Неогена, вршило се према северу и западу, и у уздужном и у попречном правцу. Оно је у обема областима продужетак развјетка епирских планина, које су палеогеним набрањем издигнуте правцем јадранске геосинклинале.

Планине унутрашње Арбаније граде динарским правцем јако набрани мезозојски и палеогени слојеви. Мезозојски шкриљци и пешчари удружени су са серпентинисаним базичним еруптивима. Преко серпентина налажу кречњачки масиви горње Креде. На западном ободу планина са серпентинским покривачем настаје флишна формација; дуж ове тектонске линије јасни су одсеци. Крајњу западну ивицу области чини антиклинала од нумулитских кречњака, прелаз између Креде и Еоцена. Котлина горње Шкумбе (жупа Мокра), у источном крају области, представља неогену тектонску потолину правца С—Ј; први знак спуштања потопина Десаретских Језера.

Геоморфолошке црте доње Арбаније условљене су геотектонском грађом. Антиклинале граде планинске венце и приморске ртове, а синклинале чине равнице (Мусакије, Каваје, Ишми) са плитким заливима под лагунама и пешчаним дунама. Овде је приморје Јадранскога Мора меридијанскога правца, са којим се косо додирује орографски правац области ССЗ—ЈИ, супротно далматинском, које је динарскога правца и, због спуштања, стрмих обала. У трошним терцијерним слојевима, рељефима, по изгледу зрелих облика, често је изражена *bad lands* топографија, док су антиклинале слабо дисециране и указују на младост ерозионог циклуса. У доњоплиоценским гипсним кречњацима заравни Белиса (западно од реке Девола) има много вргача с локвама између резидуелних брежуљака. Услед младог издизања јака је ерозија река у равницама Шијака (доњи Арзен), Каваје и Мусакије, а речне су терасе различито издигнуте, како код разних тако и код једне исте реке. У доњој Шкумби смењују се велика проширења долине са клисурама, што се не може објаснити миполошким разликама. Има повисока шљунковита тераса, чији се ниво спушта готово у алувијалну равницу. Близу Бишкиема издигнута је алувијална раван. Дуж Кавајске Реке има због једностраног издизања само једностраних тераса.

Услед младих тектонских процеса и интензивне речне ерозије извршена је *йирайтерија* Шкумбе, а предстоји и пиратерија Девола. Ове су две реке у средњем току раздвојене сасвим узаним (око 7 км) и ниским развојем. То је у близини Елбасана, чија је пространа равница трансверзална тектонска потопина. Девола својим великим лактом само додирује елбасанску равницу, а Шкумба је просеца и, место да настави ток на југ преко нижег земљишта, пробија се кроз приморске венце на западу. Уско развоје између ових двеју река има све знаке напуштене долине. Доњоплиоценска Шкумба протицала је преко елбасанске равнице овом старом долином, и даље од лакта Девола његовом долином до плиоценског залива код Берата. Крајем Плиоцена или почетком Квартера долина Шкумбе се спустила на месту садање елбасанске равнице, и образовало се језеро. Оно је било кратковечно, засуто седиментима и обез-

глављено активном приморском реком са запада, садањом доњом Шкумбом. Девол изнад лакта, притока доњоплиоценске Шкумбе, наставио је од свога ушћа тећи напуштеном долином Шкумбе, а од оног дела њене долине између ранијег Деволовог ушћа и елбасанске равнице постало је данашње узано и ниско развође. Шкумба је сада, краћег тока и већег пада, много снажнија река, и вероватно да ће кроз ово ниско развође продрети у долину Девола. Тада ће Девол тећи старом долином Шкумбе, али у супротном правцу, а његова долина од лакта до ушћа у Семени биће поново напуштена.

У планинској области Малакастре имамо почетни стадиум географског циклуса. У западном делу области развија се и субциклус: у широј долинској равни реке оштро усецају долине. У флишу је јако развијена *bad lands* топографија, нарочито око Плашникута. Услед младих тектонских процеса у западној Малакастри Војушине десне притоке су обезглавиле леве притоке Јанице. Стога је сада развође сасвим примакнуто Јаници, а горњи делови неких Војушених притока теку најпре ка Јаници, па, ма да их од ње деле само ниска и узана седла (делови напуштених долина), нагло повијају ка Војуши.

У унутрашњој Арбанији планине су у стадиуму зрелости. Међутим реке ове области, горњи Давол и горња Шкумба, као и Црни Дрим даље на истоку, теку дубоким клисурастим долинама. Област је ушла у нов циклус, јер је ерозија подмлађена издизањем. Трагови првога циклуса су долински подови 150—200 м изнад река, а у средњем делу области, где је било најјаче издизање, и у висини од 250 м. Кројин „зид“ близу тиранских одсека представља површ под вртачама у апсолутној висини 1000 м. То је прибрежна абразиона тераса с обалском брежијом, постала у горњем Миоцену, од када се унутрашња Арбанија издигла за 1000 м, док се истовремено вршило набирање у доњој Арбанији. Дакле, једновремени су епирогенетски покрети у старијем с орогенетским у новијем арбанашком копну. На планинама унутрашње Арбаније, на висинама преко 2000 м, има трагова дилувијалне глацијације: циркови и глацијални валови са циркусним и моренским језерима.

Клима је у Арбанији субтропска. Земља је отворена западним ветровима и утицајима са мора. С јесени настаје кишна, а лети сушна периода. Пролећне су кише честе и плаховите, но без многог талога. Јаке кише наспоравају *bad lands* облике. Кроја има екстремни режим воденог талога (октобар 218, дневни максимум 40 мм; јануар 113, д. м. 41 мм; фебруар 117, д. м. 40 мм; март 125 мм). Овде је зими кишна периода равномерна, јер планинска препрека заустави све кишне облаке западних ветрова. У доњој Арбанији ретке су температуре испод нуле, а највише су јула и августа. У унутрашњој Арбанији престају приморски утицаји.

Вегетација доње Арбаније и Малакастре, као и клима, средоземног је типа. Макије су врло бујне, ограничене на земљу богату гвожђем и силицијом, суву и безхумусну. Честе су смокве и запуштене маслине, које се негде пењу и до висине од 800 м. Флиш је огољен, *bad lands* предели без икакве вегетације. У баровитим равницама приморја поред барске и травне вегетације има и листопадне шуме. Под културом су само равнице око већих насеља и у пространијим долинама (кукуруз, раж, јечам, ориз). Маслињаци и виногради гаје се око вароши, иначе су запуштени.

Унутрашња Арбанија је под шумском средњеевропском вегетацијом, а на високим планинама има и арктичких облика. Много је и голети. Најнижи шумски појас чине закржљале букове и јасенове шуме и џбуње, нарочито на серпентину. Изнад овога појас 1600—1900 м је под густом буковом шумом. Борове су шуме још више, на Томору до 2300 м. Изнад 1900 м превлађују алпијски облици. Пашњаци су ређи, нема алпијских сувата северне Арбаније. Под културом (кукуруз) су само блаже падине и површи првог ерозионог циклуса, високо изнад клисура.

Антирпоеографске прилике доње Арбаније и Малакастре знатно су друкчије но унутрашње Арбаније. У првим двома областима главна је привреда земљорадња, у последњој сточарство. У првим областима, и поред необично

погодних услова тла и климе за културу, и многе су равнице пусте. Привреда је врло примитивна. Жене раде укусне везове. Вароши доње Арбаније средишта су заната. И *саобраћај* је врло слаб. Јахаћа и товарна стока су брдски коњићи, мазге и магарци. У равницама се прежу биволи у двоколице великих точкова због пролећног поводња. Због одсуства грађевинског камена и услед поводња, у равницама је тешко подићи путеве. Римски пут *Via Egnatia* полазио је са две тачке из приморја, од Апологије и Драча, и долином Шкумбе избијао на Охридско Језеро, а одатле даље кроз Македонију. На његовом темељу у Великом Рату подигнута је узана железница од Драча до Ђлбасана, као и на делу јужнога крака. Други стари друм водио је од Драча преко Берата, где се још виде римске основе, даље преко Малакастре за Епир.

У доњој Арбанији превлађују збијена *насеља*, а има и усамљених заселака у равницама и разбијених села по брдима. У Малакастри су већином разбијеног типа, а има их и збијеног. У унутрашњој Арбанији сва су села разбијеног типа, јако раштркана, а вароши има само по спољном ободу области. У целој унутрашњој Арбанији, у већем делу Малакастре и у ванприморском делу доње Арбаније гради се камена *кућа* или кула, од ломљеног камена, са мазгалама на горњем спрату. У приморским и речним равницама граде се земљане куће, од ћерпича између греда, покривене шиндром или трском. Најпримитивније су куће плетаре, од врбе или трске, блатом олепљене, купастих кровова од врбовог грања. Варошка је кућа као и у другим варошима раније Турске.

Доња Арбанија и Малакастра су области старих насеља, некада средишта високе културе. Илирски староседеоци, узастопно изложени јелинском, римском, словенском и турском утицају, готово сасвим су изгубили своје првобитно обележје. У језику садањег *сџановништва* нема ни 10% чистог илирског корена. Страни су утицаји, због природе земљишта, неједнако продрли. Арбанаси живе у племенским заједницама: *Геге* у доњој Арбанији, а *Тоске* преко Семене, у Малакастри, знатно друкчијег језика и обичаја. Нешто је раштрканих Цигана и Куцовлаха, а код Берата има и оаза Негра. У унутрашњој Арбанији има више племена, која су на Балканском Полуострву најдаља од европске културе. Геге и Тоске имају различите *физичке и психичке особине*. Геге су физички више обдарени од Тоска, који су мањег раста, мање оштрих црта, али су окретнији. У Гега је женскиње прилично лепо, правилних црта, нарочито око Тиране; у другим крајевима Арбаније жене су ружне. Приморци су дегенерисани, већином због маларије. Главне су психичке одлике Гега уздржљивост и ћутљивост, док су Тоске наметљивци и брбљивци, са много грчког карактера. Племена унутрашње Арбаније најдивљачнија су на Балканском Полуострву. Често се међусобно крве. Но ипак је код овог планинског народа развијено гостопримство. Приморци највише показују ону општу арбанашку мржњу према раду. И хришћани и муслимани јако занемарују религију; и свештеници су, као и народ, на врло ниском ступњу културе. Па ипак Арбанаси имају и интелектуалних способности; у турском су царству заузимали и високе положаје.

Мих. С. Радовановић.

A. J. B. Wace, M. S. Thomson: The Distribution of early Civilisation in Northern Greece. *Geographical Journal*, London, June 1911, стр. 631—642.

Прве деценије овога века *A. J. B. Wace* и *M. S. Thomson* извршили су велике радове на археолошким истраживањима у Северној Грчкој, и затим пред скупом Краљевског Географског Друштва у Лондону изнели добијене резултате, који су побудили присутне стручњаке на живу дискусију. Главни резултати истраживања и дискусије о подели старе цивилизације у Северној Грчкој објављени су у чланку под истим насловом још пре ратова. Али су они и сада сасвим актуелни. Јер код нас још нису приказани, а због ратних прилика није ни било могућности за то. Тим више је потребно пропратити садржину овога чланка, што се археолошка проучавања у Јужној Србији тек сада

предузимају, а за њих ће бити значајни и резултати археолошких истраживања у блиској области на југу.

Великим планинским венцем Пинда подељена је Северна Грчка на два дела. На Западу је планинска област, испросећана клисурама. А источно од Пинда, између његових огранака ка Егејском Мору, пружа се низ котлина и равница, од којих је Тесалија најзначајнија за преисторијска насеља. Северно од Тесалије, преко развођа према Бистрици, Пиндовим огранком Хасиа који се завршује Олимпом, престају трагови преисторијске културе, или су, као у долини Вардара и око Солуна, друкчији од тесалијских. Мада на том планинском венцу има превоја, а тамо је и класични теснац Темпе, ови су пролази у доба веће пошумљености ређе употребљавани за везу са областима на северу. Јужно од Тесалије, преко планине Отриса, прати се стара култура и у долини Сперхиоса, до које је згодна комуникација поред мора била позната још Ксерксу и Филипу II. И јужно од Сперхиоса, преко планина Ета и Калидромос и њихових пролаза, од којих Термопилски Кланац у преисторијско доба можда није био отворен, прати се иста стара култура још у долини Кефисоса, а најзад је на планинској групи Парнаса и њена јужна граница. Из пространих котлина источног дела северне Грчке тешки су пролази преко Пинда, и они су за везу са областима на Западу мало употребљавани.

Hogarth је, међутим, противан претпоставци о тешкоћи пролаза преко Пинда. То је релативна ствар. Људи су на Хималајима пребродили висине и преко 5000 м, покривене још и ледницима. *Norcsa* наводи кретања румунских сточара, који из Ердеља редовно прелазе преко јужних Карпата на зимовиште у Добруцу, као што и Арнаути од Гусиња прелазе преко Проклетија у приморје око Драча. *Stein* истиче да је Кашмир, мада од остале Индије одвојен високим планинама, од увек учествовао у свакој већој промени цивилизације и историје ове земље. Тамо је сав промет вршен помоћу човека, а то је могло бити и у преисторијско доба.

Преисторијска селишта (sites) леже скоро редовно у равницама, ретко и у побрђима. Њихови су остаци ниске и високе могиле. Ниске се могиле благо издижу из равнице, највише по 3 м, и представљају траг кратковечних преисторијских насеља. Високе су могиле и до 8 м изнад тла, овалног облика, заравњеног врха и стрмих страна. Оне су траг дуготрајних преисторијских насеља. Ниске су могиле много чешће од високих, а то ће рећи, да су преисторијска насеља, услед чешћих миграција, била обично кратког века. У преисторијској се области налазе и мале купасте јелинске надгробне хумке, које треба двојити од ових могила. Могиле се тамо зову „тумба“ или „магула“. Тумбом обично означају надгробне хумке, а могилом вештачке брежуљке с траговима насеља (ђубре, земљани судови и др.).

Најјужнија су преисторијска селишта у кефисоској котлини. Друга је група на доњем Сперхиосу до Ламие; а даље низ реку према мору, чија је обала у преисторијско доба била ближа, настаје млађи алувијални нанос. У горњем току Сперхиоса нема ових селишта. Преисторијска се селишта налазе и на падинама Отриса, нарочито према Тесалији, у којој је велика област неолитских селишта. У неким ивичним, негде великим деловима тесалијске равнице, као на западу између Кордице, Фанариона и Трикале, затим на североистоку у дотијској равници, нема ових селишта. У северном делу Тесалије, у равници Еласоне, заступљен је само млађи период (Мино II). У јужном делу, на висоравни око Незерског Језера, има само мало преисторијских трагова. Препреке преисторијским насељима у овим деловима Тесалије могле су бити шуме чији се појас некада спуштао дубоко испод планинских прелаза у равнице, о чему има помена из класичног доба (Ливије, 191. г. пре Хр.), из Средњег Века, па чак и почетком 19. века.

Hogarth је мишљења да су могиле негде могле бити денудоване и материјал им разнет, а затим, да можда није било никога ко би тамо основао насеља где сада нема трагова. *Stein* претпоставља и хиперпозицију млађих наноса преко могила. *Woodward* сматра да у овим вишим тесалијским преде-

лима нису пронађена преисторијска селишта можда зато, што становници равница када су лети на висинама, куда су се кретали, нису градили куће од камена, већ трошне летње колибе. Патраско пророчанство Аполона радило је само у зимском полгођу, јер је и сâм бог ишао лети из нездравог приморја на планину. То је обичај пастирских народа и изван Балканског Полуострва, као код турских овчара Мале Азије. *Myres* такође истиче утицај географске средине на грађу насеља.

Преисторијских је селишта у северној Грчкој откривено преко стотине. Њихова је материјална култура примитивног и самосталног типа, а неолитског карактера. Сасвим је друкчија од истодобне бронзане, т. зв. миноске културе на југу, која достиже север тек у својој последњој фази. Ова самостална примитивна култура је значајна у вези са претпоставком, да су Ахајци, нападачи Троје, били становници северне Грчке, једни од првих учесника општег кретања раса са севера.

Nopcsa указује на сличност земљаног посуђа северне Грчке с оним око доњег Дунава, у Румунији и јужној Русији, док је неолитско посуђе Босне друкчије. Постоји такође сличност између налазака миноског Крита и оних из Кличевца у Србији и у Албанији. *Thomson* мисли да сâ помоћу сродности неолитских трагова Тесалије, Румуније и јужне Русије може утврдити, да је ова цивилизација припадала народу равница. Док се не испита Маћедонија не може се о овој вези тачно судити. *Maunsell* идентификује тесалијске неолитске трагове с оним око Вана у Азијској Турској.

Култура Хомеровог доба знатно се проширила из преисторијске области, нарочито око Трикале и Еласоне, ради осигурања противу продирања са севера.

Hogarth, међутим, сматра ово проширавање као природан прираштај неолитских насеља.

У класично доба распрострањење и положај насеља сасвим су друкчији но раније, у Хомерово и неолитско доба. Историјска су насеља већином заштићених положаја у брдима, или утврђена места у равницама, подигнута од Тесала, који су овамо продрли са запада или северозапада. Али сем ове миграције народа, забележене у историји, могло је бити и старијих историјских а незабележених. Тако су напр. у историји прошле готово незапажене миграције Влаха и њихово постепено продирање у Тесалију: они су овде од 11. века проводили зиму, а лето са стадима код својих кућа у планинама западне и југозападне Маћедоније; од тада су се многи стално населили у Тесалији, где су неколико вароши скоро чисто влашке (Трикала и др.) или са много Влаха (Лариса и др.).

Stein упоређује миграције Влаха са кретањима племена *Gujar* у подножју Хималаја, који из равнице редовно иду лети на планинске пашњаке, високе до 4000 м. Некад се овакво мигрирање, као код племена *Pathan* у северозападној Индији, какав је случај утврђен и код Влаха, наставља чак и онда, када сточарство изгуби значај према земљорадњи. Поводом насељавања Влаха у Тесалији, *Thomson* долази на мисао о поређењу са начином на који су северна племена, као Ахајци, продрла у Грчку. Физички тип Влаха показује да су северне крви, мада су сада већином јелинизовани, и то од скоро. А она стара инфилтрација северне крви није оставила никаквог археолошког трага. Тако, испитивањем процеса који се и данас дешавају, можемо докучити и неке знаке онога, што се вероватно догађало и у далекој прошлости.

Мих. С. Радовановић.

ПРЕГЛЕД ЗООЛОШКЕ ЛИТЕРАТУРЕ БАЛКАНА (I).

1. *Kopstein F. u. Wettstein O., Reptilien und Amphibien aus Albanien, Verh. d. zool.-bot. Ges. Wien 1920, 47 страна и 1 геогр. карта.*

За време 1914—1918 сакупили су разни научници, који су посетили Албанију, мноштво херп. материјала и предали га музеју у Бечу на чување. Били

су то познати љубитељи змија ппк. Veith, A. Penther, Dr. Zerny, R. Ebner, Dr. Carny и F. Kopstein. Тај су материјал обрадили писци и то Kopstein змије, а Wettstein амфибије, гуштерице и корњаче. За приказ нам стоји на расположењу само други део, од Wettstein-а. Овај је рад за нас важан не само ради суседства са Албанијом већ и ради тога, што су они и наше крајеве Косово Поље и околину Пећи, Призрена итд. обухватили, по тадањем схватању Албаније, у ову радњу. Од важних налазишта треба нагласити *Salamandra atra* из Чафа Дрошкс, које је сада најјужније налазиште ове алпске врсте саламандра. Важна су и налазишта за *R. fusca*, *Abl. pannonicus*, *L. veithi*, *L. taurica* и *L. jonica*. Потање је расправљено питање систематике и филогеније групе *L. taurica*—*L. jonica*.

2. Bolokay Stj. J., O razvojnem redu Vipera Gedulyi By. Vipera ammodytes L., Vipera meridionalis Blgr. (On the philogenetical Series Vipera Gedulyi By.—V. ammodytes L.—V. meridionalis Blgr.). Glasnik zem. muzeja za B. i H. 32, Sarajevo 1920, 11 страна, од тога два извода на енглеском језику; 6 слика у тексту.

Писац је испитао примерке ове змије, што их имаде збирка музеја у Сарајеву и дошао до закључка, да се *V. ammodytes* са Балкана може, по примеру Boulangera, оделити у две групе, од којих је јужнију Boulanger назвао *var. meridionalis*. Код те суврсте је око сразмерно велико, насорострални штит не достиже до *canthus rostralis*, рострале је више него шире, итд. *Var. meridionalis* заузима јужни део Балкана, Грчку и Албанију, док је већ у Црној Гори типична *V. ammodytes*.

3. Pavlović P. S., Jestastvenička struka u Srbiji, Glasnik muzejskega društva za Slovenijo 1920, стр. 32.

Попис целокупне зоолошке, ботаничке, минералошке и геолошко-палеонтолошке литературе у Србији од почетка па до светског рата.

4. Drenski P., Паяци отъ източна Македония и Пиринъ планина. (Contribution á l'étude des araignées de la Macédonie orientale et de Pirine planina), Bug. akad. nauka, knj. XXIII, Sofija 1921, стр. 80, 2 табле, франц. резиме 4 стр.

Писац је обрадио пауке источне Македоније и Пирин планине, свега 264 врсте. Од тих су 5 врста и 3 суврсте уопште нове, а 45 нове за Балкан. Нове врсте су већином са Пирин планине и то су *Linyphia phrygiana* Wlk. *var. pirini*, *Lepthyphantes nebulosus* Sund. *var. melanotus*, *Lepthyphantes pirini*, *Theridium pirini*, *Zodarium galicum* E. Sim. *var. pirini*, *Hahnia pirini*, *Chiracantium macedonica*, *Drassus pirini*.

5. Karaman St., Beiträge zur Herpetologie von Jugoslavien, Glasnik hrv. prir. društva, XXXIII, Zagreb, 1921, 15 стр., 1 сл. и 1 табла.

Систематски је обрађен херп. материјал зоол. музеја у Загребу. Од налазишта су важна оно за *Pelobates fuscus*, *Rana lessonae*, *L. taurica*, *L. agilis* v. *bosnica*, те распрострањење *L. horvathi*. За *L. viridis* v. *intermedia* Meh. предлаже укидање, јер је неодржива као самостална форма.

6. Bolokay S. J., Lacerta Veithi By., Eine neue Eidechsenart aus Mittelalbanien, Blätter für Aquarien und Terrarienkunde, Jahrg. 32, Stuttgart 1921, стр. 3, слике две.

Опис и биологија *L. veithi*, што ју је писац добио од ппк. Veitha из Албаније.

7. Babić K., Notizen über einige adriatische Hydroiden, Glasnik hrv. prir. društva, XXXIII, Zagreb 1921, 3½ стр., 3 слике.

Обрађује систематски 10 врста хидроида, сакупљених по мађарској Najade-експедицији г. 1913. у јадранском мору.

8. Konsuloff St., Die Lebensbedingungen der Anophelinen in Bulgarien in Zusammenhang mit der Malariaverbreitung, Archiv für Schiffs- und Tropenhygiene, Bd. 25, Hamburg 1921, 14 стр. и 2 табле.

Биологија појединих врста анофела у Бугарској с особитим обзиром на *A. superpictus*. Улога појединих врста на јачину маларичне епидемије.

9. Hankó B., Uj halfaj a Quarnero öbölből (Ein neuer Fisch aus dem Quarnero), Annales musei nationalis hungarici XVIII, Budapest 1920—21, 4 стране, од тога 1½, немачки резиме.

Leidenforst је описао г. 1912 у Allattami Közlemények једну рибу из Јадрана као нову, али ју није именовао, те јој сада писац даје име *Lepadogaster adriatica*. Она је у ближем сродству са *L. balbis* Risso.

10. Karaman St., Beiträge zur Herpetologie von Mazedonien, Glasnik hrv. prir. društva XXXIV, Zagreb 1922, 22 стране.

Систематски је обрађено 19 амфибија и рептилија из Јужне Србије, као нова једва суврста, *Molge karelinii* var. *macedonica*. Важна су налазишта за *Pelobates fuscus*, *Bombinator pachypus* Kolombatovići, *Molge graeca*, *Lacerta veithi*.

11. Valle A., La Selache maxima Gunn. nel mare adriatico, Rap. annuale d. Soc. di Pesca e piscicoltura marina, XXVIII, Trieste 1922, стр. 7, слике 4.

Један примерак горње рибе ухваћен је у тунари на отоку Цресу 7. октобра 1921. Писац навађа из литературе познате случајеве хватања ове ретке рибе у јадранском мору.

12. Schäferna K., Amphipoda balcanica, spolu s poznámkami o jiných slatkovodních amphipodech (Amphipoda balcanica, with notes about other Freshwater-amphipoda), Věstník král. české Společnosti Náuk v Praze, tř. II, Prag 1921—22, стр. 110, од тога 15 енгл. резиме, 31 слика.

Писац је обрадио амфиподе Истре, Далмације Црне Горе, Босне и Херцеговине те Бугарске. Нове су врсте *Gammarus balcanicus* из Херцеговине, Црне Горе и Бугарске, *G. bosniacus* из извора Босне, *G. spinicaudatus* из Босне, Херцеговине и Црне Горе, *G. konjicensis* из околине Коњица, *G. komareki* из Бугарске, *Carinogammarus triacanthus* из Скадарског језера, *Cg. thoni* из Херцеговине, *Cg. scutarenensis* и *Cg. pungentiformis* из Скадарског језера, *Niphargus ilidžensis* из извора Босне. Други део радње заузимају зоогеографска и филогенетска разматрања.

13. Konsuloff St., Über die Doppelatmung der Mückenlarven, Biol. Zentralblatt, Bd. 42, 1922, 5 страна, 3 слике у тексту.

Писац је правио покусе са ларвама Кулицина и дошао до закључка, да оне могу сем обичног начина дисања примати кисик и изравно из воде, преко оних танких аналних листића, али само при ниској темпратури, кад је рад организма минималан.

14. Fejérvary G. J., The Batrachians and Reptiles, collected by Mr. E. Csiki in the Northern Parts of Central Albania and in Servia, A magyar Tudományos Akadémia Balkánkutatószak tudományos eredményei, I köt, Vol. I, Budapest 1922, стр. 58, са 2 табле.

За време рата је мађарска академија наука послала управника музеја дра Е. Чикиа на проучавање северне Албаније. Херпетолошки материјал, што га је он сакупио од 1916—1918, обрадио је писац. Наведено је свега 12 амфибија и 14 рептилија из Албаније, те наших крајева око Пећи, Дечана, Жљеба, Ђаковице, Призрена и Косовог Поља. Важна су налазишта околина Пећи за *Abl. pannonicus*, Кораб са *L. vivipara*, *agilis* и *V. macrops*, Љум Кула за *Alg. nigropunctatus* (*Bombina salsa* var. *Csikii*, n. var., што ју писац навађа, је идентична са *Bombinator pachypus* var. *kolombatovići* Бедрига). *Rana esculenta* и var. *Lessonae* су из околине Београда (Макиш, Жарково).

15. Konsuloff St., Die Bekämpfung der Malaria-mücken in den Reisfeldern, Zeitschrift für angewandte Entomologie, Bd. VIII, 1922, 12 страна.

Пиринчана поља су позната као најбоља легла комараца. Писац је испитивао у лабораторији отпорност ларви према топлоти, суши и помањкању ваздуха и дошао до резултата, да се комбинацијом топлоте и суше могу уништавати ларве. Практично се то може изводити тако, да се пиринчана поља периодично за 24 сама пресуше.

16. Babić K., Über die drei Atyiden aus Jugoslavien, Glasnik hrv. prir. društva, Zagreb, XXXIV, 1922, 7 стр., 6 слика у тексту.

Писац наводи три врсте, од њих једну као нову суврсту. *Troglocaris schmidtii* Dorm. var. *intermedia* живи у Микашиновића пећини код Огулина, *Troglocaridella hercegovinaensis* у пећини Вјетерници код Завале — Херцеговина, *Atyaephyra desmaresti* у потоцима код Сплита и Скопља. Писац предлаже нову раздеобу са *Troglocaridellom* као посебним родом, без експодита на 4. и 5. переиоподу.

17. Karaman St., Über unsere Bombinatorarten, Glasnik hrv. prir. društva, XXXIV, Zagreb 1922, 8 страна.

На граници распрострањења *Bombinator rachypus* и *B. igneus*-а имаде једна зона, где се обе врсте укрштавају и стварају прелазне облике. Описани су примерци контактне зоне код Загреба. У другом делу је детаљан опис *B. rachypus kolombatovići*, западнобалканске су врсте, са великим брадавицама по телу и интензивнијом жутом бојом трбуха.

18. Дренски П., Охридското езеро и неговата рибна фауна, Софија 1922 (?), 10 страна.

Писац наводи 19 врста риба из охридског језера, које је проучавао за време рата, те износи податке о риболову г. 1918.

19. Kenk R., Développement et régénération de l'appareil copulateur chez les Triclades paludicoles, Archives de zoologie expérimentale et generale, T. 61, 1922, стр. 2.

О развоју и регенерацији копулаторног апарата код палудиколних трикладида.

20. Hankó B., Fische — из Explorations zoologicae ab E. Csiki in Albania peractae, A mag. tudományos Akadémia Balkán-kutatásainak tudományos eredményei, Budapest 1922, стр. 6 и 1 табла. Текст упоредо мађарски и немачки.

Међу материјалом, што га је скупио управник мађ. музеја Чики у Албанији и нашим пограничним крајевима (види бр. 14), било је и неколико риба, које писац обрађује. На два примерка из једног потока код Корита, 50 км северозападно од Пећи, поставља писац нову врсту рибе, *Phoxinus csikii*. Из Бистрице код Пећи описује једног *Petromyzon planeri* са регенерираним двоstrukим репом.

21. Hankó B., Über den Hundsfisch Umbra lacustris, Zool. Anzeiger, LVII, 1923, 8 стр., 3 слике.

Детаљан опис рибе и попис свих досада познатих налазишта у дунавском базену, међу њима је из наших крајева Неготин.

22. Дренски П., Приносъ къмъ рибната фауна на Черно море. (Contribution a l'étude des poissons de la Mer Noire, récoltés sur les côtes bulgares), Спис. на блг. академија на науките, књ. XXV, Софија 1923, 54 стране.

Уз црномоску обалу Бугарске живе 92 врсте риба, од тих је њих 38 наведено први пут за бугарску обалу а 3 по први пут за Црно море. (Многе од тих залазе у Дунав и долазе све до наших граница као *G. marmoratus Clupea*, *Acipenseridi*).

23. Mertens R., Beiträge zur Herpetologie Rumäniens, Senckenbergiana, Bd. V, Frankfurt 1923, 21 стр.

Писац наводи за Румуњску 36 врста амфибија и рептилија, од тих 22 по властитом опажању. Сем обичних средњоевропских врста наводи и неколико јужних, као *L. major*, *Eryx jaculus*, *Testudo ibera* те источне *L. praticola*, *Eremias arguta*, *Abl. pannonicus*, *L. taurica*, *Coluber caspius*, *Elaphe sauromates*, *L. agilis chersonensis*. За *V. betus* држи, да нису типични примерци, већ пре примерци *V. renardi*. Херпетофауна Румуњске имаде много више веза са фауном јужне Русије неголи са балканском фауном.

24. Karaman St., Über die Herkunft der Süßwasserfische unseres Karstes, Glasnik zem. muzeja za Bosnu i Hercegovinu, XXXV, Sarajevo 1923, 14 страна, од тога 2 српско-хрватски резиме.

Слатководне рибе нашега Крша су део црноморске фауне. У ближем су сродству са рибама Италије. Сем заједничких са Италијом имаду и много ендемских врста. Те су све значајне по великом броју љусака, наиме по ситним љускама; неке шта више и немају љусака (*Paraphoxinus alepidotus*, *Aulopyge hügelii*). Ендемске врсте су настале већином у самом Кршу, вероватно под утицајем изолације, посебног пола подземног живота и помањкања непријатеља.

25. Ivor и Montagu., On some Mammals from Jugoslavia, Proceedings of the Zoological Society, London 1923, 6 страна.

Обрађује 8 врста сисаваца из Југославије. Нове су форме *Glis glis postus* n. subsp. из В. Дергонела (Г. Котар). *Evotomys glareolus sobrus* n. subsp. из Решетара, Нова Градишка, *Evotomys gorka* n. subsp. из Залесине (Г. Котар), *Microtus agrestis punctus* n. subsp. из Бледа (Словенија), *Microtus arvalis calypsus* n. subsp. из Нове Вароши (Србија).

26. Консуловъ Ст., Бележки вѣрху находката на *Capra aegargus* Pall. в. Парнар-Дар (Тракия) (Notizen über den Befund von *Capra aegargus* in Parnar-Dag (Thracien)). Трудове на българското природоиспитателно дружество, књ. X. 1923, 6 стр., 2 слике, резиме $\frac{1}{2}$ стране.

За време рата убијен је један примерак ове козе у Парнар-Дару по војницима. Кожа и рогови чувају се у музеју у Софији. Ова је коза била до сада позната само из Мале Азије и неких егејских отока, те је ово прво налазиште на самом Балкану. Вероватно су то задњи остаци ове врсте на копну. Можда се нађе и по другим планинама који примерак.

27. Рамзин, Helminthiasis у реону Шапца, Гласник мин. нар. здравља 1923, 13 страна.

Зараженост цревним паразитима је код деце у Шапцу врло велика и износи код 233 прегледана ђака 94.5% . Најчешћи паразит је *Trichocephalus dispar* (74.2%), *Ascaris lumbricoides* (58.3%) и *Taenia nana* (51%).

28. Dolivo-Dobrovolsky V., Das Kopfskelett des Grottenolmes (*Proteus anguinus* Laur.), Zool. Anzeiger LVII, 1923, 3 стр., 3 слике.

Детаљан опис појединих костију лубање протеуса и упоредба са костима фосилних врста. Резултат проучавања је, да је лубања протеуса примитивног карактера, са ембрионалним особинама, што би потврђивало досада важећу хипотезу, да је *Proteus* неотенична ларва урודהа.

29. Хаџи Ј., Привидна побочна неоморфоза на стабаоцету тубуларије, Глас срп. академије, CVIII, Београд 1923, стр. 25, сл. 9.

Писац износи своје покусе на тубуларијама, утростручење органа регенеративним путем и износи своја опажања насупрот онима Пржибрама.

30. Mertans R., Ein Beitrag zur Kenntnis der melanotischen Insel-eidechsen des Mittelmeeres, Pallasia II, 1924, 13 страна.

Расправа о постанку меланотичних гуштерица малих отока у средоземном мору, међу њима и наших малих оточића на Јадрану. Набројена су и сва досадашња мишљења о њихову постанку. Писац мисли, да су три фактора главни узрок постанку меланизма и то прво општа тенденца меланизму, која се у тим крајевима под утицајем физичких прилика још и појачава, онда помањкање непријатеља тих гуштерица на тим отоцима и коначно врло повољне прехранбене прилике у тим местима.

31. Дренски П., Единъ новъ видъ риба за Дунава *Benthophilus macrocephalus* Pallas. (Über eine neue Fischart aus der Donau bei Svistov — Bulgarien — *Benthophilus macrocephalus* Pallas, Трудове на българското природоиспитателно дружество XI, 1924, стр. 4 и 1 слика, немачки резиме $\frac{1}{2}$ стране.

У Дунаву код Свиштова ухваћено је више примерака горње рибе, која иначе живи у Црном мору.

32. Hankó B., Fische aus Kleinasien, Annales musei nationalis hungarici, XXI, 1924. стр. 22, табле 2.

Описано је 27 врста риба, међу њима 10 нових форми. [За нас је ова радња од важности ради сличности малоазијских форми са нашим јужнобалканским; то је вероватно последица негдашњег споја Мале Азије са Балканом.] Код групе *Cobitis* нацртане су све суборбиталне кости, међу њима и наше *Cob. balcanica*.

33. Méhelj L., Protelsonia hungarica, nov. gen., nov. sp., Ein blinder Isopode aus Ungarn, Zool. Anzeiger LVIII, 1924, 5 страна.

У пећини код Abaliget-a, недалеко Печуха (Pécs) нашао је писац много примерака горње врсте. Она је врло сродна са *Stenasellus Virei*, што ју је г. 1898 описао Dollfus из Француске. Писац држи, да мора успркос тога своје примерке сматрати посебном врстом, јер да у опису француске врсте имаде неколико места, где се не слаже са описом његове врсте.

34. Буреш И., Историја на ентомологичното проучвање на Блгарија, Трудове на блг. научен земедјелско-стопански институт, књ. 8, Софија 1924., 136 страна.

Хисторија ентомошког проучавања Бугарске, са пописом целокупне ентомошке литературе о Бугарској.

35. Болкај Ст. Ј., Попис водоземаца и гмизаваца, који се налазе у бос.-херц. земаљском музеју у Сарајеву, с морфолошким, биолошким и зоогеографским биљешкама, Споменик српске краљ. академије LXI, Београд 1924., стр. 37, 7 табла, енглески резиме 7 страна.

Писац је систематски обрадио сав херп. материјал музеја у Сарајеву. Материјал је већином из споменутих крајева, а има га нешто из Грчке и Албаније. Писац укида var. *concolor* од *Alg. nigropunctatus*, коју је пре био поставио. *V. macrops* сматра само суврстом од *V. ursinii*. *L. viridis* v. *intermedia* прибраја типичној *L. viridis* (види о томе бр. 5).

36. Hankó B., Eine neue Amphipodenart aus Ungarn, Annales musei nationalis hungarici, XXI, Budapest 1924.

Писац описује нову врсту *Niphargus*-а из једног бунара у Nagysallo (Ком. Barcs) и назива је *N. dudichi*. Ова је врста у ближем сродству са *N. stygius*, *N. tatrensis*, *N. Landmiraulti* и *N. croaticus*.

37. Dolivo-Dobrovolski V., L'anatomie du crane du Protee (Proteus anguinus Laur., Archives de Zoologie experimentale et generale, T. 62, 1924, 2 стране. — Исто што и бр. 28.

38. Bolkay St. J., Catalogue of the mammals occuring in Bosnia-Hercegovina and preserved in the Land-Museum in Sarajevo, Biologica hungarica, Vol. 1, Budapest 1924, стр. 7, сл. 3.

Обрађује мамалошки материјал збирке музеја у Сарајеву. Као нова врста је описан *Microtus marakovići* из Бјелашнице. Писац се потање бави родом *Spalax*, са врстама *Sp. monticola* и subsр. *hercegovinensis*.

39. Нохејл В., Епидемиологија и раширење маларије у Јужној Србији, Гласник мин. нар. здравља, Београд 1924.

Tertiana превлађује у пролеће и део лета, *tropica* с јесени. Као преносиоци долазе у обзир у главном само *A. maculipennis* и *A. superpictus*.

40. Mahen Jiři, Záhada mořského pstruha v moři středozemním, Příroda XVIII, Brno 1925, стр. 7.

Писац резимира све, што је до сада познато о пастрмкама из Неретве (Heckel-Kner, Steindachner, Heintz, Surčić), те наводи своја властита опажања у тој води. На крају износи попис салмонида северне Африке, Кавказа и раздобу салмонида Русије по Бергу.

41. Bolkay St. J., On the Occurence of the fossil lapeling Mallotus villosus Müll.) in S. E. Bosnia, Novitates musei sarajevoensis, Nr. 3, Sarajevo, 1925, 4 стр., од тога 1 српско-хрватски резиме.

Опис фосилне рибе, нађене у Босни и закључак о распрострањању мора у ледено доба по Босни.

42. Munda A., O gojenju postrvјega zaroda, Lovac 1925, Ljubljana, стр. 19, слике 3.

Потанко је описан начин уметног оплођивања јаја пастрмки и даљи поступак до пуштања младунаца у слободне воде.

43. Plančić J., Selenje ptica na teritoriji Hrv. i Slav. 1921-23., стр. 20.

Подаци о селењу и презимљавању птица на горњој територији.

44. Kušcer Lj., Jamski mehkužci severozapadne Jugoslavije in sosednega ozemlja, Glasnik muzejskog društva za Sloveniju, IV—VI, Ljubljana 1925, 11 страна, 1 геогр. карта.

Систематски рад о шпиљским пужевима Словеније и суседних крајева. Наведена су сва старија и по писцу утврђена нова налазишта.

45. Станковић С., Прилог познавању македонских анофелина, Гласник Мин. нар. здравља, Београд 1925, 52 стр., од тога 4 француски резиме, 18 слика.

Детаљан опис ларви и нимфи македонских анофела: *A. maculipennis*, *A. superpictus*, *A. bifurcatus*, *A. nigripes* и *A. sinensis*-а. Анализиран је древни садржај ларви и утврђено, да је база исхране ларви биљни детритус. На крају су таблице за опредељивање ларви у првом и каснијим периодима, те за опредељивање нимфи.

46. Apfelbeck V., Recherches et observations sur les Arthropodes pathogenes de l'homme et des animaux, Min. nar. zdravlja, Sarajevo 1925, стр. 48, слика 25.

Биологија анофела и начин сузбијања, за воде Херцеговине.

47. Arndt W., Literaturbericht über rezente Höhlenfauna für den Zeitraum 1914—1924, Mitt. über Höhlen- und Karstforschung, Jahrg. 1925, Berlin, стр. 29.

Попис целокупне литературе о фауни шпиља, из 1914—1924, међу њима и о нашим шпиљама у Кршу. У св. 3. истог часописа и исте године је додат горњем попису.

48. Hadži J., Variation des Gattungsscharakters bei einem thekaten Hydroiden, Zeitschr. f. wiss. Zoologie, Bd. 25, 1925, стр. 10, сл. 3.

На *Aglaophenia septifera* је писац нашао два пут атипичне примерке *Plumularia setacea*. Износи из литературе познате случајеве и држи, да се planulae почињу прилагођавати намерно изабраној живој подлози и стога да се удаљују од прве форме толико, да мењају по мало и карактере рода.

49. Kenk R., Zur Anatomie von Dendrocoelum spinosipenis Kenk (Turbellaria, Tricladida), Zool. Anzeiger, Bd. LXIII, 1925, стр. 16, сл. 4.

Анатомија жлезда на рубу тела, сиске и полних органа од *D. spinosipenis*, коју је врсту писац раније описао.

50. Kenk R., Dendrocoelides spelaea n. sp., nov jamski triklad iz Slovenije, Rad jugosl. akad. nauka, knj. 230, Zagreb 1925, стр. 8, сл. 3.

Опис и анатомија нове врсте трикладида из јаме у Подпећи (Словенија). Ово је чисто подземна врста, беле боје и слепа.

51. Нохејл В., Принос ка проучавању маларије у Македонији, Гласник мин. нар. здравља, Београд 1926., 25 страна, 7 кривуља.

Поједине врсте плазмодија појављују се у периферној крви периодично. Гамете се налазе у крви код тропике скоро искључиво у првој половини године, код терцијане целу годину.

52. Buresch I. und Arndt W., Die Glazialrelicte stellenden Tierarten Bulgariens und Mazedoniens, Zeitschrift für Morphologie und Ökologie der Tiere, Bd. V, 1926, 25 страна.

Обрађује глациалну фауну бугарских и неких наших гора. Писац наводи свега 49 врста, које сматра глациалним. Највише их има на Рило планини. Најбројније су заступљени лепидоптера и колеоптери. Набројени су примерци из наших планина Перистера, Гољешнице, Шар-планине итд., по радовима Rebel-a (1913), Friese-a (1922), Doflein-a (1921), Buresch-a (1909—21), Karaman-a (1924).

53. Konsuloff St., Die Besoarziege (*Capra aegagrus* Pall.) auf der Balkanhalbinsel, Zool. Anzeiger, Bd. LXVIII, 1926, 2 стране.

Горња врста козе нађена је на Парнар—Дагу (види о томе бр. 26).

54. Караман Ст., *Helmintiaza* у Скопљу, Гласник мин. нар. здравља 1926, 4 стране.

Прегледано је 1208 особа у Скопљу и нађено око 70% заражених цревним паразитима. Најчешћи је *Trich. dispar*, па *Ascaris lumbricoides*, први више код одраслих, други код деце.

55. Stanković S., Zur Kenntnis von *Anopheles superpictus* in Mazedonien, Archiv für Schiffs- und Tropenhygiene, Bd. 30, Hamburg 1926, страна 9, 4 слике.

Спис и слика јаја те опис ларви разних стадија и пупа *A. superpictus*-а. Индекс заражености износи код ове врсте у Јужној Србији око 1.6%.

56. Dolivo-Dobrovolsky V., Lobanja človeške ribice (*Proteus anguinus* Laurenti). Rad jugosl. akad. znanosti i umjetnosti knjiga 232, Zagreb, 1926, страна 21, табла 7. — Исто што и бр. 28, нешто опширније.

57. Lantz L. A., Note sur *Lacerta riveti* Chabanaud, Bull. d. la Societe zoologique de France, T. LI, 1926, 6 страна, 3 слике.

Lacerta veithi Bolkaу је идентична са *L. riveti*, коју је Чабанауд описао г. 1919. пре Болкаја, по једном примерку из села Стркова код Мале Преспе. Писац износи разлику између ње и *L. muralis* и доказује самосталност *L. riveti*.

58. Баранов Н., Прилог познавању српских тахина (*Beitrag zur Kenntnis der serbischen Tachiniden*). — Летопис пољопривредне станице Београд, 1926, страна 32, слике 3, табле 4.

Раздеоба тахинида по *hiporugium*-у и налазишта код нас. Набројено је свега 158 врста, већином из Топчидера и Голубца.

Св. Караман.

ПРИЛОШЦИ ПРЕГЛЕДУ ЛИТЕРАТУРЕ О ЈУЖНОЈ СРБИЈИ.

Српска школа у Велесу. — У Летопису Матице Српске за октобар 1926 годину, књ. 310, св. 1, на странама 202—217, изашао је чланак г. К. Дошена Славено-сербско училиште Светог Георгија у Велесу, као прилог историји српских школа у Јужној Србији. Супротно тврђењу пок. Ив. Иванића да је српска школа у Велесу постојала од 1854 године, г. Дошен је, на основу потпуно сигурних података утврдио да је српска школа са програмом какав је био и у Србији и са књигама штампаним у Београду и Новом Саду, постојала у Велесу и пре тога времена. Прву белешку о њој нашао је г. Дошен у Велесу из 1850 године. Звала се славено-српском школом и носила је у свему српски карактер. У њој су били учитељи Срби, о којима још живи успомена; у њој су певане српске песме, које понеки људи и сад памте. Славено-српска школа у Велесу угашена је тек 1873 године, терором који је у Јужној Србији развила бугарска пропаганда после стварања бугарске егзархије. Међутим је српска школа у Велесу, и ако са скупим жртвама, опет оживела и дочекала ослобођење Јужне Србије 1912 године. Желети би било да се покупе сви податци за историју школа у Јужној Србији за старије време, без обзира на то да ли су српске, турске, јеврејске или бугарске, заједно са свима детаљима који се односе на школе, учитеље, ученике, учбенике, наставу, па и на школске обичаје. Све ће то некад требати.

Т.

Гора. — У Задужбини, годишњаку IV Фонда Станојла и Драгиње Петровића за годину 1925—1926 (Београд 1926) наштампао је г. Петар Костић чланак Гора, извештај о српству и православљу у томе крају (страна 33—40). У њему је г. Костић, и сам Горанин и добар познавалац тога краја, у кратко приказао положај, границе и економско стање наше области Горе, југозападно од Призрена, у којој су некада становали православни Срби, па су временом примили ислам, али и сад говоре у кући само српски. За тим